

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԱՎԵՏԱՐԱԿԻ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՔՐԻՍՏՈՍԻ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԱՏԵՔՍՈՒՄ

Վերապատվելի, պատվավոր դոկտոր
Սամվել Նավոյան,
Հայաստանի Ամբողջաավետարանական
Եկեղեցիների Համագործակցության
քարտուղար, Ամբողջաավետարանական
քղիստոնյաների Եկեղեցու ավագ հովիվ

Բովանդակություն

Ներածություն	3
1. Աղերսված Եկեղեցու պատմությանը	3
ա. Վաղ շրջանի Եկեղեցին (I-VIդ.դ.).....	3
բ. Եկեղեցու հետագա ձևախեղումն ու վերականգնումը	7
գ. Ամբողջապետարանական շարժման համառոտ պատմությունը.....	15
2. Քրիստոսի Եկեղեցու անայլընտրանք միաբանությունը.....	17
ա. Ամբողջապետարանական Եկեղեցին՝ իրական ուժ	17
բ. Եկեղեցին՝ ընդհանուր դիմակայության առջև.	19
գ. Առճակատումից դեպի համագործակցություն	23
3. Եկեղեցու հասարակական կոչումը.....	32
ա. Արքայության Ավետարանը.....	32
բ. Հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների համեմումը քրիստոնեական արժեքներով.....	33
գ. Հաղթական թիմի մեջ.....	39
Հավելված. Ամբողջապետարանական քրիստոնյաների Եկեղեցու հավատո հանգանակը	40
Օգտագործված գրականություն.....	41

ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԱՎԵՏԱՐԱՍԻ ՇԱՐԺՈՒՄԸ ՔՐԻՍՏՈՒ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏՔԱՏՈՒՄ

Քրիստոսի Եկեղեցին, Աստվածաշնչի համաձայն, Նրան որպես Աստվածամարդու, Փրկչի ու Տիրոջ սրտի մեջ ընդունելով, վերածնվածների օրգանական միությունն է, որը մի կողմից՝ ներկայացնում է Աստծու Տունը (Բնակարանը և Ընտանիքը՝ օժտված Սուրբ Հոգով Նրա ներբնակությամբ¹ և Աստվածային կյանքով²), նաև ճշմարտությունը³, մյուս կողմից՝ Քրիստոսի Մարմինը, որի անդամների սպասավորությունները միախառնվում են մեկ ընդհանուր սպասավորության մեջ⁴, նաև՝ Զորաբանակը⁵: Եկեղեցով արարչագործությունը շարունակվում է նոր հիմքով՝ ողջ տիեզերքը բովանդակելու Քրիստոսով⁶: Այս առումով, պատկերավոր ասած, Եկեղեցին Քրիստոս-Փեսայի երկրորդ գալուստին սպասող Հարսն⁷ է:

Եկեղեցու հիմնումը կապված է Յախու Քրիստոսի խաչելության, հարության, համբարձման և մանավանդ Սուրբ Հոգու հեղման հետ Յոգեգալստի օրը⁸: Ինչ վերաբերում է **Քրիստոսի Եկեղեցու առաքելությանը**, ապա այն համառոտ ձևակերպենք հետևյալ նպատակների թվարկմանը.

- Եռամեկ Աստծու երկրպագությունը⁹ և բարեխոսական աղոթքով Նրա հետ համագործակցությամբ Աստվածային մտահղացումների իրականացումը Երկրի վրա¹⁰.
- Աստծու սիրո միասնական ուղերձը լինելով՝ Քրիստոսի Փրկության և Արքայության Ավետարանի հռչակումը մարդկությանը¹¹ և կենսագործումը.
- Հասարակական կյանքի ամենատարբեր ոլորտների քրիստոնեական արժեքներով համեմումը:

Ամբողջավետարանական (կամ Ավետարանական հավատքի, Ավետարանական-հոգեգալստական, բայց ո՞չ՝ հիսունական, ինչպիսի եղու հայերենում գոյություն չունի, թեև ոմանք սխալմամբ օգտագործում են այն) շարժման վարդապետական առանձնահատկությունը կայանում է երկրպագության և բարեխոսական աղոթքի, հաղթական կյանքի և արդյունավետ ժառայության համար անհրաժեշտ Սուրբ Հոգու լեցունությանը զորություն ու շնորհներ ընդունելու մեջ: Քրիստոսի Եկեղեցու մասը կազմելով՝ այն նոր ժամանակներում լայնորեն տարածվել է 20-րդ դարի սկզբում:

Հողվածի նպատակն է ցույց տալ, որ մի կողմից՝ Ամբողջավետարանական շարժման նշված փորձառությունը հատուկ է Եկեղեցուն նրա ողջ պատմության ընթացքում, մյուս կողմից՝ Շարժումը, նոր ժամանակներում աստիճանաբար ձևավորվելով որպես հարանվանական Եկեղեցի, դառնում է Ընդհանրական Եկեղեցու ժառանգության կրողներից և փոխկապակցված մասերից մեկը:

1. Աղերսված Եկեղեցու պատմությանը.

ա. Վաղ շրջանի Եկեղեցին (I-VIդ.դ.).

Վաղ շրջանի Եկեղեցում դրվում են վերոնշյալ նպատակների իրականացման հիմքերը:

Նախ նշենք, թե երկրպագությունը, որի եռթյունը, համաձայն գիրք Ծննդոցի 22.5-ի, ամենից առաջ անձի առ Աստված զոհաբերությունն է, Յովիհաննու ավետարանի 4.24-ում ներկայացված է երկու կարևոր կողմերով. «Աստված Հոգի է և Նրա երկրպագուները պետք է հոգով և ճշմարտությամբ երկրպագեն»: Վաղ շրջանի Եկեղեցում երկրպագության

¹ Պետրոսի առաջին ուղերձի 2.5, Ուղերձ Եփեսացիներին 2.22:

² Ուղերձ Եփեսացիներին 2.19, Ուղերձ հրոմեացիներին 8.29:

³ Տիմոթեոսի առաջին ուղերձի 3.15:

⁴ Առաջին ուղերձ կորնթացիներին 12.13-21:

⁵ Երկրորդ ուղերձ կորնթացիներին 10.4-6: Երկրորդ ուղերձ Տիմոթեոսին 2.3,4:

⁶ Ուղերձ Եփեսացիներին 1.10 և 3.9-11:

⁷ Ուղերձ Եփեսացիներին 5.25,26: Յայտնություն 19.7:

⁸ Գործք առաք.2:

⁹ Ուղերձ Եբրայեցիներին 13.15:

¹⁰ Եսայու մարզ. 45.11:

¹¹ Ուղերձ հրոմեացիներին 1.16:

հոգևորության մեջ ընդգծվում է Սուրբ Յոգու, իսկ ծշմարտացիության մեջ՝ Աստծու խոսքի դերը:

Առաջին Եկեղեցին նաև կենսագործում էր մարդկության ուղղված Քրիստոսով ուղերձն¹² ու լուսը¹³, Քրիստոսաբույր հացն¹⁴ ու անուշահոտությունը¹⁵, նաև աշխարհը վերափոխող Քրիստոսահամ աղջ¹⁶ լինելու իր կոչումը:

1) Աստծու խոսքի ծշմարտությունների հայտնությունը Վաղ շրջանի Եկեղեցում.

Վաղ շրջանի Եկեղեցում ենք մենք պարտական Երկրպագության ծշմարտացիության դավանաբանական հիմքերի ծևավորման համար: 325թ. Նիկիական, 381թ. Կ.Պոլսի, 431թ. Եփեսոսի տիեզերաժողովների որոշումներով ամբողջացել են քրիստոնեական վարդապետության գլխավոր՝ Սուրբ Երրորդության, մարդեղության և փրկագործության սկզբունքները, որոնք և ընդունվել են Յայ Առաքելական Եկեղեցու կողմից: Ինչ վերաբերում է Քաղկեդոնի 451թ. 4-րդ տիեզերաժողովին, որի որոշումները Յայ Առաքելական Եկեղեցու կողմից չեն ընդունվել, ինչպես նաև Կ.Պոլսի 5-րդ (553թ.) և 6-րդ (680թ.) տիեզերաժողովներին, ապա Ավետարանական Եկեղեցիները նրանց նկատմամբ ունեն հատուկ վերաբերմունք:

Վաղ շրջանի Եկեղեցու թողած մեծագույն ժառանգությունը եղավ Նոր կտակարանի կանոնականացումը (363թ. Լավողիկեի, 393թ. Յիպոնի, 397թ. Կարթագենի ժողովներում) և Աստվածաշնչի ամբողջացումը, ինչի մասին խոսելիս դոկտորներ Նորման Գեյսլերը և Վիլյամ Նիքոլ ասել են. «Աշխարհի ոչ մի բարոյական կամ կրոնական գիրք չի գերազանցում քրիստոնեական բարոյական խորը սկզբունքին, և ոչ մեկը չունի ավելի վեհ հոգևոր գաղափար, քան Աստծու՝ Աստվածաշնչյան տեսակետը»:

Թօուցիկ նշենք նաև Եկեղեցու հայրերի թողած ընդամենը մի քանի գոհարներ: Իրի-նեսում խոսում է Քրիստոսով արարչագործության շարունակման մասին, այն անվանելով Աստվածային նորկտակարանական տնտեսություն (վերանորոգում-վերագլխություն), ինչը բովանդակում է մարդու Աստվածտեսությունը, Աստծու հետ հաղորդակցությունը և կերպարանափոխությունը: Անտիոքի դպրոցի ներկայացուցիչներ Թեոդորոս Սովութեացին (350-428թ.թ.) և Դիոդորոս Տարսոցին (մահացել է 394թ.) Սուրբ Գրքի մեկնության իրենց պատմաբանական մեթոդով դարձան ժամանակակից հերմենուսիկայի, իսկ Օգոստինոս Երանելին (354-430թ.թ.) իր Շնորհի վարդապետությամբ՝ Բարեկարգման շարժման նախահայրերը:

Յայ քրիստոնյայի համար ուսումնասիրության արժանի մեծ գանձեր են նաև ս.Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող «Յաճախապատում ճառք»-ը, Ագաթանգեղոսի «Պատմություն Յայոց»-ի Երկրորդ՝ «Վարդապետություն սրբույն Գրիգորի» գիրքը, Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ը, Եկեղեցու հայրերից V-VI դ.դ. Կատարված թարգմանությունները, որոնցից են՝ ս.Եփրեմ Ասորու (306-372/3թ.թ.) Ծննդոցից-Մնացորդաց, Յորի, Գործքի, ս. Յովիան Ոսկեբերանի Ծննդոցի, Սաղմոսների, Եսայու մարգարեության, Սաքոսի և Յովիանու ավետարանների, Գործքի, ս.Կյուրեղ Ալեքսանարուացու (մահացել է 444թ.) Եզեկիելի մարգարեության, Գործքի, Եբրայեցիների ուղերձի և այլ մեկնությունները, ինչպես նաև ս.Եղիշե պատմիչի (410/15-470/75թ.թ.) Ծննդոցի, Յեսուի և Դատավորացի մեկնությունների ընդարձակ հատվածները, որոնք հրատարակվել են 1945թ. ակադեմիկոս Լևոն Խաչիկյանի կողմից (Եղիշեի «Արարածոց մեկնությունը»):

2) Երկրպագությունը և Սուրբ Յոգու գործը Վաղ շրջանի Եկեղեցու կյանքում.

Քրիստոնյաները գոհաբեր կառարանությամբ ու հոգով Երկրպագում էին ճշմարիտ Աստծուն ոչ միայն մեծ ու փոքր հավաքույթներում: Եվ հոգևոր Երկրպագությունը միշտ զուգակցվել է բարեխոսական աղոթքի հետ, ինչը համագործակցություն է Աստծու հետ Նրա մտադրությունների իրականացման նպատակով: Քանի որ Աստված, ամենակարող և ինքնիշխան լինելով, իր կամքի իրագործումը կապում է իր բարեխոս Երկրպագուների բարձրացրած աղոթքների հետ: Դա Աստծու գործելակերպի սկզբունքն է թե' Յին¹⁷ և թե'

¹² Երկրորդ ուղերձ կորնթացիներին 3.3:

¹³ Մաքենսի ավետ. 5.14-16:

¹⁴ Առաջին ուղերձ կորնթացիներին 10.17:

¹⁵ Երկրորդ ուղերձ կորնթացիներին 2.15:

¹⁶ Մաքենսի ավետ. 5.13:

¹⁷ Եզեկիելի մարզ. 22.30:

Նոր¹⁸ կտակարաններում: Այդ է պատճառը, որ աղոթքի մի ուսուցիչ գրում է, թե բարեխոսը «շարունակությունն» է Յոր սրտի և Նրա բազուկների: Եվ Գործք առաքելոցը վկայում է այս սկզբունքի կիրառության մասին Առաջին Եկեղեցում¹⁹:

Ընդգծենք, որ **Վաղ շրջանի Եկեղեցու երկրպագությունն ուղեկցվել է Սուրբ Յոգու գորությամբ և շնորհների դրսնորումներով:** Այդ է փաստում Գործք առաքելոցը Առաջին Եկեղեցու մասին²⁰: Իսկ Վաղ շրջանի Եկեղեցու այլ ժամանակահատվածների մասին բերենք հետևյալ վկայությունները:

Արդեն 2-րդ դարում, երբ ինչ-որ չափով մարել էր հոգենոր կրակը, առաջանում է արքնություն՝ բորբոքելու Սուրբ Յոգու պարզները Եկեղեցում: Ցավոք, Սոնտանոսի կողմից մարգարեական դրսնորումների հավասարեցումը Սուրբ Գրքին պատճառ է դառնում Օգոստինոս հայրապետի արձագանքին, թե իրաշքները անհրաժեշտ էին՝ աշխարհին քրիստոնեական հավատքի բերելու համար միայն (Բայց չէ՝ որ սերունդների շարունակական հերթափոխի պատճառով աշխարհը միշտ էլ կանգնելու է քրիստոնեացման հարցի առջև):

Սուրբ Յոգու շնորհների դրսնորումների մասին են վկայում առաքելական հայրերից և **Կղեմես Եպիսկոպոս Յոռմեացին** (I-II դ.դ.) իր Կորնթացիների ուղերձում, 2-րդ դարի ջատագովների թագն ու պսակ Յուստինոս Վկան («Այժմ մենք կարող ենք մեր մեջ տեսնել կանանց և տղանարդկանց, ովքեր ունեն Սուրբ Յոգու պարզները»), մեծագույն աստվածաբան **Ա. Իրինեոս Եպիսկոպոսը** (130-202թ.թ.) իր «Ընդդեմ աղանդների» գործում («Ոմանք հստակորեն և ծշմարտապես դեմք են հեռացնում, և նրանք, ովքեր այդպիսով մաքրվում են չար ոգիներից, հաճախ դառնում են քրիստոսին և միանում Եկեղեցուն: Ուրիշներն ունեն կանխասացության պարզ։ մարգարեական խոսք են խոսում: Այլք տեսիլքներ են տեսնում և ձեռքերը դնում հիվանդների վրա և նրանք բժշկություն են ստանում... Մենք լսում ենք շատ եղբայրների Եկեղեցում, ովքեր մարգարեական պարզներ են ձեռք բերել, Յոգու միջոցով խոսում են տարբեր լեզուներով, ընդհանուր շինության համար լուսաբանում մարդկանցից ծածուկ հարցեր, հօչքում են Աստծու խորհուրդները...»), **Յիպոլիտոս Եպիսկոպոսը** (մահացել է աքսորում 235/6թ.), լատինագիր առաջին մեծ աստվածաբան **Տերտուլիանոսը** II-III դ.դ. (իիշատակելով «որոշ մարգարեների, ովքեր չեն խոսում մարդկորեն, այլ Աստծու Յոգով, մարգարեանում էին ապագայի մասին և բացում մարդկանց սրտերը») և պատվիրում, որ երբ նրանք Յոգու հափշտակությամբ սաղմոներգում են, տեսիլք տեսնում և աղոթում, միաժամանակ մեկնաբանեն), համաձայն Եկեղեցական ավանդության՝ վանական շարժման հիմնադիր **Պախոմիոսի** (282-343թ.թ.), **Մակարիոս Անապատականի** (301-391թ.թ.) կյանքը, ինչպես նաև Վաղ շրջանի Եկեղեցու ամենաբեղմնավոր գրող **Որոգինեսը** (185-253/4թ.թ.), և **Յովիհան Ուկեբերանը** (347-407թ.թ.) և այլք:

Մակարիոս Անապատականի գործունեության շնորհիվ (4-րդ դ.), իսկ 500-ական թ.թ. վանքերի ածին զուգընթաց՝ բարձրանում է շուրջօրյա բարեխոսական աղոթքը, որը շարունակվում է մի քանի դարի ընթացքում:

3) Սրբացման և սիրո կյանքը Վաղ Եկեղեցում.

Առաջին Եկեղեցու քրիստոնյաները իրենց ողջ կյանքն ընծայահեղում էին հանուն քրիստոսի. որա վառ օրինակն առաքյալներն էին, ովքեր, Յովիհաննես առաքյալից բացի, նահատակվում են իրենց դավանության համար:

Քրիստոնեության սկզբնավորման ժամանակաշրջանում Յոռմեական կայսրությունում տարածում էին գտել էպիկուրյան և ստոյիկյան (Ձենոնից սկսած) փիլիսոփայությունները: Ըստ էպիկուրյանների՝ բարձրագույն բարիքը հաճույքների բավարարման մեջ է: Իսկ ստոյիկները համարում էին, որ աշխարհը կառավարում են կույր և անբանական ճակատագրական ուժերը: Ավելի ուշ ստոյիկյան փիլիսոփայությունը, կրոնական երանգ ստանալով և **Պլատոնի** գաղափարները վերածնելով, քրիստոնեության հետ շատ ընդհանուր կետեր ձեռք բերեց (Սենեկա, Մարկոս Ավրելիոս): Դա էր իհմք տվել Կղեմես Ալեքսանդրացուն

¹⁸ Մաքոսի ավետ. 18.18:

¹⁹ Գործք. 1.13,14: 4.23-31:12.5-11: 13.1-3 և այլն:

²⁰ Գործք.2.2-4:3.1-10:5.15,16:8.6-8:9.32-34,39-42:10.44-46:14.7-9:16.16-18,25-34:19.11,12:21.8-11: 27.21-25:

28.2-9 և այլն:

Եզրակացնելու,թե այդ փիլիսոփայությունը քրիստոսի նախակարապետն էր հեթանոսների համար, ինչպես հրեական կրոնը՝ հրեաների համար:

Այնուամենայնիվ, բարոյականությունը Հռոմեական կայսրությունում անկում էր ապրում: Ինչպես դոկտ. Ս.Սամնիկովն է նշում, նրան խորթ էին մերձավորի նկատմամբ սերը և անշահախնդիր օգնությունը: Մինչդեռ Վաղ շրջանի եկեղեցուն հատուկ էին բարոյական մաքրությունը և սիրո գործերը՝ խնամքը որբերի, որբեայրիների, հիվանդների, աղքատների, կարիքավորների և բանտարկյալների նկատմամբ: Քրիստոնյաները չէին հաճախում գլադիատորական մարտերին:

4) Առաջին Եկեղեցու կենսունակությունը.

Վաղ շրջանի եկեղեցական կյանքի առաջին մակարդակը տնային խմբերն էին, որոնք կարող էին հավաքվել ամենաքիչն ամեն շաբաթ, կազմված էին մինյանց ճանաչող ու ծառայող, մտերիմ հարաբերությունների մեջ գտնվող քրիստոնյաներից: Տնային խմբերի պաշտամունքներին առաջնորդներից ու ուսուցիչներից բացի, համաձայն Կորնթացիների և ուղերձի 14-րդ գլուխ²¹, Սուրբ Հոգու ձեռքերի մեջ կարող էին գործածվել նաև մյուս անդամները: Եկեղեցական կյանքի երկրորդ մակարդակն արդեն ընդհանուր հավաքույթներն էին, որոնց կարող էին մասնակցել մի քանի հազար մարդ: Կային նաև ընդարձակ կապեր եկեղեցիների միջև²²:

5) Ավետարանչությունն առաջին դարերում.

Վաղ շրջանի եկեղեցու ջանքերով Ավետարանը քարոզվեց Եգիպտոսից ու Եթովպիայից մինչև Ասորիք ու Եվրոպա, ընդ որում այն որքան շատ էր հալածվում, այնքան ավելի էր տարածվում (Համատարած հալածանքները տեղի են ունեցել 81-96թ.թ. Դոմիցիանոս, 249-250թ.թ. Դեցիոս, 303-305թ.թ. Դիոկղետիանոս կայսրերի օրոք): Այդ շրջանում առաքելական հայրերի և ջատագովների կողքին գործել է ավետարանիների այնպիսի մի սքանչելի համաստեղություն ինչպիսիք են՝ Որոգինեսի աշակերտ Գրիգոր Սքանչելագործը (III դ.) Նոր Կեսարիայում, Մարտին Տուրացին (IV դ.) Գալիայում, և Պատրիկը (432-460թ.թ.) Իռլանդիայում, Բենեդիկտոս Նուրացին (VI դ.) Իտալիայում, որոնց բոլորին էլ հատուկ է եղել Սուրբ Հոգու գորությամբ ազատագրական ծառայությունը: Այստեղ հիշատակենք նաև մեր սուրբ հայրերից Մեսրոպ Մաշտոցին, ով Ավետարանի պատգամը և լույսը հասցեց մինչև Վիրք և Աղվանք 5-րդ դարում:

6) Եկեղեցու միաբանությունը.

Եփեսացիների ուղերձի 4-րդ գլուխում (4-6 համարներ) նշվում են նրա 7 հիմքերը. Կյանքի աղբյուր՝ Հայոք, Նրա Նկարագիրը՝ Տեր Հիսուս Քրիստոս, Աստվածային կամքը կենսագործող Սուրբ Հոգին, Աստծու խոսքի վրա կառուցված հավատքը, նրա դավանությունը համբիսացող մկրտությունը, Եկեղեցու՝ Քրիստոսի մեկ մարմինը լինելը և ամբողջական փրկության հույսը:

Գործք առաքելոցի 15-րդ գլուխում նկարագրված Երուսաղեմի ժողովը, այնուհետև աստվածաբանական կարևոր նշանակություն ունեցած տիեզերաժողովները, ինչպես նաև Սուրբ Գրքի կանոնականացնան տեղական ժողովներն ասում են այն մասին, որ Վաղ շրջանում արդեն Եկեղեցին ընկալվել է մեկ, սուրբ, ընդհանրական և առաքելական, ինչը և Հավատող հանգանակում տեղ է գտնում Կ.Պոլսի Երկրորդ տիեզերաժողովում:

Եկեղեցու միաբանության այս ըմբռնումն անշուշտ դառնում է նրա մեջ հեղինակության պատճառներից մեկը, ինչն արդեն խախտվում է չորրորդ տիեզերաժողովի ողոշումների հետ կապված առաջին բաժանումով 451թ.:

7) Նախնյաց Եկեղեցու հասարակական դերակատարությունը.

Վաղ շրջանի Եկեղեցին հայտնի է նաև Ժամանակի հասարակական կյանքի և ընդհանրապես քաղաքակրթության վրա ունեցած իր մեծ ազդեցությամբ: Այն ժամանակներում մարդիկ գիտեին, որ սեր ու ըմբռնում կարող էին գտնել քրիստոնյաների մոտ, ովքեր կենսագործում էին նորկտակարանական պատվիրանը. «Ուրախացողների հետ ուրախացեք և լացողների հետ լացեք»²³:

²¹ Առաջին ուղերձ կորնթացիներին 14.26:

²² Գործք 15: Երկրորդ ուղերձ Կորնթացիներին 8.9:

²³ Ուղերձ հռոմեացիներին 12.15:

Մեծ հալածանքներից հետո արդեն 313թ. Հռոմեական կայսրության բնակչության կեսը քրիստոնյաներ էին: Եվ պատրիարքան չէ, որ պատմաբան Ունանը հետո պիտի ասեր, թե Հռոմեական բռնակալական կայսրությունը փլուզվեց ոչ թե բարբարոսների հարձակում-ների, այլ քրիստոնյաների քարոզած ավետարանական սիրո հետևանքով:

Մինչդեռ, հենց Արքայության ավետարանը (ներառյալ փրկությունը) խորը հետք թողեց Հռոմեական կայսրության վրա և հիմք դարձավ արևմտյան մշակույթների բարեփոխման և քրիստոնեական ազգերի ձևավորման համար:

Արդեն 4-6-րդ դարերում քրիստոնեական բարոյականությունը իր հետքը թողեց հասարակական կյանքի վրա: **Արգելվեցին** մահապատիժը խաչելությամբ, հոր որդեսպանության իրավունքը: Ստրուկներին դադարեցին դիտել իբրև իրերի և խրախուսվում էր նրանց ազատագրությունը: Կասեցվեցին թատերական անբարո ներկայացումները, ծիսական պոռնկությունը:

Քրիստոնեությունը ներազդել է բոլոր ժողովուրդների և բազմաթիվ մշակույթների վրա՝ հսկայական հետք թողնելով հասարակական գիտակցության տարբեր ձևերում (արվեստ, իրավունք, գիտություն, փիլիսոփայություն, բարոյականություն և այլն): Այդ առիթով նույն գեյսերն ու Նիքոլ շարունակում են. «Քաղաքակրթությունն ավելի մեծ ազդեցություն է կրել... Սուրբ Գրքից, քան աշխարհի ցանկացած այլ գրքից... Աստվածաշունչը ներկայացնում է... այնպիսի իդեալներ, որոնք քաղաքակրթություն են ձևավորել»:

Ամբողջապետարանական շարժումը կանգնած է Վաղ շրջանի Եկեղեցու, նրա երկրպագության հոգու ու նվիրման, ինչպես նաև խորաթափանց վարդապետության, Ավետարանի տարածման, Եկեղեցու կենսունակության և միաբանության, քաղաքակրթության պատմությունը հարստացնող բացառիկ արժեքների ժառանգորդների կողքին:

բ. Եկեղեցու հետագա ձևախեղումն ու վերականգնումը.

1) **Սակայն** Վաղ շրջանի Եկեղեցում արդեն սկսվում են ձևախեղումներ, որոնք ուղեկցվում են, կարծում եմ, նախ՝ հոգևոր երկրպագության թուլացմամբ, հետո՝ նաև Աստվածաշնչական ճշմարտություններից նահանջով: Թվարկենք դրանցից մի քանիսը.

ա) **Հոգևոր երկրպագության փոխարինումը մարմնավոր միջոցներով.**

(1) Եկեղեցին սկսում է քաղաքականանալ. որպես օրինակ նշենք Եվսեբիոս Կեսարացու խոսքը Կոստանդիհանոս Մեծի մասին. «Բանի երկրավոր նմանություն, որն ունի ամբողջական արտահայտում երկնային միապետության և թագավորության մեջ».

(2) Աստիճանաբար մուտք է գործում պատկերապաշտությունը և «սրբազն առարկաների» երկրպագությունը (Գողգոթյան խաչափայտի կտորները և գամերը, Տիրամոր արցունքները և այլն)²⁴: Կալվինի հաշվարկմամբ Գողգոթյան խաչափայտի «պահպանված» կտորներից կարելի էր մի ամբողջ նավ պատրաստել.

բ) **Սրբացման և սիրո կյանքից նահանջը.**

(1) Եկեղեցու հոգևոր և բարոյական զրորությունը փոխարինվում է նյութական հարստության տենչով²⁵. որպես օրինակ բերենք Հռոմի պապի և նրա նստավայրի շքեղությունից ցնցված ֆրանցիսկոս Ասիզիացու երկխոսությունը.

Պապ - Ֆրանցիսկոս, Սուրբ Պետրոսը մի անգամ ասաց, որ ինքը ոսկի ու արծաթ չունի: Այսօր Եկեղեցին այդ ասել չի կարող.

Ֆրանցիսկոս - Այո՛... սակայն Եկեղեցին չի կարող այսօր նաև ասել. «Յիսուսի անունով վե՛ր կաց ու քայլի՛ր».

(2) 6-րդ դարում ընդունվում է բարձրաստիճան հոգևորականների պարտադիր կուսակրոնության որոշումը, մինչդեռ պատմությունը փաստում է, որ հակառակ անհարկի այդ ուխտի՝ հոգևորականներից շատերը իրենց վարքագործով, մեղմ ասած, մեծ գայթակղություններ են պատճառել ժամանակակիցներին²⁶.

(3) Ուշ միջնադարում Հռոմեական Եկեղեցին սկսում է վաճառել մեղքերի թողություն ինդուլգենցիաների միջոցով.

²⁴ Ուղերձ հռոմեացիներին 1.25:

²⁵ Առաջին ուղերձ Տիմոթեոսին 6.10:

²⁶ Առաջին ուղերձ Տիմոթեոսին 4.3:

գ) Նահանջը Աստծու խոսքի ճշմարտություններից.

- (1) Քրիստոնեության մեջ ներթափանցում է հեթանոսությունը²⁷: Օրինակ՝ Վդ. Կեսի արձանագրությունների համաձայն՝ Հռոմի Եպիսկոպոս Լևոն I-ը նախատում է համայնքի անդամներին սուրբ Պետրոսի տաճարը մտնելուց առաջ Արևի երկրպագության համար.
- (2) 11-րդ դարում Կաթոլիկ Եկեղեցի է մուտք գործում քավարանի վարդապետությունը (հաստատվում է 1439թ. Ֆլորենցիայի ժողովում), համաձայն որի հանգույցյալների հարազատների աղոթքների ու ընծաների շնորհիվ նրանց բարեխոսյալները ի վերջո կարժանան երկնքի թագավորությանը (ինչը հակասում է Աստծու խոսքին²⁸).
- (3) Նոր ժամանակներում արդեն ավելացվում են նաև Կույս Մարիամի անարատ իղության (1854թ.), Պապի անսխալականության (1869-1880թ.թ.) վարդապետությունները, իսկ 1864թ. Պիոս 9-րդն անգամ հայտարարում է, թե խորի ազատությունը անհեթեթ զառանցանք է և նոլորություն, աղետալի սխալ և չարիք պետության մեջ՝ սպառնալով, թե «Սզովված են բոլոր նրանք, ովքեր կարծում են, թե Եկեղեցին չի կարող ուժ գործադրել».

դ) Եկեղեցու կենսունակության բոլոր առաջնային գործությունները.

- (1) Եկեղեցաշենքերի կառուցումից հետո դադարում են գործել մեկը մյուսի հետ փոխհարաբերություններով կապված տնային խմբերը, որոնք կազմում էին Եկեղեցու գործունեության և կենսունակության հիմքը.
- (2) Քահանայությունը վերագրվում է միայն Եկեղեցու հովիվներին՝ անջրպետ առաջացնելով նրանց և մյուս անդամների միջև (հակառակ Աստվածաշնչի հոչակման²⁹).

ե) Եկեղեցու միաբանության անկումը.

- (1) Նոր կտակարանը, որպես Եկեղեցու միաբանության կապեր, նշում է քրիստոնեական սերն ու խաղաղությունը³⁰.
- (2) Եկեղեցական տիեզերաժողովները, սակայն հրավիրվում են հրոմեական, ապա բյուզանդական կայսրերի հրամանով, ովքեր հաճախ նախագահում են այդ ժողովներին և ազդում այս կամ այն վարդապետության ընդունման վրա՝ ժողովի որոշումները բարձրացնելով պետական օրենքի աստիճանի: Այս կապակցությամբ 5-րդ դարի Եկեղեցական պատմիչ Սոկրատես Սքոլաստիկոսը գրել է. «Այն ժամանակվանից, երբ կայսրերը դարձան քրիստոնյա, Եկեղեցու գործերը դարձան նրանցից կախված...» (Յակառակ ավետարանական պատվերի³¹).

գ) Հոգևորությունը կորցրած Եկեղեցու ավերիչ հետքը հասարակական կյանքում.

- (1) Եթե հրոմեական կայսր Դիոկղետիանոսի օրոք (284-305թ.թ.) քրիստոնեությունը դաժանորեն հալածվում էր, ապա Կոստանդիանոս Մեծի (306-324թ.թ.) Հանդուրժողականության հրովարտակից (313թ.) տասնամյակներ հետո Թեոդոսիոս Մեծը (378-395թ.թ.) այն հոչակում է պետական կրոն, որի հետևանքով հետապնդվում են արդեն նրանք, ովքեր մերժում են պարտադիր մկրտությունը.
- (2) 9-րդ դարից դրսևորվում է Հռոմի պապերի ձգտումը՝ իրենց հպատակեցնելու ինքնավար Եկեղեցիներին և նրանց առաջնորդներին, ինչպես նաև ժողովուրդների վրա քաղաքական գերիշխանություն հաստատելու: Այդ, ինչպես նաև 395թ. Հռոմեական կայսրության տրոհման, պատճառներով Հռոմեական և Բյուզանդական Եկեղեցիների միջև շարունակաբար աճող լարվածությունը 1054թ. ի վերջո հանգում է նրանց բաժանմանը.
- (3) 11-13-րդ դարերում Հռոմի պապերը կատաղի պատերազմներ են մղում Հռոմեական սրբազն կայսրության դեմ, բնաջնջում այլախոհներին, իսկ 12-13-րդ

²⁷ Առաջին ուղերձ Տիմոթեոսին 1.4:

²⁸ Ուղերձ Երայեցիներին 9.27,28:

²⁹ Պետրոսի առաջին ուղերձ 2.5,9:

³⁰ Ուղերձ Կողոսացիներին 3.14: Եփեսացիներին 4.3:

³¹ Մաթևոսի ավետ. 22.21:

դարերում տեղի են ունենում զավթողական և արյունալի «խաչակրաց» արշավանքները (առաջինը՝ 1096թ. Ուրբանոս II, իսկ չորրորդը՝ Ինովկենտիոս III պապերի նախաձեռնությամբ) Երուսաղեմում գտնվող Յիսուս Քրիստոսի գերեզմանը մահմեղականների ձեռքից իր ազատագրելու պատրվակով: Ուղափառ հոգևորական Զնոսկո-Բորովսկին իր Յամեմատական Աստվածաբանության ձեռնարկում նշում է, թե 13-րդ դարը Եվրոպայի կրոնական կյանքում նշանավորվեց աշխարհիկ իշխանության նկատմամբ «Աստծու և Քրիստոսի փոխանորդը» համարվող պապության վերջնական հաղթանակով: Պատմությունն արձանագրում է, որ 1300թ. Բոնիփակիոս VIII պապն իր ճառն ավարտում է «Ես ինքս եմ կայսր» խոսքով՝ կրելով կայսերական համազգեստ, ընդ որում ի նշան տիեզերքում հոգևոր և աշխարհիկ տիրապետության՝ նրա առջևից տանում էին երկու սուր.

(4) 1232 թվից Կաթոլիկ Եկեղեցու կողմից ստեղծվում են «սուրբ հավատաքննության» դատարանները, որոնք անհամադեպ վայրագություններ են կատարում «այլախոհների»՝ որպես կանոն ճշմարիտ քրիստոնյանների նկատմամբ, որի հետևանքով տասնյակ հազարավոր մարդիկ խոշտանգվում են ու ողջակիզվում (այդ թվում՝ Սավոնարոլան, Յան Յուսու, Զորդանո Բրունոն և այլք):

2) Այնուամենայնիվ, ազակիության, փառասիրության ու անբարոյության, խավարի ու դաժանության ժամանակներում գտնվել են **հոգևոր կղզյակներ**, որտեղ չեն հաշտվել մեղքի, ուրացության ու բռնության հետ Եկեղեցում և տառապել են³², իրենց սրտերում փայփայելով Երկրի վրա Երկնքի լուսեղեն թագավորության տեսիլքի հաստատումը:

ա) Աստծու խոսքի միջնադարյան ժառանգությունը.

(1) Արևելյան Եկեղեցու հայրերից Մաքսիմ Խոստովանողը (580-662թ.թ.) ներդաշնակորեն գուգակցեց Քրիստոսի միասնության մասին արևելյան և երկու բնությունների արևմտյան պատկերացումները.

(2) Կաթոլիկ Անսելմ Ջենքերբերացին (1033-1109թ.թ.) հավատքի և գիտելիքի հարաբերակցության մեջ առաջարկում է հավատքի և հայտնության առաջնայնությունը, իսկ Նիկոլայ Կուլանացին (1401-1464թ.թ.) Խորիրդաբանական աստվածաճաշությունը գուգակցում էր իրականության փիլիսոփայական ու բնագիտական ընկալման հետ.

(3) Վերոհիշյալ կղզյակներից էին նաև 12-րդ դարում Ֆրանսիայում և Իտալիայում ասպարեզ հջած վալրենսները (Պիեր Վալրոյի հետևորդները, որ իր ունեցվածքը բաժանելով աղքատներին, նվիրվում է Ավետարանի քարոզությանը), ովքեր Ավետարանը քարոզում էին մայրենի լեզվով:

(4) Պատմությունը պահպանել է նաև տեղեկություններ 14-15-րդ դարերի խոշոր ավետարանական գործիչներ՝ Եկեղեցին որպես վերածնվածների միություն և Սուրբ Գիրքը Նրա միակ օրենքը դավանող Զոն Վիկլիֆի (1328-1384թ.թ.), Վիկլիֆյան գաղափարները զարգացնող Յան Յուսու (1373-1415թ.թ.) և ապաշխարության անզուգական քարոզիչ Զիրոլամո Սավոնարոլայի (1452-1498թ.թ.) մասին.

(5) Անդրադառնալով միջնադարյան հայ Աստվածաբանական-դավանաբանական մտքին՝ պետք է ասել, որ այն հանրագիտարանային համակողմանիությամբ և համակարգված կերպով ներկայացված է ս.Գրիգոր Տաթևացու (1346-1409թ.թ.) «Գիրք հարցման»-ում: Իր հերթին հայկական մեկնողական դպրոցը, օգտվելով և՛ Անտիոքյան, և՛ Ալեքսանդրյան դպրոցներից, ձևավորում է մեկնությունների իր ուրույն շարքը, որոնցից են.

- Ստեփանոս Սյունեցու չորս Ավետարանների մեկնությունը, 8-րդ դար.
- ս. Գրիգոր Նարեկացու Երգ Երգոցի մեկնությունը, 10-11-րդ դարեր.
- ս. Ներսես Շնորհիալի կաթողիկոսի Մաքսոսի Ավետարանի մեկնությունը, 12-րդ դար (այն իր ավարտին է հասել Յովիաննես Երգնկացու կողմից, 14-րդ դար), ինչպես նաև «Յիսուս Որդի» վիպասանական քերթվածք (որը նույնքան տարածված էր, որքան «Սասունցի Դավիթ» էպոսը),

- Սարգիս Շնորհիալու 7 ընդհանրական թղթերի, Ղուկասի, Յովիաննու Ավետարանների մեկնությունները, 12-րդ դար.

³² Պետրոսի Երկրորդ ուղերձ 2.8:

- Ներսես Լամբրոնացու Ծննդոցի, Առակների, Երգ Երգոցի, Տասմերկու փոքր մարզարեների, Սաղմոսների, Դանիելի, Մաթևոսի Ավետարանի, Յովհաննու Յայտնության մեկնությունները (12-րդ դար), որի շնորհիվ էլ Յովհաննու Յայտնությունը ընդունվում է Սուրբ Գրքի հայկական կանոնում.

- Վարդան Արևելցու Յնգամատյանի, Դավթի սաղմոսների, Երգ Երգոցի, Դանիելի, Եղեկիելի մեկնությունները, 13-րդ դար.

- Եսայի Նչեցու Եղեկիելի գրքի մեկնությունը, 13-14-րդ դար.

- Յովհան Որոտնեցու Մաթևոսի և Յովհաննեսի Ավետարանների, Պողոս առաքյալի թղթերի, Եսայու գրքի մեկնությունները, 14-րդ դար.

- Գրիգոր Տաթևացու Եսայու գրքի, Սաղմոսների, Առակների, Երգ Երգոցի, Մաթևոսի և Յովհաննու Ավետարանների մեկնությունները, 14-15-րդ դար:

(6) Վալդենսների Եղբայրները Ռուսիայում դարձան ստրիգոլնիկները 14-15-րդ դարերում (Պսկովում և Նովգորոդում), ովքեր ջրով էին մկրտում Վերածնվածներին և իրենց հայացքների համար կյանքով հատուցեցին:

բ) Սրբացման և սիրո կյանքը միջնադարյան կղզյակներում.

Այս առումով արժանի է հիշատակության վաճական շարժումը, սկսված դեռևս 4-րդ դարից, որպես բողոք ընդդեմ Եկեղեցու՝ Վաղ շրջանի քրիստոնեությունից հրաժարման, սիմոնականության (Եկեղեցական պաշտոնները զնելը) և անբարոյության դրսնորումների:

գ) Երկրապագությունը և Սուրբ Յոգու գործը.

Դեմք միջնադարյան կղզյակներում է բռնկվում շուրջօրյա աղոթքի Երկրապագության ու բարեխոսության՝ Վաճական շարժումից հասած կրակը: Այդպիսի աղոթք է բարձրանում նաև 558թ. Բելֆաստի մոտակայքում գտնվող Բագրորում կելտերի շրջանում (Կամնոկալոսի ջանքերով), որը գործնականում շարունակվում է **300 տարի**: Աղոթքի շարժումը 8-րդ դարի կեսերին մուտք է գործում նաև Ֆրանսիա Բագրորից եկած **Կոլամբանուսի** միջոցով, ինչն այնտեղ շարունակվում է 150 տարի:

Այդ շրջանում Սուրբ Յոգու պարզեների դրսնորումները շարունակվում են արտահայտվել Վաճական շարժման մեջ (ըստ Օքսֆորդի արևելյան ուղղափառության պրոֆեսոր Նիկոլայ Զեռնովի՝ քրիստոնեության կողմից հաճախ չհետազոտված և չճանաչված շնորհների, Աստծու հետ հաղորդակցության խորհրդաբանության շեշտադրմանը), ուղղափառ հայրերից Սիմեոն Աստվածաբանի (949-1022թ.թ.), 12-րդ դարում վալդենսների, Ֆրանցիսկոս Ասկղացու (1182-1226), Վալդենսների ազդեցությունը իր վրա կրած Վինսենթ Ֆերարիի (1350-1419թ.թ.), կաթոլիկ միսիոներներ՝ Յնդկաստանի և ճապոնիայի առաքյալ համարվող Ֆրանցիսկոս Բավերիի (1506-1552թ.թ.), Լյուիս Բերտրանդի (1526-? թ.թ.) և այլոց մոտ:

Իր հերթին խորհրդաբանական Աստվածաբանությունը (Սերկայացուցիչներն են գերմանացի Մայստեր Էկիարտը՝ 1260-1327թ.թ., նրա աշակերտ և «Աստծու բարեկամներ» խմբի անդամ Իոհան Թաուլերը՝ 1300-1361թ.թ., հոլանդացի, «Յամայնքային կյանքի Եղբայրության» անդամ և «Նմանություն Քրիստոսին» Երկի հեղինակ Թովմաս Քեմպացին՝ 1380-1471թ.թ. և այլք) մարդուն ուղղորդում էր անձնական Աստվածածանաչությանը:

Այս ամենին ավելացնենք ս. Գրիգոր Նարեկացու անգերազանցելի «Մատյան ողբերգությունը» (որը բանաստեղծ-թարգմանիչ Վազգեն Գևորգյանի բնութագրմանը վսեմագույն իղձերի ու Երազանքների լուսացնող շատրվանում է ու խոյանք, ինքնանվիրման անարյուն ողջակեզ է ու հուսավառման արշալուս, անրջածուի աղոթք է ու անկումների տագնապներից վշտամորմոք սրտի դառնակսկիծ աղերս...):

դ) Եկեղեցու կենսունակության դրսնորումները.

Եկեղեցու պաշտոնականացմանն հակառակ՝ Վաճական շարժումը, ասես, Վերականգնում է Վաղ շրջանի Եկեղեցու կենսունակությունը՝ աղոթքը և Աստծու խոսքի ուսումնասիրությունը գուգակցելով ֆիզիկական աշխատանքի և բարեգործության հետ:

Վալդենսներն արդեն ունեին տնային Եկեղեցիներ, ընդունում էին տեղական Եկեղեցու ինքնավարությունը և քրիստոնյաների համընդհանուր սպասավորության սկզբունքը:

ե) Ավետարանչության միջոցով բռնկվող կրակը.

(1) Շոտլանդական Յոնա կղզու համայնքը (հիմնադրված Կոլումբայի կողմից 563թ.) ավետարանչական հենակետ է դառնում կելտերի ու սկովտների համար, որտեղից միսիոներներ են ուղարկվում ողջ Եվրոպայով մեկ.

(2) VII դարում Նիդերլանդներում Ավետարանը քարոզում են Վիլեբրոդը (658-679թ.թ.), այնուհետև Վիլֆրիդը (634-709թ.թ.).

(3) VIII դարից հայտնի է Գերմանիայում գործող անգլիացի զորավոր միսիոներմարտիրոս Բոնիփակիոսը.

(4) IX դարում Կիրիլը և Մեֆոդին (Կյուրեղ և Մեթոդիոս) Ավետարանը հասցնում են Խազարներին ու մորավացիներին, իսկ նրանց հետևորդ Կլիմենտը (Կղեմես)՝ բուլղարներին.

(5) X դարում Դանիայի և Շվեդիայի ավետարիչն է դառնում վանական Անեգարը.

(6) Ֆրանցիսկյան միաբանության (հիմնադիր՝ Ֆրանցիսկոս Ասիզացին՝ 1182-1226թ.թ.) ավետարանչական գործունեությունը Եգիպտոսից ու Սիրիայից հասնում է մինչև Չինաստան և Ամերիկյան մայրցամաք.

գ) Հասարակական կյանքում հոգևոր կղզյակների թողած հետքը.

(1) VI դարում Յոնայի համայնքը վերափոխում է Շոտլանդիայի հասարակական կյանքը:

(2) Կիրիլը և Մեֆոդին 863թ. ստեղծում են սլավոնական այբուբենը և թարգմանում Սուրբ Գիրքը՝ դառնալով սլավոնների լուսավորիչները.

(3) Կիև-Պեչորյան մայրավանքը, հիմնված 1051թ. Անտոնիի և Ֆեղոսիի կողմից, դառնում է Կիևյան Ուլսիայի մշակութային կենտրոններից մեկը:

(4) Այդ շրջանում Արևմուտքում կրոնական այլախոհների դեմ բռնությունների գործադրման պրակտիկան սկսում են առաջինը դատապարտել Նիկոլայ Կուզանացին, Դանթեն և ուրիշներ:

Անբողջապետարանական շարժումն օրինությունն ունի դառնալու նաև այս լուսաճառագ կղզյակների ժառանգորդը:

3) Այնուհետև, դարերի ընթացքում դանդաղորեն վերաբացվում են մի շարք կարևոր Աստվածաշնչական հայտնություններ և փորձառություններ, որոնք խորը հետք են թողնում Եկեղեցու պատմության մեջ: Դրանցից են.

ա) Աստծու խոսքի ծշմարտությունների վերաբացումը.

(1) Լութերի (1483-1546), Ցվինգլի (1484-1531), Կալվինի (1509-1564) Բարեկարգման շարժումը վերարժեքավորում է Աստվածաշնչի դերը, քրիստոսի շնորհքով փրկությունը և արդարացնող հավատքը (թուլ տալով հանդերձ այլախոհների նկատմամբ մերժելի վերաբերմունք).

(2) Զրով մկրտության սկզբնական շարժումը, սկսված 1525թ. Շվեյցարիայում (որի համար տասնյակ հազարավոր քրիստոնյաներ նահատակվում են), զուգակցում է անձնական և Աստվածաշնչական հայտնությունները՝ հիմքում դնելով Սուրբ Գրքի հեղինակությունը (հայտնի են Զոն Բունյանի «Քրիստիանոսի ճանապարհորդությունը», Սեբաստիան Ֆրանկի /1499-1542թ.թ./ աշխատությունները), իսկ այնուհետև 1600-ականներին՝ մկրտականները.

(3) Պիետիզմի շնորհիվ արժևորվում է իրական քրիստոնեական կյանքի փորձառությունը, սկսված անձնական վերածնունդով, որի ռահվիրաններն էին էլզասի աստվածաբան Շպեները (1635-1705) և պրոֆեսոր-քահանա Ավգուստ Ֆրանկը (1663-1727): Սկզբում է այսպես կոչված «Երկրորդ բարեկարգումը» (Ուվիվալիզմ).

(4) Իրական սրբացումն ու կատարյալ սերը կարևորվում են մեթոդիզմի արթնության ռահվիրաներ Զոն (1703-1791) և Զարլզ (1707-1788) Ուեսլիների, Յուլիսիսային Ամերիկայի մեջ արթնության առաջնորդներ Զորջ Ուայքֆիլդի (1714-1770) և Զոնաթան Էդվարդսի ծառայությամբ:

(5) Մեթոդիզմի արթնության հետևանքներն էին նաև 1804թ. «Սուրբ Գրոց ընկերության» և կիրկանօրյա դպրոցների հիմնումը.

(6) Նոր ժամանակների ջազատգովության սրանչելի գործ է փայլուն գիտնական, կաթոլիկ մտածող Բլեգ Պասկալի (1623-1662) «Խոհեր» ստեղծագործությունը, որում մի կողմից՝ ասվում է, թե Աստված իր սիրով ստիպում է մարդուն ճանաչել նրա ներքին թշվառությունը և իր անսահման ողորմությունը, մյուս կողմից՝ մարդու «անհատակ անդունդը կարող է լցվել միայն անսահման և անփոփոխ խոսքով»: «Եղակի Աստծու և լիարժեք մարդու՝ Յիսուսի քրիստոսի անձի միջոցով են հագենում ներքին քաղցն ու խորը ծարավը» մարդու:

(7) Դարբի (1800-1882) ու իր ժամանակակիցների կողմից վերաբարձրացվում են Հիսուս Քրիստոսի երկրորդ գալստի վարդապետությունը (ի դեպ, Յիսուս Քրիստոսի՝ Առաջին Եկեղեցուց հետո մոռացված երկրորդ գալստյան վարդապետությունն առաջինը սկսել է քարոզել աղվենտիզմի հիմնադիր Վիլյամ Միլերը (1782-1849), սակայն հետագայում այդ ուսմունքը համարվում է շաբաթապահության և մարդու հոգու՝ մարմնից անկախ, անձնավոր ու հավիտենական գոյությունը ժխտող անընդունելի վարդապետություններով).

(8) Հետագայում Պահպանողական Աստվածաբանության (Եվանգելիկալիզմ) կոնսոլիդացման գործում հատուկ դեր է խաղում Աստվածաշնչի անսխալականության միջազգային խորհրդի գործունեությունը (1977-1988թ.թ.).

բ) Եկեղեցու կենսունակության վերականգնումը.

- (1) Ֆիլիպ Շաբեները հիմնադրում է փոքրիկ խմբերի հավաքույթներ աղոթքի, Աստվածաշնչի ուսումնասիրության և Եկեղեցու անդամների միմյանց հետ սերտ հաղորդակցության համար՝ վերականգնելով տնային Եկեղեցիները.
- (2) Այսօր էլ ուսանելի է Զոն Ուեսլիի՝ նորադարձներին համապատասխան դասարանների մեջ ընդգրկելու մեթոդը խնամակալության նպատակով:
- (3) 19-րդ դարի «Երկրորդ մեծ արթնության» օրինություններից մեկը եղավ 1830թ. ԱՄՆ-ում Բարերոն Սթոունի ու Ալեքսանդր Թեմփրելի, իսկ Անգլիայում Դ.Դարբիի ու «Պլիմուտյան եղբայրության» միջոցով Նորկտակարանական Եկեղեցու ծառայության վերականգնումը.

գ) Հոգևոր Երկրագության դրսևորումների վերականգնումը.

- (1) Արդեն պիետիստները նախանձավորություն են դրսևորում Աստծու հետ հաղորդակցության ճշմարիտ և կենդանի փորձառություն ունենալու հարցում: Նրանք հավատում են, որ Սուլը Հոգու բոլոր պարգևները իրական են Եկեղեցու համար և պետք է գործնականում կիրառվեն:
- (2) 1727 թվից սկսվում է հարյուրամյա շուրջօրյա աղոթքը մորավական Հերնհուտ ավանի համայնքում.
- (3) Զոն Ուեսլին 1739-ին վկայում է Աստծու ներկայության ճաշակման, Նրա գործության բացառիկ հեղման իր փորձառության մասին, իսկ նրա ծառայությանը հատուկ էին նաև բժշկության հրաշքները և այլ գերբնական դրսևորումներ: Նրա կարծիքով հոգևոր պարգևների չգործելու պատճառը մեռած ծեփն հետևելն է.
- (4) Հոգևոր պարգևների ամբողջական դրսևորման հիշատակություններ կան Ֆրանսիայում «Սևենյան մարդարեների» և յանսենիստների շարժումներում 18-րդ դարում, 1803թ. Ըկեղիայում սկսված պիետիստների, պրոֆեսոր Դավիդ Շալայսի շվեցարական արթնության (1820թ.), Լոնդոնի Երեցական Եկեղեցու հովիկ Էդվարդ Իրվինգի և Շոտլանդիայում Թեմփրելի ծառայությամբ 1830-32թ.թ. սկսված «Նոր Հոգեգալստի» սպասման, 1858թ. Իռլանդական արթնության, 1867թ. ԱՄՆ-ում Ա.Սիմփոնի (1843-1919) ու Ա.Գորդոնի կողմից սկսված Սրբության և 1875թ. Անգլիայի Թեսվիկ քաղաքի «Բարձրագույն կյանքի» շարժումների պատմության մեջ.
- (5) Սուլը Հոգով մկրտության և Աստծու սիրո հզոր հեղման իրենց փորձառությունների մասին են վկայում նաև 19-րդ դարի «Աղոթքով արթնության» ծնունդ հանդիսացած ամենահայտնի ավետարանիներ պրոֆեսոր Չարլզ Ֆիննին (1792-1875), Դուայթ Մուլդին (1837-1899) և դոկտոր Թորին: Ավելացնենք, որ դոկտոր Լ.Բեհերը Ֆիննիի ծառայությունը զնահատում է որպես «այդքան կարծ ժամանակում երբեկ տեղի ունեցած մեծագույն արթնություն», իսկ Մուլդին հիմնած Զիկագոյի Աստվածաշնչական ինստիտուտի առաջին նախագահ Թորին ուսուցանում է, որ Վերածննդից հետո հոգևոր մկրտությունը կարևոր է արդյունավետ ծառայության համար.
- (6) Ակնհայտ է, որ հայոց մեջ Սուլը Հոգու պարգևների գործածության մասին են ասում Յայ Առաքելական Եկեղեցու սպասավորների մինչև այժմ գործածվող տիտղոսները՝ հոգեշնորհ, գերաշնորհ, բարձրաշնորհ, վեհաշնորհ: Հե՞տ դրանցում նշված շնորհները վերաբերում են հե՞նց Սուլը Հոգու պարգևներին

(հունարեն՝ խարիզմա): Այդ է փաստում Գրիգոր Տաթևացին իր «Գիրք հարցմանց»-ի թ հատորում, երբ նշում է վարդապետների մասնավոր շնորհների մասին: Մեր ուկրաինացի գործընկեր Վլադիմիր Ֆուանչուկն իր "Պրօսիլա Ռուսիա ճօճք յ Շօպոդա" եռահատոր աշխատության մեջ անդրադարձել է Սուրբ Յոգու դրսնորումներին Ռուս Եկեղեցու պատմության մեջ: Ժամանակն է, որ նման մի փորձ ձեռնարկվի նաև մեզանում:

դ) Ավետարանչության վերաբռնկումը.

- (1) Մորավական Եկեղեցու հիմնադիր կոնս Ցինցենդորֆը (1700-1760) դառնում է մոլորակի ամենադժվարին վայրերում միսիոներական ուղևորությունների նախաձեռնողը (Վեստ Ինդիա, Աֆրիկա, Գրենլանդիա և այլն):
- (2) 19-րդ դարում սկսվում է քրիստոնեական միսիոներության վերելքի շրջանը թե' Ասիայում, թե' Աֆրիկայում, թե' Լատինական ամերիկայում, որի հերոսական էջերը գրվում են հազարավոր միսիոներների արյունով: Դրանցից են Վիլյամ Քերին (1761-1834) Հնդկաստանում, Աղոնիրան Զադսոնը (1788-1850) Բիրմայում, Հադսոն Թեյլորը (1832-1905) Չինաստանում, Ռոբերտ Սոֆատը (1795-1882), Դեվիդ Լիվինգստոնը (1813-1873), կաթոլիկ միսիոներ Շարլ դե Ֆուկոն (1858-1916) Աֆրիկայում և այլք: Այս ամենի հետևանքով այսօր Աֆրիկայի բնակչության համարյա կեսը քրիստոնյա է:
- (3) 20-րդ դ. արթնության համար հզոր ազդակ է հանդիսանում Համաշխարհային Ավետարանչության Լոգանի կոմիտեի գործունեությունը (ստեղծված 1974թ.).

Ե) Եկեղեցու միաբանության շարժումը.

- (1) Հակառակ Եկեղեցու պատմության ընթացքում տեղի ունեցած խոշոր բաժանումներին (451թ.՝ նիաբնակների և երկարնակների, 1054թ.՝ կաթոլիկների և ուղղափառների միջև, 16-րդ դարում ավետարանականների առաջացումը՝ այսուհանդերձ հատկապես 20-րդ դարում բռնկվեց միավորնան շարժումը: Այն սկսվեց Համաշխարհային Միսիոներական Համաժողովից (1910թ.), հետագայում՝ Միջազգային Միսիոներական Խորհուրդ (1921), «Հավատ և կարգ» (1927), «Կյանք և գործ» (1925) շարժումներից և 1948թ. վերածեց Եկեղեցիների Համաշխարհային Խորհրդի (որի հիմնադիր անդամներից մեկը Մերձավոր Արևելքի Հայ Ավետարանական Եկեղեցիների Միությունն է): Այն իր անդամների մեծամասնության տեսակետով կոչված էր լինելու ոչ թե «գերեկեղեցի», այլ Եկեղեցիների համագործակցություն:
- (2) 1951թ. ստեղծվում է Ավետարանական Համաշխարհային Համագործակցությունը, որը 20-րդ դարի վերջին արդեն միավորում էր 111 երկրներից 150 մլն. քրիստոնյաների:

գ) Եկեղեցու հասարակական ոերակատարության վերականգնման փաստեր.

- (1) Բարեկարգման շարժումը քրիստոնյաների մեջ արթնացրեց աշխարհի վերակառուցման մեջ նրանց մասնակցության, ընտրության իրավունքի և դրա համար անձնական պատասխանատվության գաղափարները, նպաստեց հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտներում վերափոխումներին (տնտեսություն, իրավունք, մշակույթ և այլն).
- (2) Բարեկարգման շարժման արմատական թևի կենտրոնամետ ներկայացուցիչները (անարապատիստները և մենոնիտները), հալածվելով թե' կաթոլիկության, թե' բողոքականության կողմից, վճռական ազեղեցություն են բողոնում քաղաքակրթության վրա խղճի ազատության և պետությունից Եկեղեցու անջատման արժեքների ընդունման գործում.
- (3) Պիետիստ Ավգուստ Ֆրանկը ստեղծում է աղքատների երեխաների համար դպրոց, որբերի համար ապաստարան, հայտնի է դարձել նաև կրթական և միսիոներական գործունեությամբ.
- (4) Մեծ մանկավարժ Յան Կոմենսկին (1592-1670) մշակում է ուսուցման մեթոդների դիդակտիկական համակարգը՝ հիմնված քրիստոնեական արժեքների վրա:

- (5) Քրիստոնեական բարոյականությունը վերականգնում է իր ներգործությունը հասարակական կյանքում 17-րդ դարի վերջում, երբ լութերական Գերմանիայում տարածվում է պիետիզմը:
- (6) 18-րդ դարում մեթոդիզմի արթնությունն իր հակառակության ընդունում ստրկատիրության ելույթներով, բարեգործական կառուցվածքներով անգլիական հասարակությանը վերադարձեց բարոյական իդեալերը: Պատմաբանները համաձայնվում են, որ այն փոխեց անգլիական պատմության ընթացքը, փրկեց արյունահեղ հեղափոխությունից և սոցիալական մեծ փոփոխություններ առաջ բերեց:
- (7) Նման հետք թողել է նաև «Մեծ արթնությունը» Հյուսիսային Ամերիկայում, որտեղ Աստված օգտագործել է մեզ արդեն ծանոթ Զորջ Ուայթֆիլդին և Զոնաթան Էդվարդսին:
- (8) 19-րդ դարի Հյուսիսային Ամերիկայի «Երկրորդ մեծ արթնության» հետևանքով պետության կառավարման դեկին հայտնվում են բարեպաշտ դեկավարներ, դադարեցվում են մենամարտերն ու ինքնադատատանները, վերացվում է ստրկությունը: Անգլիայում այդ արթնության հետևորդ և դարձիզմի հայտնի կողմնակից Զոն Մյուլերը (1805-1898), բազմաթիվ որբանոցներ հիմնելով, կոչվեց «որբերի հայր».
- (9) 1878թ. Վիլյամ Բութի (1829-1912) կողմից հիմնված Փրկության բանակն իր գլխավոր նպատակը տեսնում է հատկապես հասարակության ստորին խավերում Փրկության ավետարանի տարածման և բարեգործության մեջ.
- (10) 19-րդ դարում Անգլիայում Ավետարանական շարժման ազդեցությամբ արգելվում է մանկական և կանանց աշխատանքը հանքերում, կանոնակարգվում է աշխատանքը մանուֆակտուրաներում, տեղի է ունենում բանտարկություն բարեփոխում, որի հետևանքով բանտարկությունը դիտվում է ոչ թե որպես պատիժ, այլ՝ ուղղման միջոց.
- (11) Աֆրիկայում միսիոներների ջանքերով (հատկապես կաթոլիկ) դադարեցվում է ստրկավաճառությունը.
- (12) 1904-06թ.թ. Անգլիայի հարավում՝ Ուելսում, տեղի ունեցած աննախադեալ, այսպես կոչված, «Երգող» արթնության մեջ Աստված մասնավոր կերպով օգտագործում է հանքափոր Եվան Ուորերտսին (1878-1951), ով մշտապես աղոթում էր Եկեղեցու առ Աստված խոնարհման համար: Պատմությունն արձանագրում է այդ արթնության ցնցող ազդեցությունը հասարակական կյանքի վրա: Մարդիկ վերադարձնում էին բազմանյա պարտքերն ու գողացված իրերը, դատարաններն անգործության էին մատնվում, վերանում է հարթեցողությունը, պոռնկությունը, հայիոյանքների արդեն չին լսվում, այնպես որ ձիերը հանքերում չին հասկանում հեծյալների լեզուն: Աստվածաշնչերը և Նոր կտակարանները հաճախ սպառվում էին: Գողգոթյան խաչի տառապանքն ու հաղթությունը համակում էին ավելի ու ավելի շատ տղամարդկանց ու կանանց: Լրատվությունը հեղվում էր արթնության նկարագրությամբ: Բարձրացվում էր այն հարցը, թե ինչո՞ւ միայն Ուելսում, ինչո՞ւ՝ ոչ ամենուր...
- (13) 20-րդ դարում Կաթոլիկ Եկեղեցու մարդկությանը մասուցած ծառայություններից կարելի է նշել նացիզմի դատապարտումը Հռոմի պապի կողմից, գթության խորհրդանշան դարձած Մայր Թերեզայի և նրա օրդենի գործունեությունը և այլն:
- (14) 20-րդ դարի առաջին կեսում առաջացած ավետարանական Ֆունդամենտալիստական շարժումը թեև մի կողմից՝ ձգտում էր պաշտպանել Աստվածաշունչը ժամանակակից ռացիոնալիզմի գրոհներից, սակայն մյուս կողմից՝ մերժում էր հասարակական կյանքում քրիստոնեական ակտիվությունը: Այնուամենայնիվ, Ֆունդամենտալիզմի ծնունդը հանդիսացած Ավետարանական շարժումը, ի դեմս Բիլի Գրեհեմի և «Կամպուս Կրուսեյդի» (հիմնադիր՝ Բիլ Բրայթ), ավետարանչական մեծ գործունեություն է սկսում, ստեղծում «Տեսիլք աշխարհի համար» կազմակերպությունը և ակտիվիրեն մասնակցում հասարակական կյանքին:
- (15) ԱՄՆ-ում ռասայական խտրականության դեմ պայքարի զոհ է դաշնում Նորելյան մրցանակի դափնեկիր, հայտնի մկրտական քարոզիչ Մարտին Լութեր Բինգը (1929-1968).

Ամբողջապետարանական շարժումն իրեն նույնպես համարում է մասշտաբային այս փոփոխությունների ժառանգորդը:

գ. Ամբողջապետարանական շարժման համառոտ պատմությունը.

1) Ամբողջապետարանական շարժման ծավալումը.

ա) Չոն և Էլիզարեթ Շերիլների «Աշխարհի երջանկագույն մարդիկ» գրքում պատմվում է, որ Ամբողջական Ավետարանի Գործարարների Միջազգային Ընկերակցության հիմնադիրնախագահ Դեմոս Շաքարյանի հայրենի գյուղ՝ Արարատի փեշերին բազմած Ղարա Ղալայում դեռևս 1891թ. արդեն կային ամբողջապետարանական քրիստոնյաներ (նաևնավորապես խոսվում է Դեմոսի տատիկի Եղբայր՝ Սկրտիչ Մուշիկի մասին): Այն սկսվել է դրանից դեռևս տասնամյակներ առաջ Ռուսաստանում առաջացած համանման շարժման ներկայացուցիչների այցելությամբ: 1900թ. ամբողջապետարանական փորձառություն են ունենում Դեմոսի պապն ու տատը: 1905թ. ուստ մարգարե Եֆիմի՝ Եղեռնից խուսափելու հայտնության համաձայն՝ նրանք, ընատնյոք հանդերձ, ի թիվս ամբողջապետարանական այլ ընտանիքների, տեղափոխվում են Լոս Անջելես: Այնտեղ էլ 1906թ. ծանրանում են Ացուզա փողոցի՝ ամբողջապետարանական մեծ արթոնության հետևորդների հետ:

Սակայն առաջին Ամբողջապետարանական եկեղեցին առաջանում է ԱՄՆ-ի Թենեսիի և Հյուսիային Կարոլինայի նահանգների սահմանագծին գտնվող և Սրբության շարժմանը հարող համայնքում (ստեղծված 1886թ.), երբ 1896թ. այն ճաշակում է պարզեցներով ուղեկցվող Սուրբ Հոգու հոգոր հեղումը: 1903թ. նոր առաջացած եկեղեցիները կազմում են «Աստծու եկեղեցի» միությունը (կենտրոն՝ Քիլվլենդում), որի առաջնորդը մինչև մահ (1943թ.) դառնում է Ա.Թոնսոնը: Շուտով այդ միության նոր եկեղեցիներ են ստեղծվում աշխարհի տարբեր երկրներում:

բ) Այնուամենայնիվ, 20-րդ դարում Ամբողջապետարանական շարժման լայնամաշտաբ բռնկման համար մեծ նշանակություն ունեցավ Սուրբ Հոգու հեղումը ԱՄՆ-ի Թոփեքա քաղաքի (Կանզասի նահանգ)՝ Սրբացման շարժման քարոզիչ Զարլ Փարիամի (1873-1929) Աստվածաշնչական դպրոցում, այնուհետև Հյուսթոնի Աստվածաշնչական դպրոցի նրա աշակերտ, սևամորթ քարոզիչ Վիլյամ Սեյմորի (1870-1929) ժողովներում, որոնք արդեն տեղի էին ունենում Լոս-Անջելեսի Բոնի Բրեյ փողոցի տներում, իսկ հետագայում Ացուզա 312-ում՝ հաճախ շուրջօրյա բնույթ կրելով և երեք տարի անընդմեջ շարունակվելով: Ասես վերադարձել էր առաջին քրիստոնյաների սերը: Մարդիկ գալիս էին՝ Աստծուն հանդիպելու համար: Եվ հավասարվում էին հարուստն ու աղքատը, բարձրակիրթն ու կիսագրագետը: Կատարվում էին բժշկություններ, դիվային ուժերից ազատագրություններ: ԱՄՆ-ում գործում են նաև Ախմե Սեմփլ ՄաքՓերսոնը (ում հիմնադրած «Անժելու տաճարի» աղոթքի աշտարակում մինչև այսօր մատուցվում է շուրջօրյա աղոթք) և նրա ավետարանչական ժողովներից մեկում ապաշխարած, իր ավետարանչական ներգործությամբ Ֆիննի ու Մուտիի հետ համեմատված դրկտոր Զարլ Փրայսը: ԱՄՆ-ում և Աֆրիկայում իր օջալ ծառայությունն է բերում Չոն Լեյկը (1870-1935):

ԱՄՆ-ի միսիոներների շնորհիվ շարժումը տարածվում է Հնդկաստան ու Աֆրիկա: Այն հասնում է նաև Նորվեգիա Մեթոդական եկեղեցու հովիվ, մեծ կոմպոզիտոր Էդվարդ Գրիգի աշակերտ և շնորհալի դաշնակահար Թոնմա Բարաթի միջոցով, ով 1906թ. գտնվում էր ԱՄՆ-ում: Հետագայում նա գրում է՝ այնտեղ լույսով ու զորությամբ, Աստծու մեծ սերը փառաբանող երկրագության երգով, ինչպես նաև իր հայրենիքի զարթոնքի համար աղոթքի կրակով բռնկվելու մասին: Եվ երբ Բարաթը վերադառնում է Օսլո, ապա արթոնության անձրևները հեղում են նաև Եվրոպայի տարբեր երկրներից նրա հավաքույթներին եկած քրիստոնյա շատ ծառայողների վրա:

Այսպիսով, ամբողջապետարանական կրակը տարածվում է Եվրոպայում Յոնաթան Պաուլի (1853-1931), Էրվին Լորենցի (1906-1985) և «Հոգևոր պարզեցները» հայտնի գրքի հեղինակ Ռայնհարդ Ռունսկայի միջոցով Գերմանիայում, Ալեքսանդր Բոդիի, Սմիթ Վիգլսվորի և հայտնի ուսուցիչ, «Հոգու պտուղն ու պարզեցները» գրքի հեղինակ՝ Ռոնալդ Ջի (1891-1966) ծառայությամբ Անգլիայում, Լևի Պետրոսի (1894-1984) գործունեությամբ Շվեյցարիայում և այլն:

Շարժումը խորհրդային Միություն է հասնում 1921թ. ԱՄՆ-ում և Բուլղարիայում ամբողջավետարանական Եկեղեցիներ հիմնադրած հվան Վորանակի միջոցով: Նա ձերբակալվում է 1930թ., մինչև 1943թ. Ենթարկվում խոշտանգումների և մահանում սիրիոյան աքսորում, սակայն կատարվում է նրա երազանքը. ամբողջավետարանական արթությունն այսօր արդեն տարածվել է ԱՊՀ բոլոր երկրներում:

20-ական թվականներին ամբողջավետարանական Եկեղեցիներ առաջանում են արևելաեվրոպական երկրներից Ռումինիայում (մեծ հալածանքների հետ միասին), Հունգարիայում և այլուր:

գ) Ներկայումս ամբողջավետարանական համայնքներ կան թե' Եվրոպական մյուս երկրներում (Ֆինլանդիա, Շվեյցարիա, Ավստրիա, Ֆրանսիա, Բելգիա, Իտալիա, Հոլանդիա, Դանիայ և այլն), թե' հարավամերիկյան երկրներում (մասնավորապես Չիլիում ու Բրազիլիայում), թե' ասիական (մասնավորապես Ճարավային Կորեայում ու Չինաստանում, վերջինում՝ 100 մլն. հետևորդ), թե' աֆրիկյան երկրներում (մասնավորապես Ճարավ Աֆրիկյան Ճանրապետությունում իր «սևամորթ Բիլի Գրեհեն»՝ Նիկոլաս Բենգույով՝ կազմելով բնակչության 10%-ից ավելին, Ռուսականում): Իսկ այնպիսի քարոզիչներ, ինչպիսիք են Օրալ Ռոբերտսը և Թոնաս Օգբորնը, հայտնի են դաշնում ողջ աշխարհում:

2) Սկսված ամբողջավետարանական շարժումը, որը հետագայում անվանվում է ավանդական, ունենում է նաև երկու այլ դրսևորումներ՝ խարիզմատական և զորությունով ավետարանչության.

ա) Խարիզմատական (ինչպես արդեն նշվել է՝ Սուլը Հոգու շնորհների) շարժման սկզբնավորման համար մեծ դերակատարություն է ունեցել քարոզիչ Դավիդ դե Փլեսին (1905-1986), ում Միսիաների միջազգային խորհրդի 1952թ. Գերմանիայում տեղի ունեցող համաժողովում Եկեղեցիների Յամաշխարհային Խորհրդի գլուխոր քարտուղար Վիսերտ Շովթը խոստովանում է, թե ամբողջավետարանականները հավատքի բարեպաշտության զորությամբ կարող են օգտակար լինել խորհրդին: Արդեն 1954թ. ԵՀԽ-ի ԱՄՆ-ի Եվանսթոն քաղաքում կայացած երկրորդ համաժողովում դե Փլեսին պատգամավորների հետ կիսում է Սուլը Հոգու լեցունության իր փորձառությունը: Հետագայում նա մասնակցում է նաև ԵՀԽ-ի չորրորդ՝ Ռւսականական համաժողովին:

Այնուամենայնիվ, խարիզմատական շարժման սկիզբը համարվում է 1960թ., երբ Եպիսկոպոսական հովիվ Դենիս Բենեթը Սուլը Հոգու լեցունության իր փորձառության մասին կիսում է համայնքի հետ: Շուտով նույն վկայությունն են տալիս լութերական հովիվ Լարի Քրիստենստոնը, անգլիկան Միքայել Յարփերը: Խարիզմատական շարժման համար ուղի են հարթում նաև պտղաբեր հովիվ-ավետարանից Դավիթ Վիլբերսոնի «Խաչ և դաշույն» գիրք՝ շատ երիտասարդների մղելով ապաշխարության (հատկապես ավանդաբար կարողիկ համարվողների շրջանում), ինչպես նաև Կատրին Կուլմանի (1907-1976), Ջեկ Կոռույի (1918-1957), Ա.Ալենի (1911-1970) և այլոց ծառայությունները:

1964թ. Դավիդ դե Փլեսին հրավիրվում է Վատիկանի երկրորդ ժողովին, որի հազարավոր մասնակիցներից շատերը նրա ծառայությամբ ճաշակում են Սուլը Հոգու ներգործությունը: Շուտով արթուրթյան աղոթաժողովներ են ունենում ԱՄՆ-ի Պիտսբուրգ քաղաքի Դուքվենսկի, Սաոււրենդ քաղաքի Նոթը-Դամ համալսարանների կաթոլիկ ուսանողները, ինչի ալիքը արագ տարածվում է Կանադայում: Սկսվում է կաթոլիկական խարիզմատական շարժումը, որին մասնակցում են բարձրաստիճան հոգևորականներ (Բելգիայի պիհնաս կարդինալ Ջունենսը, Եպիսկոպոսներ): Խարիզմատական կաթոլիկական համաժողովների հետ միասին հրավիրվում են նաև էկումենիկ համաժողովներ Եկեղեցու ամենատարբեր հարանվանություններից տասնյակ հազարավոր գործիչների մասնակցությամբ, այդ թվում, ըստ հոգևորական Սերաֆիմ Ռոռացի, նաև Արևմուտքի ուղղափառ համայնքներից: Մնալով իրենց Եկեղեցիներում՝ նրանք նախանձավորություն են ցուցաբերում Սուլը Հոգու դրսևորումների համար:

Այդ ընթացքում ԱՄՆ-ի տարբեր քաղաքներում առաջանում է նմանատիպ «Զիզըս-փիփի» շարժումը, որը սկսվում է Կոստա Մեսայի փոքրիկ Եկեղեցում 20 երկարամագ հիպիների դարձով: Շուտով նրանց են հարում հազարավոր «բրոդոտ նորադարձներ», ում առաջնորդներից են Չաք Սմիթը, Արթուր Բլեսիթը և այլք: Առաջանում են նախակին հարբեցողների և

թմրամոլների համար վերականգնողական կենտրոններ, ինչպես նաև առաջին քրիստոնեական ռոք խմբերը, որոնք իրենց երգերում պատմում են Հիսուս Քրիստոսի հավատով ունեցած փրկության մասին: Նրանց ներկայությունը Եկեղեցուն բերում է մարդկանց կարիքների հանդեպ առավել հոգատարություն ցուցաբերելու փորձառություն:

բ) **Զորությունով ավետարանչության շարժման նպատակը** Սուրբ Յոգու զորությամբ յուրաքանչյուր քրիստոնյայի համակումն է և Ավետարանի քարոզությունը նրանց համար, ովքեր այն չեն ճաշակել: 1980թ. սկսված այդ շարժման ակունքներում կանգնած են «Միջազգային ծառայությունների որթատունկեր» կազմակերպության ղեկավար, հովիվ Զոն Ուիմբերը և Ֆուլերի ինստիտուտի պրոֆեսոր Պիտեր Վագները:

Զորությունով ավետարանչության շարժումը ունեցավ իր դերը՝ Եկեղեցում վերականգնելու ազատագրական, փառաբանության և երկրպագության այժմյան ծառայությունները, հավատքի գործնական կիրառությունը: Նրա հայտնի ներկայացուցիչներից են հարավկորեացի ավագ հովիվ Դավիդ Յոնազի Չոն, Աֆրիկայի և Եվրոպայի կրակոտ ավետարանիչ, գերմանացի Ռայնհարդ Բոնկեն, ամերիկացի քարոզիչներ Քեննեթ Յեյգինը, Լեստեր Սամրալը, Բենի Յինը, շվեյ ուսուցիչ Ուլֆ Էկմանը և այլք:

3) **Ամփոփում.** Յոդվածի առաջին մասում փորձ արվեց խոսել՝

- Վաղ շրջանի Եկեղեցու հոգևոր կենսունակության կորսուի մասին պետականացման, պաշտոնականացման ու բներացման, աշխարհիկացման, հեթանոսության և նյութապաշտության ներթափանցման պատճառներով.
- Եկեղեցու պատմության հետագա շրջանում Աստծու խոսքի ճշմարտությունների, Նրա հետ կենդանի հարաբերության փորձառության ու երկրպագության վերականգնման միտունի մասին.
- Եկեղեցու անդամների համընդհանուր քահանայության և հասարակական կյանքում առողջ դերակատարության վերահաստատման ջանքերի մասին:

Ամբողջազավետարանական շարժումը գալիս է համալրելու վերականգնման այս գործնարարությունը՝ **դաշնալու «հոգով ու ճշմարտությամբ» Աստծուն երկրպագելու մի ջատագովը:** Նաև միանալու բոլոր ժամանակների ճշմարիտ երկրպագուներին՝

- Օգոստինոս հայրապետին (4-րդ դար), ով դիմում էր Արարչին. «...Ես շնչահեղձ եմ լինում առանց քեզ...».
- Ս. Գրիգոր Նարեկացուն, ով աղոթում էր. «Ա'ն ավանդն իմ այս աղերսանքների / Եվ ողորմության շնորհնե՛րդ տուր, / Ընդունիր փոքրն այս տկարիցս / Եվ հզրիցդ մե՛ծն ընծայիր...».
- Չոն Ուեսլիին, ով մեթոդիզմի արթոնության մասին կարողանում էր ասել. «Ես բարձրացա Տիրոջ զոհասեղանի վրա ու այրվեցի: Եվ այդ լույսը մարդկանց բերեց դեպի Նրան...».

Յետևություն. Քրիստոսի Ընդհանրական Եկեղեցին այսօր էլ միասնաբար պիտի բարձրացնի երկրպագության ու բարեխոսական աղոթքի խորանը՝ Սուրբ Յոգու մտերմությունն ու զորությունը փնտրելով և Աստծու խոսքի ճշմարտության մեջ մնալով, նաև ներկա աշխարհի հոգևոր և բարոյական զարթոնքի Զահանիոը դաշնալով...

2. Քրիստոսի Եկեղեցու անայլընտրանք միաբանությունը.

ա. Ամբողջազավետարանական Եկեղեցին՝ իրական ուժ.

1) Հանաձայն «Բրիտանական Հանրագիտարանի»՝ 1998թ. ամբողջազավետարանական շարժումն ընդգրկել է 540 մլն. հետևորդների, իսկ ըստ «Համաշխարհային Յոգեգալիտատ» ամսագրի 59-րդ համարի տվյալների՝ դրանում միայն «ավանդականները» կազմել են 215 մլն. մարդ:

Ահա ամբողջազավետարանականների տարածման մի աղյուսակ. Ասիայում բնակվում է նրանց ընդհանուր թվի 28%-ը, Հյուսիսային Ամերիկայում՝ 23%-ը, Հարավային Ամերիկայում՝ 23%-ը, Աֆրիկայում՝ 15%-ը, Եվրոպայում՝ 10%-ը, Օկեանայում՝ 1%-ը: Ընդ որում, խոշորագույն Եկեղեցիներն են՝ «Աստծու ժողովը» (Ստեղծված 1914թ.), «Աստծու Եկեղեցին» (1896թ.), «Զորս անկյունը»:

Տանը նաև հետևյալ բնութագիրը.

ա) Ամբողջապետարանական Եկեղեցիները, համագործակցելով Ավետարանական Աստվածաբանական համալսարանների հետ, ստեղծում են նաև իրենց բուհերը: Յայտնի են այնպիսի աստվածաբաններ, ինչպիսիք են Սթենլի Շորտոնը, Գորդոն Ֆին, Պիտեր Վագները և այլք:

բ) Ամբողջապետարանական շարժումը գործոն դերակատարություն է ունեցել աղոթքի 1984թ. Սեուլի ամենախոշոր միջազգային համաժողովի անցկացման և Աղոթքի Յամաշիարհային Ասամբլեայի ստեղծման գործում: Դրա հետևանքով 1989թ. Լոզանի շարժման երկրորդ կոնգրեսում Սուրբ Յոգուն, հոգևոր պատերազմին և աղոթքի շարժմանը վերաբերող աշխատանքային խմբերն ամենաբազմամարդն են դառնում, ինչին հետևում է «Աղոթքի շարժում-2000»-ը (Նրա Աղոթքի պատերազմի միավորումը գլխավորում է Ֆուլերի սեմինարիայի պրոֆեսոր՝ արդեն նշված Պիտեր Վագները): Ստեղծվում են նաև աղոթքի ազգային կոմիտեներ, աղոթքի շուրջօրյա խորաններ ԱՄՆ-ում (Մայք Բիբլ), Երուսաղեմում (Թոն Յես), Ուգանդայում (Զոն Սուլիմներ), Յունականական Յանուարի կազմակերպություն, Ինդոնեզիայում, հարավային Կորեայում և այլուր:

գ) Քրիստոնեական սրբության հետ Ամբողջապետարանական շարժման ունեցած կապի մասին կարող է ասել այն հանգամանքը, որ նրա այսպես կոչված «ավանդական» փուլում Սուրբ Յոգուն լեցունությունը միշտ կապվել է սրբացման հետ:

դ) Որպես տեղական Եկեղեցու կենսունակության կարևոր պայման ձևավորվում է նրա, այսպես կոչված, «բջջային» կառուցվածքը՝ իհննված «բջջների» աճման և կիսման սկզբունքի վրա: Այս սկզբունքը ողջ Եկեղեցուն ներգրավում է պետարանչության մեջ, և պատահական չէ, որ դրա արդյունավետ կիրառման «հայրենիքում»՝ հենց Յարավային Կորեայում է գտնվում աշխարհի ամենամեծ տեղական Եկեղեցին՝ բաղկացած 1 մլն. անդամից (ավագ հովիվը՝ վերոհիշյալ Դավիթ Չոնգի Չոն):

ե) Ամբողջապետարանական Եկեղեցիները եռանդուն մասնակցություն ունեն նաև «10/40 պատուհանի»՝ հյուսիսային լայնության 10° -ից 40° -ը տարածքի պետարանչության գործում, որտեղ բնակվում են աշխարհի չափավորության պերի քան 90%-ը: Ի դեպ, հայ պետարանիները զոհաբեր ծառայություն են կատարում մեր հարևան մահմեդական երկրներում՝ Թուրքիայում և Իրանում, տալով նաև մերօրյա քրիստոնյա նահատակներ (օրինակ՝ Յայկ Յովսեփյանը, Միքայել Թադևոսյանը Իրանում և այլք):

գ) Ամբողջապետարանական Եկեղեցական միավորումները, պահպանելով իրենց կառուցվածքը, առանձնահատկություններն ու ինքնավարությունը, երեք տարին մեկ անցկացնում են Յամաշիարհային համաժողով (Առաջինը տեղի է ունեցել 1921թ. Անստերդամում) և ունեն եռամսյա «Ամբողջապետարանական ամսագիր»: 1998թ. Սեուլի (Յարավային Կորեա) օլիմպիական մարզադաշտում կայացած 18-րդ համաժողովի բացմանը մասնակցել է 100000 մարդ: 19-րդ համաժողովը կայացել է 2001թ. Լոս Անջելեսում (ԱՄՆ), 20-րդ՝ 2004թ. Յոհաննեսբուրգում (Յարավային Աֆրիկա), 21-րդ՝ 2007թ. Ավստրալիայում:

1969 թվից նույն հաճախությամբ գործում են նաև Եվրոպական համաժողովները:

է) Ներկայումս միլիոնավոր անդամներ ունեցող ամբողջապետարանական համայնքներն ազդեցիկ են Չիլիում ու Բրազիլիայում (որտեղ 160 մլն. բնակչությունից 40 մլն-ը ամբողջապետարանական են), Յարավային Կորեայում (միայն Սեուլի կենտրոնական Ամբողջապետարանական Եկեղեցին՝ մեծագույնը աշխարհում, ունի մոտ 1 մլն. անդամ), Ուգանդայում: Ամբողջապետարանական Եկեղեցին ազդեցություն ունի նաև Ֆինլանդիայում, Շվեդիայում, Նորվեգիայում և այլուր:

2) ԱՊՀ երկրներում ամբողջապետարանական քրիստոնյաների թվով առաջին տեղում է Ուկրաինան, որի երկու խոշորագույն Եկեղեցական միավորումներն են Ավետարանական Յավատքի Քրիստոնյաների Յամառվահինական Միությունը (նախագահ՝ ավագ հովիվ Միխայիլ Պանոչկո) և Ուկրաինայի Ավետարանական Յավատքի Քրիստոնյաների Միավորված Եկեղեցին (նախակողովական միավորումների մեջ առաջատար կազմակերպություն է): Եվս Ուկրաինայի Դաշնության խոշորագույն Եկեղեցական միավորումներն են Ավետարանական Յավատքի Քրիստոնյաների Միությունների Միավորումը (նախագահ՝ եպիսկոպոս և ՈՂ նախագահին առընթեր հասարակական պալատի անդամ Ս.Վ.Րյախովսկի, 3000 Եկեղեցի), Ավետարանական Յավատքի Քրիստոնյաների Ուկրաինայի Եկեղեցին (նախակողովական միավորումների մեջ առաջատար կազմակերպություն է):

3000 Եկեղեցի), Ավետարանական Հավատքի Քրիստոնյաների Միավորված Եկեղեցին (Եպիսկոպոսապետ՝ Ի.Պ.Ֆեղոտով, 500 Եկեղեցի) և «Քրիստոնյաների Միություն» Ընկերակցությունը (նախագահ՝ ավագ հովիվ Ի.Յու.Նիկիտին):

3) 20-րդ դարում Հայաստանում այս շարժումը սկսվում է Լենինգրադից Երևան տեղափոխված ճարտարագետ, ավետարանիչ, հետազյում հովիվ Սերգեյ Կորովի միջոցով։ Նա, 1960թ. հաստատվելով Երևանում, ծառայում է Ավետարանական-մկրտական Եկեղեցում վեր։ Սարգիս Կոնսուլյանի օրոք, ինչը վերականգնվել էր Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո ավետարանական քրիստոնյաների ջանքերով։ Ամիսներ անց արդեն առաջանում է Ամբողջավետարանական Եկեղեցին։ 1960-1977թ.թ. նրա առաջին հովիվը եղել է Հակոբ Մկրտչյանը (1910-1977), 1977-1980թ.թ.՝ Սամվել Նավոյանը (ծնված 1948թ.), 1981-1992թ.թ.՝ Դավիթ Մանուկյանը։

Խորհրդային տարիներին Ամբողջավետարանական (Ավետարանի հավատքի քրիստոնյաների) Եկեղեցին Հայաստանում նույնպես ենթարկվում է հալածանքի՝ մասնավորապես քրիստոնեական ընտանիքներում Երեխաներին հոգևոր դաստիարակություն տալու պատճառով։ Նրա առաջին հալածյալներից են Ահարոն Ղազարյանը, Պավել Գրիգորյանը, Սեդրակ Սեդրակյանը (հետագայում՝ ձեռնադրված հովիվներ)։ Սակայն, ինչպես քրիստոնեության պատմությունն է փաստում, Եկեղեցու հալածանքը միշտ նպաստել է Ավետարանի տարածմանը։ Այնպես որ, Ամբողջավետարանական համայնքները տարածվում են ոչ միայն հանրապետության բոլոր շրջաններում, այլև Վրաստանի և Ադրբեյջանի հայության շրջանում։ Ամբողջավետարանական հայկական համայնքներ կան նաև Իրանում, Թուրքիայում, ԱՊՀ և Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում, Ամերիկյան աշխարհամասում և այլուր։

Ներկայումս Հայաստանի Ամբողջավետարանական Եկեղեցիները (մոտ 75000 անդամներով) կազմում են հետևյալ խոշոր միավորումները։

- Ավետարանի Հավատքի Քրիստոնյաների Միավորված Եկեղեցի՝ Վերածննդի առավելագունապահանջ վարդապետությամբ և Եպիսկոպոսական կառուցվածքով (Եպիսկոպոսապետ՝ Մամիկոն Ղազարյան),
- Ավետարանի Հավատքի Քրիստոնյաների «Միաբանություն» Եկեղեցի (ավագ հովիվ՝ պատվ. դրկտ., վեր. Ռուբիկ Թումանյան),
- Ավետարանական Հավատքի Եկեղեցիների Միություն (նախագահ՝ ավագ հովիվ, պատվ. դրկտ., վեր. Ռաֆայել Գրիգորյան),
- Ավետարանական Հավատքի «Կյանքի խոսք» Եկեղեցիների Միություն (նախագահ՝ ավագ հովիվ, պատվ. դրկտ., վեր. Արթուր Սիմոնյան)։

Վերջին երեք միավորումները, դավանելով փրկության նույն համաավետարանական վարդապետությունը և ունենալով հոգեշնորհական երանգ, տարբերվում են հետևյալ առանձնահատկություններով։ նրանցից առաջինի կառավարման համակարգը հովվական է, երկրորդինը՝ խորհրդային, իսկ երրորդն ունի գորությունով ավետարանչության դրսնորում և հովվական կառավարման համակարգ։ Այս երեք միավորումները Ամբողջավետարանական քրիստոնյաների Եկեղեցու հետ միասին (ավագ հովիվ՝ ձեր նվաստ ծառան) կազմավորում են Հայաստանի Ամբողջավետարանական Համագործակցությունը, որին հրավիրվում են անդամակցելու վերոնշյալ 3 միավորումների մեջ չմտած մեծ ու փոքր ինքնավար Եկեղեցիները։ Այն կոչված է նպաստելու աստվածաբանական-կրթական, աղոթքի, ներեկեղեցական, ավետարանչության և հասարակության հետ կապերի ծառայությունների արդյունավետությանը։

1990-ական թվականներից սկսած՝ Ավետարանական ընտանիքի Եկեղեցիների համագործակցության մի քանի փորձերից հետո, ի վերջո, 2005 թվից մինև այսօր նրանք ունենում են պարբերական հաղորդակցություն և համագործակցության դրսնորումներ։ Ներկայումս գորացել է Համապետրանական Համագործակցության ստեղծման միտումը։

բ. Եկեղեցին՝ ընդհանուր դիմակայության առջև.

Այսօր իր բազմազանությամբ հարուստ Հայ Եկեղեցին ենթարկվում է միևնույն թշնամական արշավանքին։

1) Վերջերս «Անհատի և ընտանիքի պաշտպանություն» միավորման կողմից հրատարակված «Նոր դարաշրջան» շարժման մասին գրքույկը լուրջ անհանգստություն է

առաջացնում: Մինչ այդ «Նոր դար» շարժման մասին ճշնարտությունը հայ ընթերցողին հայտնի էր Զոյ Մաք-Դավիելի «Մոլորեցնողները» գրքից:

ա) Եվ այսպես, «Նոր դարը» հանդես է գալիս որպես նոր ժամանակների միասնական համաշխարհային կրոն՝ իբր փոխարինելով «Զկան դարաշրջանին» հատուկ քրիստոնեությանը: Այն պահանջում է նոր գաղափարներ ու մարդիկ, ովքեր չեն ճանաչում ոչ մի հեղինակություն և կոչված են իրականացնելու «գլոբալ մաքրագործումներ»: Վերոնշյալ առաջին գրքույկում մեջքերում է արված «ոգիների հետ հաղորդակցվող» Ալլա Տեր-Ճակոբյանի գրքից, որում ասվում է, թե «իրենց զարգացման մեջ փակուղու հասած և ներքին հնարավորությունները չիրականացրած հոգիները» կամ որ նույնն է՝ «քաղցկեղային մարդաբաջիջները... տիեզերական աղբը» ոչնչացվելու են: Այնուհետև, արդարացնելով սպանությունները, «Նոր դարի» «մարգարեները» իրենց ունկնդիրներին մխիթարում են, թե «մահ, փաստորեն, գոյություն չունի», որովհետև «Նոր դարաշրջանի» ժամանակ սպանվածները, համաձայն հոգիների վերամարմնավորման օրենքի, կրկին կվերադառնան երկիր:

«Նոր դարի» նպատակների իրականացման համար 1986թ. Չիկագոյում ստեղծվել է Միավորված կրոնների կազմակերպությունը՝ վիմեցնելու քրիստոնեությունը, հասնելու նոր աշխարհակարգի, գլոբալ քաղաքակրթության և համաշխարհային կառավարության ձևավորմանը:

բ) «Նոր դարի» ձևավորման ազդակներն են եղել՝

- (1) 19-րդ դարից եկած տրանսցենդենտալիստական (վերազանցական) գիտական խմբերը (Էնանուել Սվեդենբորգն «աստեղային ուղևորություններ» է կատարել, իսկ Ֆրիտյոֆ Կապրան «տեսել» է, թե ինչպես ատոմները հինդուիզմի շիվայի պարն են կաքավում):
- (2) Մարդու ներթափանցումը օկուլտի՝ ծածուկի, անդրբնական ուժերի մեջ՝ «ձերբազատելով» սեփական հոգենոր ուժերը, «միաձուլվելով» տիեզերական գիտակցության հետ: 19-րդ դարի կեսերից հազարավոր մարդիկ պարապում են ոգեկանչությամբ (գործածելով տառանշված տախտակներ, խաղաթրեր, սուրճի գավաթներ), աստղագուշակությամբ, թվագուշակությամբ, մոգությամբ, գիտակցության փոփոխած վիճակների հասնելու զանազան միջոցներով (մտասեռում, միալար երգասացություն, զգայունակության կորուստ, հիպնոս և այլն), գուշակությամբ՝ բյուրեղների ու բուրգերի օգտագործմանը:
- (3) Արևելյան փիլիսոփայությունների (հինդուիզմ, բուդդիզմ, ձեն-բուդդիզմ, դառսիզմ) նկատմամբ հետաքրքրության աճ՝ գուրուների կողմից հարմարեցված արևմտյան նյութապաշտությանը.
- (4) Ե. Բլավատսկայայի կողմից հիմնված «Թեոսոֆիական դպրոցը», որը գնուտիցիզմի, արևմտյան անթրոպոլոգիայի ու կրոնների, սպիրիտիզմի խառնուրդ է (Թեոսոֆը, լինելով ցամկացած կրոնի հետևորդ, այնուամենայնիվ պիտի ընդունի, որ հինդուիզմն է սկիզբը բոլոր կրոնների).
- (5) **Քրիստոնեության վրա լայնածավալ հարձակումը.** 1933թ. երևան է գալիս Մարդասիրական հրովարտակը, իսկ 1973թ.՝ Երևոնդի հրավարտակը, որոնցում ժխտվում է գերբնական Աստծու հավատը: Համասեռամոլների իրավունքի պաշտպանները, Ամերիկյան քաղաքացիական ազատությունների միությունը, Արեհստների ընկերությունը մամուլում, ռադիոյով և հեռուստատեսությամբ հարձակումներ են գործում քրիստոնեության և Աստվածաշնչի ուղղությամբ: Եվ նրանց իր գիրկն է ընդունում «Նոր դար» շարժումը:

գ) Հայտնի է, որ «Նոր դարի» 5000-ից ավելի կրոնական խմբեր դավանում են մոնիզմը («Ամեն ինչ մի է»), պանթեիզմը («Ամեն բան Աստված է՝ անդեմ ու բարոյագերծ, ուրեմն Աստված չկա»), գնոստիկությունը («Փոկությունը գալիս է հատուկ գիտելիքների, պայծառամտության օգնությամբ»), քարման (ճակատագիրը) ու վերամարմնավորումը, հոգենոր էվոլյուցիան, «վերասլաց տերերին» (Քրիստոսին հավասար) և այլն: Ըստ նրանց՝ փրկությունը քարմայի և վերամարմնավորման օրենքից ազատվելն է ինքնագիտակցման և ինքնադրսանորման միջոցով: Բարին ու չարը միևնույն բանի տարբեր տեսանկյուններն են՝ զուրկ լինելով իսկական իմաստից: Նվիրապետության (կրոնական աստիճանակարգի)

կենտրոնում կանգնած է Համաշխարհային վարդապետը՝ Մայտրեյան (քրիստոնյաների համար՝ Քրիստոսը, իրեաների համար՝ Մեսիան, բուդդայականների համար՝ հինգերորդ Բուդդան, մահմեդականների համար՝ իմամ Մահմետն, հինդուների համար՝ Կրիշնան և այլն):

Իսկ **սոցիալապես գործոն խմբերը** ջանում են «Վերափոխել» հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտները: Բևերլի Գալիանի քարոզած «անընդմեջ կրթությունը» փորձառական կարգով մտել է Կալիֆոռնիայի դպրոցները՝ երեխաններին ուսուցանելով, թե նրանցում «աստվածային ստեղծագործ ինքնագիտակցություն կա» և ուղղորդելով յոգայով ու մտասներնամբ զբաղվելուն:

Մեծարիվ կորպորացիաների գործունեությունը բարելավելու նպատակով ծառայողների ու բանվորների համար սեմինարներ են անցկացվում Նոր դարի դասախոսների օգնությամբ:

Նոր դար շարժումը բուն է դրել նաև հոգեբանության և բժկության բնագավառներում (հոլիստական բժկություն կամ անբողջաբուժություն):

Եվ մտահոգիչն այն է, ինչպես նշված է «Նոր դարաշրջան» գրքույկում, որ ՀՀ տարբեր գրախանութեաներում տարիներ ի վեր վաճառվում են «Նոր դարի» կողմից հրատարակված բազմատեսակ գրքեր (Այդ շքեղ հրատարակությունները առատորեն ներկայացված են, օրինակ, «Գրքերի աշխարհ» գրախանութում), ինչպես նաև գրանցված է «Գոյատևում» հասարակական կազմակերպությունը (*):

2) «Անհատի և ընտանիքի պաշտպանություն» նույն միավորումը բարձրաձայնում է մի ուրիշ վտանգի մասին՝ օգտագործելով Օլեգ Պլատոնովի աղբյուրը և հրատարակելով «Սատանայապաշտություն» գրքույկը: Կարելի էր չանդրադառնալ դրան, եթե տարիներ առաջ հե'նց երևանում տեղի չունենար սատանապաշտների ծիսական սպանությունը, որի մասին գրվեց մամուլում (մասնավորապես «Արգումենտի ի ֆակտի»-ում):

ա) Սատանայական ծեսերը, որպես մասնության գաղափարական միջուկ, ընդունել են նրա հայտնի առաջնորդներ Ա. Փայքը՝ իր «Բաֆոնետի պաշտամունքով», արդեն հայտնի Ե. Բլավատսկայան՝ «Լյուցիֆերականությանը», Ա. Կրոռուլին՝ «Ների երկրպագությանը»: Իսկ առաջին սատանապաշտական աղանդը 19-րդ դարի 40-ական թվականներին ստեղծում է ֆրանսիական հրեա Էլիֆաս Լևին:

Ըստ սատանապաշտների՝ անմեղ գոհերի արյունը նրանց պաշտամունքի գլխավոր գրավականն է: Այն կարելի է օգտագործել նաև կախարդության համար: Ա. Կրոռուլիի կարծիքով առավելագույն հոգևոր ներգործության համար անհրաժեշտ է ընտրել «ամենամարդուր և ամենամեծ զորություն ունեցող» գոհերին, մասնավորապես արական սերի երեխաներին:

Ծիսական սպանությունը և արյան հետ մոգական գործողությունները կոչվում են «սև պատարագ», որի մասին տեղեկությունները հայտնի են 17-18-րդ դարերից: «Քահանա» Գվիդրուրգն, օրինակ, դանակով կտրում էր զոհի կոկորդը և գավաթով հավաքում արյունը, իսկ մարմինը դարձնում մոգական մոխիր: Այդ նպատակով օգտագործվում է սև գույնի «սատանայական զոհասեղանը», որի վրա այրում են մոմերը՝ պատրաստված երեխաների ճարպից: Զոհասեղանի մոտ դրվում է շրջված խաչը: Յաճախ ներկաները «հաղորդվում» են գավաթի արյամբ: Դրա հետ է կապված այն, որ 1990-ական թվերին ԱՄՆ-ում ամեն տարի անհետանում են մինչև 40000 երեխա, որոնցից 5000-ին գտնում էին մեռած և անձանաչելի վիճակում: Ծիսական սպանության կատարման մեջ ներգրավվում են անգամ անչափահաները: Ծատերը սպանում են իրենց հարազատներին՝ ի պատիվ սատանայի:

Սատանայական «Եկեղեցու» հիմնադիրը հունգարական հրեա Անտոն լա Վեյն է (1966 թվին)՝ Ա. Կրոռուլիի «հոգևոր» աշակերտը, ում գլխավոր առաքելությունը նույնպես քրիստոնյաների ոչնչացումն էր: Նա էլ կազմել է սատանայական «Սրբազն» և «Սատանայական ծես» գրքերը: 1967-ի հունվարին լա Վեյը խավարի ուրիշ 30 «իշխանների» հետ միասին կատարում է առաջին սատանայական «պակաղրությունը» Սան-Ֆրանցիսկոյում, իսկ կես տարի հետո՝ «մկրտությունը»:

Ողբերգական այն է, որ 1970թ. սատանայի «Եկեղեցին» ընդունվել է ԱՄՆ-ի Եկեղեցիների Ազգային Խորհրդի կողմից: Պենտագոնին կից մյուս հարանվանությունների հետ միասին կան մոտ 100 սատանայապաշտ «կապելաններ» (բանակային «սպասավորներ»):

Բացի ամերիկյան ճյուղից գործում են նաև Սատանիստների միջազգային ասոցիացիան (կելտական-արևելյան ծես), Դրուգիդների միջազգային ընկերությունը (մոտ 5 մլն. անդամ՝ կենտրոնն Անգլիայում), Ֆրանսիայի «Կանաչ օրդենը» (խորհրդանշանը՝ թագով և մուրճով կոտոշավոր այժ):

Սատանապաշտները երիտասարդներին անվճար առաջարկում են թմրադեղեր և սեքսուալ զվարժություններ, ինչը գաղտնի նկարահանում են և օգտագործում շանտաժի նպատակով: Սատանապաշտության տաճող միջոց է «Հելլուինի տոնը», որի ժամանակ մարդիկ հագնվում են իրենց հանգուցյալների նման և խնդրում նվիրատվություն: Նրանց երեկոները անցնում են «ծանր մետաղի» երաժշտության տակ, ընդ որում խառը կենակցությունները հանդիսանում են սատանային փառաբանող ծեսի մասը: Սատանապաշտ էր թմրամոլ և սողոնական Է.Փրեսլին: Զոն Լենոնն իր երգում երկրպագում է Ներին: Չաճախ ԱՄՆ-ի կառավարության կողմից ֆինանսավորվում է սատանապաշտական գրքերի հրատարակությունը մտավորականության համար, որոնց հեղինակներն են Կ.Կաստանյեդան, Գ.Մայրինքը, Ունբերտո Էկոն, Քրիստոֆեր Ֆաուլերը, Ստիվեն Քինգը, Արթուր Քլարկը, Ֆլորինդա Դոները, Թյշի Արելյարը, ուսւ գրող Դամիլի Անդրեսը, հնդիկ կախարդ դոն Խուանը: Արևանութքի շատ արվեստագետներ, լինելով վերջինիս հետևորդները և հաղորդակցվելով ոգիների աշխարհի հետ՝ այդպես էլ չեն կարողացել կյանք վերադառնալ:

1987թ-ից սկսած ամերիկյան վարչակազմը ընդունել է որոշում, որի համաձայն՝ կառավարական մամինները կարող են օգտվել «առաջատար» գուշակների, գաղտնագետների և ոգեկանչների խորհրդատվությունից:

բ) Սատանապաշտական սկզբունքներն են՝

- մարմնավոր ցանկությունների անսահմանափակությունը,
- «լիարյուն» կյանքը,
- վրեժը՝ ներման փոխարեն,
- մարդու սովորական կենդանի լինելը,
- բողտվությունը ֆիզիկական, օգայական և օգացական բավարարությանը.
- սատանայի «Եկեղեցու» լավագույն բարեկամը լինելը:

գ) Սատանային մոտենալու 7 մակարդակներում են՝

- գուշակները և մագիայի պարզ տեսակներով գրաղվողները,
- ոգեկանչության սեանսների, թմրադեղերի, «ծանր ռոքի» սիրահարները,
- սատանայական (մոտ 8000) խմբերի անդամները,
- սատանայական «Եկեղեցու» անդամները, որի հիմնական ծեսը «սև պատարագն» է,
- «ամուր միջուկի» սատանայապաշտները, որոնք ել իրականացնում են երեխաների նկատմամբ բռնության, մարդկանց զոհաբերությունների ծեսերը (ամիսը մեկ անգամ),
- սատանայի հետ հաղորդակցվողները,
- «լուսավորյալները», ովքեր սատանայի նվիրյալ երկրպագուներն են.

3) Կիսելով «Նոր դարաշրջան» գրքույկի հեղինակի խորին մտահոգությունը քրիստոնեության դեմ սկսված ասրշավանքի առիթով (որն իր հերթին անհրաժեշտորեն պիտի տանի մեր շարքերի համախմբմանը և սերտ համագործակցությանը)` խորին ափսոսանք են ապրում նրա մեղադրանքի համար, թե «իին բողոքականությունը» «ակներևորեն» ունի քաղաքական բնույթ՝ հետամուտ լինելով «Երկրի վրա՝ այս մեղսական աշխարհում Երկնային արքայություն կառուցելուն»: Նաև այն բանի համար, որ գրքույկի հեղինակ՝ Չայ Առաքելական Եկեղեցու անկեղծ հետևորդ-պաշտոնյան, հասարակական կյանքի տարրեր ոլորտները քրիստոնեական արժեքներով համեմելու միտումը համեմատում է «կրոնաքաղաքական բնույթի կոմունիստական կուսակցության» գործելակերպի հետ՝ մոռանալով, որ վերջինիս դեպքում խոսքը գնում է արեհստների մասին: Ի՞նչ հիմքով է նա Կալվինին մեղադրում «նյութական բարեկեցությունը... ընտրյալության նշան» դիտելու մեջ: Ինչո՞ւ է նա նույնացնում Ավետարանական ընտանիքի «Կյանքի խոսք» շարժումը «բարգավաճման աստվածաբանության» հետ, անկանելով այն «կրոնական քողի ներքո նյութական բարեկեցության ջատագով», կամ գրքույկի վերջում տոտալիտար քայլայիշ աղանդների ցանկում գետեղուն «Կյանքի խոսքը», «Քրիստոսի Եկեղեցին»՝ Բոստոնյան շարժում, և Վերականգնման

շարժումը՝ Վոչման Նիկ և Ուիտնես Լիի հետևորդներ (վերջին երկուսի սեփական բացահիկության համոզման և այլամերժության անընդունելիությամբ հանդերձ)` դրանով իսկ ակամայից ջուր լցնելով հենց նոր-դարականների ջրաղացին (ի դեպ, նրանք տեղ են գտել նաև «Սատանապաշտություն» գրքույկի վերջի «սև ցուցակում»): Իսկ այն, որ բողոքականության «անառակ» որդիներ է համարում տոտալիտար բնույթ ունեցող կազմակերպություններին՝ Եհովայի վկաներ, սայենթոլոգներ, կրիշնայականներ, բահայականներ, մունականներ և այլոց, նույնն է, թե Կաղ շրջանի Եկեղեցու ծնունդ համարվեն դոկետիզմը, եթինիտությունը, մոնարխիանականությունը, քրիստոնատիպ գնոստիցիզմը և այլն:

գ. Առձակատումից դեպի համագործակցություն.

1) Եկեղեցու միաբանությունը, ինչպես գիտենք, նրա առաքելության իրականացման նորկտակարանական պայմանն է:

ա) Այսօր ԵՀԽ-ին աղամակցում են ուղղափառ, իին արևելյան և ավետարանական Եկեղեցիները, իսկ Կաթոլիկ Եկեղեցին ունի դիտորդի կարգավիճակ: Այնուամենայնիվ, Արկայումս նրա գործունեությունն անվստահություն է առաջացնում մի շարք հիմնապաշտ ավետարանական և ավանդական ուղղափառ Եկեղեցիների մոտ, որովհետև տպավորություն է ստեղծվում, թե Երկխոսության մեջ մտնելով այլ կրոնների առաջնորդների հետ (հրեական, մահմեդական, հինդուիստական, բուդդիստական, սիկիսերի և այլն)` ԵՀԽ-ն հետամուտ է լինում մի նոր «հոգևորության» ստեղծման: Մանավանդ, երբ հնչում են հայտարարություններ, ինչպիսին Անտիօքի ուղղափառ միտրոպոլիտ Գեորգի Խոդրեինն է, թե ոչ քրիստոնեական կրոնները նույնպես ներշնչված են Սուրբ Հոգու կողմից, Քրիստոս՝ որպես Շնորհաց լուս, իշնում է նաև բրահմինի, բուդդիստի կամ մահմեդականի վրա...

բ) Վատիկանի Երկրորդ ժողովում (1962-1965թ.թ.), որը մեծ փոփոխություններ առաջարեց Կաթոլիկ Եկեղեցում, Ավետարանը հոչակցում է փրկարար ճշմարտության միակ աղբյուր, հայտարարվում է, որ Եկեղեցին շարժվում է դեպի Աստվածային ճշմարտության կատարելությունը, այլ ոչ թե արդեն հասել է դրան, աշխարհականներին ակտիվ Եկեղեցական կյանքի կոչ է արվում, դավանանքի ազատության որոշում է կայացվում և ասվում քրիստոնեական մյուս Եկեղեցիների հետ Երկխոսության պատրաստականության մասին: 1964թ. Հոռմի Պապ Պողոս 6-րդի և Կ.Պոլսի տիեզերական պատրիարք Աթենագորասի հանդիպման ժամանակ վերացվում են փոխադարձ նզովքները: Այնուամենայնիվ, Կաթոլիկ Եկեղեցին, մյուս ծայրահեղության մեջ ընկնելով, նույնպես անհասկանալի Երկխոսության մեջ է մտնում ոչ քրիստոնեական կրոնների առաջնորդների հետ՝ հայտարարելով, թե Երկինքը մեկ է նրանց բոլորի համար: Ավելին. Ասիզի քաղաքում խաղաղության աղոթքի համար Հովհաննես Պողոս II-ի հրավիրյալների թվում էին նաև... սատանապաշտները:

գ) Երկար տարիներ է, ինչ ԵՀԽ-ին անդամակցում են Հայ Առաքելական Եկեղեցու Երկու Կաթողիկուսությունները՝ հակառակ բողոքական Եկեղեցիների հետ ունեցած մի շարք անհամաձայնություններին (Քրիստոսի բնությունների, Սուրբ Հոգու բխման, բանավոր ավանդության և կանոնական գործերի, քահանայության, փրկության վստահության և նրանում հավատի ու գործերի դերի, խորհուրդների, Հազարամյա թագավորության, սուրբերի բարեխոսության և այլ հարցերում): Ել չենք խոսում միջկրոնական բարձր մակարդակի ժողովներին, «Քաղաքակրթությունների Երկխոսություն» միջազգային համաժողովին, «Կրոնները խաղաղության համար» և այլ կազմակերպություններին Հայ Առաքելական Եկեղեցու գործոն մասնակցության մասին, որոնց գործունեության գլխավոր ուղղություններից մեկն անհանդուրժողականության հաղթահարումն է մարդկային հասարակությունում: Նշենք, որ վերջին կազմակերպության համանախագահներից մեկը, ի պատիվ Հայ Առաքելական Եկեղեցու, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն է:

Այսպիսով, հրամայական պահանջ է դարձել Նիկիական հանգանակն ընդունող Եկեղեցիների համագործակցության հարցը նաև հայ իրականության մեջ: Դրա հիմքերը տասնամյակներ շարունակ, ասես, դրվել են մեզանում: Սփյուռքում Հայ Առաքելական, Կաթողիկե և Ավետարանական Եկեղեցիների համագործակցությունը վաղուց անհրաժեշտություն է դարձել: Մեծի Տաճա Կիլիկիո Կաթողիկոս Արամ I-ը 2007 թվին, ընդունելով Հայ Ավետարանական Եկեղեցու առաջնորդներին, կոչ է արել, նույն ազգի զավակները լինելով

ու նույն ճակատագիրն ունենալով, միասնաբար պայքարել մեր լինելիության համար: Իսկ դեռևս 1992թ. «Գանձասար» ամսագրի Ա համարում Սեպուհ ծ.վ. Սարգսյանը, նշելով մասնավորապես բողոքական Եկեղեցիների հետ ունեցած տարբերությունները, ավելացնում է, թե դրանք «երբեք պատճառ չեն, որ տուեալ Եկեղեցիները չգործակցին իրարու հետ՝ առաջնորդուած Քրիստոսի գերագույն սիրո պատվիրանով... Սիանական աշխատանքով ու համատեղ գործակցութեամբ միայն Քրիստոնէական Եկեղեցին պիտի կարենայ վկայել մարդացեալ Աստուծոյ սիրոյն և քարոզել զայն արտաքոյ քրիստոնէական աշխարհին...»: Ավելացնենք, որ դեռևս 2005թ. ՀՅ Վարչապետին առընթեր Կրոնի գործերի խորհրդին ուղղված Մայր աթոռի դիվանապետի գրության մեջ առաջարկվում էր, որ «Խողծի ազատության մասին» օրենքում արձանագրվի Հայ Կաթողիկե և Ավետարանական Եկեղեցիների ավանդականությունը:

2) Հետազա տարիներին, սակայն, Արարատյան թեմի էլեկտրոնային կայքում, «Ազգ» և այլ թերթերում, հեռուստատեսային որոշ հաղորդումներում, մեկը մյուսի հետևից հայտնվում են միջեկեղեցական միաբանության դեմ ուղղված նյութեր՝ Ավետարանական Ընտանիքի Եկեղեցիներին անվանելով աղանդներ: 2007 և 2008 թվերին Վանաձորի հեռուստատեսությամբ առաքելական քահանան «սատանայանման և սատանայակերպ» է պիտակում Զայ Ավետարանական Եկեղեցու գործունեությունը, իսկ ամբողջապետարանական քրիստոնյաների աղոթքը համարում ուղղված սատանային:

Երևան են գալիս նաև տպագիր հրատարակություններ:

ա) «Ժամանակակից աղանդները Հայաստանում» գրքում, ի տարբերություն համաշխարհային քրիստոնեական շրջանակներում հեղինակություն ունեցող «Մոլորեցնողները» գրքի (հեղինակ՝ Զոյ Մաք Դաոււել), աղանդների շարքում է դասվում նաև հոգեգալյաստական շարժումը: Եթինակը կարծում է, թե այն ծնունդ է առել 1900թ. դեկտեմբերի 31-ին, ընդունել է միայն իր ծշմարիտ լինելը³³, չունի ոչ մի սուրբգրային հիմնավորում և նրա ակունքները տանում են մոնտանականությանը³⁴: Այնուհետև չի հասկացվում, թե հեղինակը ինչու՞մ է մեղադրում Անգլիայում Էդվարդ Իրվինգի հետևորդներին, ովքեր քարոզում էին առաքելական ժամանակների շնորհների անհրաժեշտության մասին, կամ ի՞նչ աղբյուրից է ելնում, երբ էջ 265-ում մեթոդիստներին վերագրում է Սուլը Հոգու շնորհների շարժման դիմակայություն: Կարելի է թվարկել նաև, մեղմ ասած, այլ անճշտություններ.

- Ծարժման սկզբնավորումը Յայաստանում վերագրվում է 70-ական թվականներին,
 - Ներկայացվում է, որ «չափավորները» փրկության պայման են համարում նաև սրբացումը,
 - հայտարարվում է, որ Յայաստանում և ամբողջ աշխարհում գերակշռում են «ծայրահեղները»,
 - համոզում է հայտնում, որ ամբողջաավետարանականներին միացնում է ոչ թե Յիսուս Քրիստոսը, այլ «լեզվախոսությունը», հետևաբար չեն կարող քրիստոնեական խորը գիտելիքներին հաղորդ լինել, «դուրս գալ ճահճից և աճել Աստծու խոսքով»,
 - կարծում է, թե լեզվախոսությունը «շնորհում է» առանձնահատուկ հպարտություն, ուրիշներին անարգելու հանդգնություն,
 - «լեզվախոսությունը» կապում է հեթանոսության հետևորդների, սպիրիտիստների, ինչպես նաև էքստատիկ վիճակում գտնվող մարդկանց հետ և «հայտնաբերում», որ դրան ավելի հակված է իզական սեռը (՝), որոնք ել կազմում են հոգեգալստական հավաքույթների մեջամասնությունը (իսկ այդ ո՞ր եկեղեցում են տղամարդիկ գերակշռում),
 - պնդում է, թե ամբողջաավետարանականները «ստիպում» են Սուրբ Յոգուն գործել իրենց ուզածի պես,
 - մի կողմից՝ ասում է, որ Սուրբ Յոգուն ընդունելու փորձառությունը չի համընկնում ջրով մկրտության հետ, մյուս կողմից՝ միակցում է նրան,
 - ՍուրբՅոգու լեզունությունը հանգեցնում է միայն Նրա պտուղը բերելուն,

³³ Խորհրդային կտայինք կարդալ 1910թ. Վանդաբրւուզան հայտարարությունը Վլադիմիր Ֆռանչուկի "Պրօսիլա Ռուսիա ճօճյա ս Գոսպոդա" գրքի 1-ին հատորի 106-108 էջերում:

³⁴ Յապա՝ Սարկոսի ավետ. 16.17, 18-ը: Գործք 2.2-4-ը: 8.14, 15-ը: 10.44-47-ը: 11.15-17-ը: 19.1-7-ը: Առաջին ուղերձ կողմանցիներին 12.8-10, 28-ը: 14.2, 13-15, 22, 26, 27, 39-ը:

- օտար լեզուները վերագրում է միայն մարդկային լեզուներին (այդ դեպքում ինչպես մեկնաբանել Կորնթացիների առաջին ուղերձի 13.1-ը:14.2,14,15-ը և Դամիել 5.5-30-ը),

- «գլուսողալիան» Կորնթոսի եկեղեցու արատավոր վիճակի պատճառներից մեկն է համարում ու նրա անկման «անձնագիրը» (մինչդեռ Ա Կորնթ.12.11-ում գրված է, թե պարզեները Սուրբ Հոգին է բաժանում՝ ըստ իր կամքի),

- Ենթադրում է, թե քանի որ պարզեների մեջ լեզվախոսությունը ամենավերջում է դրված (ճշտենք՝ նախավերջում), հետևաբար պակաս կարևորություն ունի,

- Եզրակացնում է, թե լեզվախոսությունը անհատներին տանում է էգոցենտրիզմի,

- ընդունում է, թե այսօրվա հոգեգալստականները գլուսողալիայի տակ հասկանում են անհմաստ արտաքերությունները...

Գրքում տեղ է գտել «ճշմարտություն» պարբերականի 1998թ. N1-ում մի մեքենայի լուսանկարի հետ կապված «գովազդի» մասին տեղեկատվություն, որն իբր հայտնում է. «Եթե դուք ել գաք մեզ մոտ, մեր աղոքներին մասնակցեք, այսինչի նման այսպիսի մի մեքենա էլ դուք կշահեք»: Գրքի հեղինակն այն որակում է որպես «ոսկե հորթի ժամանակները տանող հեթանոսություն»: Մեզ այդպես էլ չհաջողվեց թերթի նշված համարում պատկերված մեքենայի մոտ հայտնաբերել վերոհիշյալ տողերը...

Գրքում հանդիպում ենք հետևյալ պիտակումներին՝ «շամբիշ (մոլագար)», «երեխայի նման խաղում են խաղալիքների հետ, մնում նույն ճահճային և հիվանդ, մարմնավոր վիճակում», «նրանց շոու-բժշկությունները շատ չեն տարբերվում Կաշպիրովսկի-Չումակ անաստվածների բժշկումներից»: Յեղինակը դատապարտում է անգամ հայ հավատացյալ ընտանիքների բազմազավակությունը, գրանցված կրոնական կազմակերպության անդամներին անվանում «վտարանդի հիպիների «Նոր սերունդ» շարժում», իսկ նրա հետևորդների «ալելուիաները» համեմատում հինդուիզմի մանտրաների հետ, բժշկության ծառայությունն անվանում «շամանական, հեթանոսական և շոկոթերապիա», ինչի հետևանքով հիվանդները թափալվում են «հոգուց բռնված»... Սույն գիրքը հիշեցնում է խորհրդային ժամանակներում «Ավանգարդ» թերում տպված «Հոգեսպանները՝ մեր մեջ» ողբերգական հոդվածը...

Բազմահազար քրիստոնեական այս բանակի մեջ ոչ մի լուսավոր հետք չտեսնելով՝ հեղինակը մի կողմից՝ կանխագուշակում է նրա «կործանումն ու անհետացումը», մյուս կողմից՝ իր զարմանքն է հայտնում, որ այն 60-ական թվականներին թափանցել է նաև Կաթոլիկ Եկեղեցի (իսկ մենք արդեն գիտենք, որ նաև՝ բազմաթիվ այլ Եկեղեցիներ): Խոսելով Կաթոլիկ և Բողոքական Եկեղեցիների կողմից Անբողջավավետարանական շարժման ընդունելության մասին՝ չի ապացուցում ուղղակար արևելյան շատ վարդապետների կողմից նրա «ոչ միայն աղանդավորական, այլ նաև հեթանոսական» պիտակումը (Մեր կողմից կարող ենք տեղեկացնել, որ խարիզմատական շարժման հայտնի գործիչ է նաև Յայ Առաքելական Եկեղեցուն դավանակից հին արևելյան Ասորական Ուղղակար Եկեղեցու արքեպիսկոպոս Վերոն Աշը):

Ավելին, զարմացնելով Սուրբ Գրքին քիչ թե շատ տեղյակ քրիստոնյաներին, հեղինակը մերժում է Մարկ.16.17,18-ում նշված՝ հավատացյալներին ուղեկցող դրսևորումների շարունակականությունը, հայտարարում, թե Ա Կորնթ.12-14 գլուխներում Պողոսը չի խրախուսում գլուսողալիայի երևույթը (մինչդեռ Ա Կորնթ.12.39-ում ասում է՝ «Լեզուներով խոսելը մի՛ արգելեք:»): Այնուհետև «պարզվում» է, որ Պողոս առաքյալը Ա Կորնթ.14.5-ում քաջալերում է լեզուներով խոսել՝ նրանց չվիրավորելու նկատառումով (՝), մինչդեռ այն «օդում խոսել է նշանակում և թարգմանվելու դեպքում անգամ կորցնում ինաստը՝ տեղը գիծելով մարգարեւության շնորհին» (Իրականում Ա Կորնթ.14.13-ում ասվում է՝ «Լեզվով խոսողը թող աղոքք անի, որ թարգմանի էլ»):

բ) Ել ավելի ծանր պիտակումներ են հայտնվում «Զվարթնոց» տեղեկատվական-վերլուծական կայքում «Կյանքի խոսք» Եկեղեցու մասին արված ակնարկում (Նրանում օգտագործված աղբյուրներից առաջինը Անհատի և ընտանիքի պաշտպանության միավորման համապատասխան տեղեկագիրն է, ինչը չկարողացանք ծեռք թերել): Այստեղ կարելի է հանդիպել անբարեխիղծ տեղեկատվությունների.

- «Շարժման հիմնադիր հայր կարելի է համարել ամերիկացի հայտնի օկուլտիստ քարոզիչ Եսեք Քենյոնին (1886-1948), որը կրել է այնպիսի աղանդների հզոր ազդեցությունը, ինչպիսիք են «Քրիստոնեական գիտությունը» և այլն:

- Պարզվում է, որ Քենյոնն է իբր շրջանառության մեջ դրել. «Ինչ դավանում են, այն էլ ստանում են» արտահայտությունը (Յապա ու՞ր մնացին Աստվածաշնչի ներքոհիշյալ ասույթները³⁵):

- «Քենյոնի տեսությունը վատթարագույն ուղղությամբ զարգացնող Շեյգին (պետք է լինի Շեյգինը) բացահայտորեն գրաղվում է օկուլտային փորձառությամբ»:

- Յոդվածագիրը չակերտավոր հրաշագործ է անվանում մասնավորապես Շեյվիդ Յոնգի Չոյին, ում քարոզական ծառայությունը և բժշկության սպասավորությունը հայտնի է աշխարհին:

- Յոդվածում նշվում է, որ «Բարգավաճման աստվածաբանության» համաձայն՝ մարդու մարմինը լոկ չարիք է, որից պետք է ազատվել, և միայն մարդու հոգին է ստեղծվել Աստծու պատկերով: Այսպիսով, հոդվածագիրը «կտրուկ դուալիզմ» է հայտնաբերում խարիզմատների մոտ («Բաժանված են մարդու հոգին և ոգին-մարմինը»), որով նրանք «հակառակում են քրիստոնեությանը» (Յիշեցնենք, որ Խարիզմատական շարժումը իր հետևորդների թվով զիջում է միայն Կաթոլիկ Եկեղեցուն, և որ նրան հարում են կարդինալներ, արքեպիսկոպոսներ, եպիսկոպոսներ, ավետարանական հովիվներ, ովքեր ամենագործոն մասնակցությունն են ունենում աղոթքի համաշխարհային շարժմանը և այլն):

- Նույնացնելով «Բարգավաճման աստվածաբանությունը» «Կյանքի խոսքի» հետ՝ նշվում է, որ նրանում, քրիստոնյա ասելով, բնականաբար հասկանում են միայն «աղանդի» հետևորդներին.

- Յոդվածագիրը իր երևակայությամբ անցնելով ամեն սահման՝ հայտարարում է, թե «աղանդին նվիրաբերածները» կարծում են, թե իշխանություն են ձեռք բերում Աստծուն ստիպելու, որ «փրկի իրենց» (Իսկ դրա վկայությունները, իբր, հոգևոր պարգևներն են):

- Յավանաբար Մաքրոսի ավետարանի 18.18-ի, Եզեկիելի մարգարենության 22.30-ի, Եսայու 45.11-ի և այլ հատվածների մեկնաբանություններից հոդվածագիրն եկել է այն եզրակացության, թե «Աղանդի գաղափարախոսները հարում են, որ Յիսուս իր ամբողջ զորությունը հանձնել է քրիստոնյային»:

- Ծանոթ լինելով միայն առանձին քարոզիչների որոշ ասույթների՝ հոդվածում հայտարարվում է, թե «Աղանդավորները չեն ընդունում իհվանդությունների ու դժբախտությունների ոչ մի ռացիոնալ բացատրություն» (Ինչպես երևում է հոդվածագիր լիովին անձանոթ է «Զորությունով ավետարանչություն» շարժման առաջին ուսուցիչներ Պիտեր Վագներին ու Ջոն Վինքերին, որոնց անունները մենք արդեն նշել ենք):

- Յակասելով ինքն իրեն՝ հոդվածագիրն այնուհետև նշում է, թե «հոգին մարմնից զատող խարիզմատները» «իրենց պատվիրակված» իշխանությունն օգտագործում են ընդդեմ «աղքատության, տառապանքների և անհաջողությունների»:

- Ըստ հոդվածի՝ «բանականության ուժեր» օկուլտային հասկացությունը փոխարինվում է «հավատքի ուժով»: Այնուհետև ավելացվում է. «Այստեղ ակնհայտորեն գործում է... պսիխոսոմատիկան. եթե մարդը հավատում է, որ ինչ-որ բան է տեղի ունենում, ապա նրան իսկապես թվում է, որ դա կատարվում է»: Մի՞թե հոդվածագիրը չի հավատում ավետարանական հրաշքներին և Յիսուս Քրիստոսի մեջ հանձնարարականին³⁶:

- Անցնելով «լեզուներով խոսելու» ֆենոմենին՝ այն անվանվում է «անմիտ» և «անհոդաբաշխ ձայների» արտաբերում, «կիսագիտակից մրթմրթոց», որ ուղեկցվում է հիստերիայով ու էքստազով: Այնուհետև հոդվածագիրը կատարում է աստվածաբաական «հայտնագործություն», թե «Քրիստոնեության դարձի եկած հեթանոսները գլուխալիան մտցրեցին վաղքրիստոնեական համայնքներ, որոնց դեմ պայքարում էր Պողոս առաքյալը (Ա Կորնթացիներին 14.1-40): «Յանոզվելու» համար, թե Պողոսը որքանով է դեմ եղել Սուրբ Յոգու այդ շնորհի դրսնորմանն, ընթերցողին առաջարկում ենք կարդալ հետևյալ մեջբերումները³⁷.

³⁵ Առակաց 12.18: 15.4: 18.21: 25.15:

³⁶ Մարկոսի ավետ. 16.15-18:

³⁷ Առաջին ուղերձ կորնթացիներին 14.2,4,5,13,17,18,22, 26-28,39:

- Այնուհետև հանդիպում ենք Երկրորդ «հայտնագործությանը», թե «Առաջին դ. ավարտին հեթանոսությունը լիովին հաղթահարելուն զուգընթաց՝ գլուխալիան իրեն բոլորովին սպառեց քրիստոնեական համայնքներում (Մինչդեռ դրանից անգամ 2000 տարի հետո էլ ո՞չ հեթանոսությունն է հաղթահարված, ո՞չ արեհզմը) և միայն ԽԻԽԻ. Երկրորդ կեսերին այն կրկին ի հայտ եկավ քրիստոնեական միջավայրում հոգևորության ու ներշնչանքի պակասություն ունեցողների մեջ» (°):

- Յոդվածագիրն իրեն իրավունք է վերապահում որոշելու, թե «գրեթե ողջ բողոքականությունը» վերադարձել է «կռապաշտության տարրերին և հոգեկան էքստազն ու զանգվածային հիստերիան» ընդունել է որպես «Սուրբ Յոգու ներկայության նշան»:

Ամենաանհեթերն այն է, որ խարիզմատներն այդ իշխանությունն օգտագործում են նաև ընդեմ «այն քաղաքական կուսակցությունների սպառնալիքի», ում հետ համաձայն չեն (°)... Այնպես որ, «հետևողություն» է անում հոդվածագիրը, «Աղանդում տեսնում ենք ծայրահեղ աջ քաղաքական շահեր ունեցող հոգևոր կապիտալիզմի ակնառու մի օրինակ»:

Մինչդեռ, ի հակառակ վերը նշված գրքի, «Հայստանյայց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնեականը» դավանարանական ձեռնարկում (հեղինակ՝ Արշակ Տեր-Միքայելյան, ս. Եջմիածին, 2007թ.) լեզվախոսությունը Ս.Յ. պարզեների ցանկում նախավերջինը գրված լինելու պատճառով ոչ թե համարվում է պակաս արժեքավոր, այլ «հոգեկրական պարզեներից մեկը», որի կարիքը մյուս պարզեների նման Եկեղեցին միշտ պիտի ունենա՝ հանձին իր անդամների: Ավելին, ձեռնարկում ասվում է, որ լեզվախոսությունը նաև Աստծուն աղոթելու և Նրա մեծահրաշ փրկագործության համար փառաբանելու միջոց է, ինչը լիովին դուրս է մնացել «ժամանակակից աղանդները Հայաստանում» գրքի հեղինակի և «Զվարթնոց» տեղեկատվական կենտրոնի հոդվածագրի տեսադաշտից: Իսկ Գրիգոր Տարեացին իր «Զմեռան հատորում» (գլ. 604) անդրադառնում է Կորնթացիների առաջին ուղերձի 14.2-ին, որտեղ խոսքը գնում է հոգով (լեզուներով) առ Աստված խորհուրդներ խոսելու (փաստորեն՝ աղոթքի) մասին: («Աղանդները...» գրքի հեղինակը, տաղանդավոր անհատ լինելով և խորհրդային ժամանակներում իր քրիստոնեական քաջ վկայությունը տալով հանդերձ, այդ գրքի համար խորին ափսոսանք է հարուցում: Եվ այնուամենայնիվ, վերջին տարիներին նրա՝ Յայ Առաքելական Եկեղեցու նվիրյալ մի սպասավորը դառնալը հույս է ներշնչում, որ վերոնշյալ գնահատականները կխմբագրվեն՝ անցնելով հայրական սրտով):

գ) Այս ամենի հետևանքը չէ՝ արդյոք, որ «Կրոն և հասարակություն» ամսագրի Երկրորդ համարում կարդում ենք ազգագրագետ Յրանուշ Խառատյանի հոդվածում³⁸ մեջբերված ՂԱԵ մի հոգևորականի կարծիքը, թե Շիրակում ավետարանականների «Փարմատոն» անվանումը գալիս է մասնությունից: Իսկ 2005թ. «Ազգ» թերթի ապրիլի 5-ի համարում Ռուբեն Բաղդայանը Մարտին Լութերին անվանում է քրիստոնեական Եկեղեցու պառակտիչ և շարունակում՝ «մասոնական լեզվով ասած՝ «ռեֆորմատոր», «Ռոգենկրեյց» գաղտնի միության անդամ (°)` բարեփոխումները կապելով մատնական կառույցի հետ»: Մինչդեռ Լութերի հիմնական նպատակն ուղղափառ հոգևորական Զնոսկո-Բորովսկու մեկնաբանմանը քրիստոնեությունն առաքելական շրջանի մաքրությանը վերադարձնելն էր:

Յրանուշ Խառատյանի վերոհիշյալ հոդվածում կարդում ենք նաև մի ողբերգության մասին, երբ 1860թ. Պոլսում մահացած բողոքական հայի դիմ հայկական գերեզմանոցում թաղելուն հայերի մի խունք 5 օր շարունակ դիմադրում էր՝ «ամենայն կարելի կերպով խայտառակված» լինելով: Ի վերջո թուրք գինվորականները ստիպված են եղել գենք կիրառելու (Այստեղ արձանագրենք, որ անցյալ տարի Թուրքիայում նահատակված գերմանացի ավետարանչի աճյունը միայն հայկական գերեզմանատանը հնարավոր եղավ թաղել)...

Մինչև օրս Երևանի կողողներում տարածվում են թռուցիկներ, որոնցում սատանապաշտների, կրիշնայականների, Եհովայի վկաների կողքին նշվում են նաև ավետարանական ուղղվածության Եկեղեցիները, իսկ Երկու տարի առաջ Վանաձորում անգամ փակցվեցին «Մահաղաքորներին» կոչերը...

3) Չեն կարող չանդրադառնալ նաև «Կրոն և հասարակություն» ամսագրի 2008թ. չորրորդ համարում ներկայացված «Պետություն-Եկեղեցի հարաբերությունները. հայեցակար-

³⁸ «Կրոնական զարգացումները XXI դարասկզբին և Հայաստանի իրողությունները»:

գային մոտեցումներ» հոդվածին, քանի որ նրանում արծածված հարցերը վերածվում են Եկեղեցիներին տրվող աննախադեպ գնահատականների...

ա) Եվ այսպես, հոդվածագիրը, կրոնական դավանանքը համարելով ազգային ինքնության իհնքը, Մայր Եկեղեցուց բացի ՀՀ-ում գործող մյուս Եկեղեցիներն անվանում է ոչ հայ ազգային՝ միայն նրա վրա թողնելով «հայ ժողովրդի և նրա անհատների հոգիների փրկության համար հոգ տանելու, ... նրան իր վախճանաբանական հանգրվանին հասցնելու», «հոգևոր-բարոյական-վարքային դաստիարակության միակ ազգային օջախը» լինելու կոչումը:

(1) Այպիսով, հայ կաթոլիկները կամ հայ ավետարանականները ոչ ազգային են դառնում (ի դեպ, ԼՂՀ նախկին Նախագահ Արկադի Ղուկասյանը Յայ Ավետարանական Եկեղեցուն դրվատանքի խոսքեր է ասում նրա 160-ամյակի առթիվ ուղերձում հե'նց Արցախի մատադ սերնդի հայեցի դաստիարակությանը նպաստելու համար): Բացի այդ, արդի քաղաքակրթության գոնե Վերջապահ շարքերում չկամ հայ մտավորականությունը, հանձին իր գրագետ ներկայացուցչի, այսպիսի մոտեցմամբ մի՞թե լուրջ խնդիրներ չի հարուցում համաշխարհային հանրության առջև: Օրինակ, այն երկրներում, որտեղ միջազգային բնույթ ունեցող Կաթոլիկ, Ուղղափառ կամ Ավետարանական Եկեղեցիները գերիշխում են, նրանց անդամները մի՞թե դադարում են իրենց ազգի հարազատ ներկայացուցիչները լինելուց: Կամ այն երկրներում, որտեղ կամ կրոնական քազմակարծություն, մի՞թե միայն գերիշխող կրոնի ներկայացուցիչն է իր ազգի հարազատ զավակը: Ասենք, լեհ ուղղափառը դադարելու՝ է զտարյուն լեհ լինելուց՝ Լեհաստանում Կաթոլիկ Եկեղեցու բացարիկ հեղինակության պայմանում, կամ անգլիացի, դանիացի, շվեդ, նորվեգ, ֆին կաթոլիկները դադարելու՝ են ազգային լինելուց Ավետարանական Եկեղեցիների պետական լինելու պատճառով: Իսկ ալբանացի կամ ճապոնացի ուղղափառները մի՞թե դադարելու են իրենց ազգային պատկանելիությանը հարազատ մնալ, քանի որ նրանց ազգակիցները համապատասխանաբար մահմեդական կամ սինտոիստ են: Ել ավելի բարդ է իրադրությունը Լիբանանում արաբների հետ...

Այնուհետև, «ոչ-ազգային» և «ոչ-ավանդական» Բողոքական Եկեղեցին (դարձյալ հանիրավորեն ներկայացված առանց Ավետարանական-խարիզմատական համայնքի) քիչ հետո հայտնվում է Եկեղեցականների կողքին իր «տարիքի» պատճառով հայոց պետականության ծևավորմանն ու հաստատմանը պատմականորեն նպաստ բերելու անկարողությամբ՝ փաստորեն պատմական հիշողությունից ջնջելով նոր ժամանակների հայ ազգատագրական շարժման գործիչներ ավետարանական թեհերյանին, Վերապատվելի Տիգրան Անդրեասյանին, Չրանտ Դինքին, Սոնքե Մելքոնյանին, հատկապես Մեծ Եղեռնից հետո Յայ Ավետարանական Եկեղեցու լայնամասշտար բարեգործական, կրթադաստիարակչական (մասնավորապես արտերկրում Յայկազյան միակ համալսարանով), մշակութային, ինչպես նաև Յայ Ավետարանչական Ընկերակցության գործունեությունը Յայրենիքում: Ի դեպ, հոդվածագիրը արձանագրում է, թե Խորհրդային շրջանում կրոնական կազմակերպություններից պահապանվել է միայն Յայ Առաքելական Եկեղեցին, իսկ «մյուսները սկզբից ի վեր հեռացել են ՅիւՍՅ-ից»: Մի՞թե հոդվածագիրը տեղեկացված չէ, որ 1923թ. Խորհրդային կառավարությունը պաշտոնապես ճանաչել է Յայ Ավետարանական Արարատյան Սիությունը, որի գործունեությունը արգելվել է 1930թ.:

Յոդվածում խոսվում է Մայր Եկեղեցու հետ ավանդականության չափանիշներով որևէ կրոնական կազմակերպության «մրցելու» անհնարինության մասին՝ մեծ զարմանք պատճառելով մեզ հարցադրման տարօրինակությամբ: Եվ որպես այդ անհնարինության կռվան բերվում է Յայ Առաքելական Եկեղեցու «անվանական» անդամների թվի՝ ՀՀ բնակչության 90%-ը լինելը: Նախ նշենք, որ թե՛ առաքելական, թե՛ ավետարանական քրիստոնյաներիս շատ կուրախացներ, եթե այդ թիվը իրական լիներ: Քանի որ դրան ավելացնելով մյուս հարանվագանությունների քրիստոնյաների թիվը, կստացվի, որ Յայաստանի Յանրապետությունը 98%-ով քրիստոնեացված է (մնացած 2%-ի մեջ թողնելով արևմտյան և արևելյան աղանդավորներին, հեթանոսացած հայերի և արևապաշտ եզրիների հետ միասին): Այդ դեպքում Յայաստանը բերևս կրառնար աշխարհի միակ երկիրը, որում իսպառ բացակայուն

Են արեխստները (Մինչդեռ բոլորովին վերջերս որպես Հայ Առաքելական Եկեղեցու հետևորդների իրական թիվ շրջանառվում էր ՀՀ ազգաբնակչության 10%-ը):

Կասկած չկա, որ հայրենասեր և քրիստոնյա հոդվածագիրը մտահոգված է Հայ Առաքելական Եկեղեցու գորացմամբ: Սակայն այդ նպատակն իրականացնելու համար իրականում գնացել է Մայր Եկեղեցու դերի ամլացման ճանապարհով՝ նրա մեջ ներառելով ազգաբնակչության գերակշիր մասը կազմող անվանական քրիստոնյաներին, ովքեր այսօր հեռու են քրիստոնեական արժեքների կենսագործումից: Նրանք ավելի շուտ ներկայացնում են համաշխարհային երևոյթ դարձած հետքրիստոնեական հասարակությունը: Այնպես որ, Հայաստանի քրիստոնեական ապագայի տեսիլքն ունեցող մեր մտավորականները պիտի չխուսափեն՝ Հայ Առաքելական Եկեղեցու կողքին տեսնելու նրանց իրական դաշնակիցներին՝ Ավետարանական ընտանիքի հայ քրիստոնյաներին: Նաև պիտի չխորշեն այնպիսի ընդիհանուր խնդիրների իրականացմանը միտված համագործակցությունից, ինչպիսիք շարադրված են Արամ Ա կաթողիկոսի ուղղերձում՝ «Ավետարանի քարոզությունը, կրոնական դաստիարակության տարածումը, հայ հոգեմտավոր արժեքների ծավալումը, հայրենիքի ու Արցախի հզորացումը, հայ ժողովրդի բռնաբարված իրավունքների հետապնդումը, իր ազգային միասնականության անրացումը...»³⁹:

Անշուշտ, անհարկի էր նաև Հայ Առաքելական Եկեղեցու դարավոր ծառայությունն իր ժողովրդին համեմատել կուսակցական նախընտրական պայքարի և ընտրություններում տարած հաղթանակի հետ: Նշենք, որ ընտրություններում հաղթանակ տարած կուսակցություններն անգամ այնուհետև ջանում են ձեռք բերել ողջ ժողովրդի բարյացկանությունը: Իսկ հավատաքննության խարույկներով ու կրոնական դաժան պատերազմներով արհավիրքներ պատճառած կաթոլիկ Եկեղեցին այսօր իրեն մայր է կոչում արեխստների համար անգամ: Բացի այդ, նկատի առնենք, որ Հայ Առաքելական Եկեղեցու առաջին սպասավորը հե'նց կոչվում է Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս: Քետևաբար, մեր ժողովրդի ո՞չ մի հատված չպիտի դատապարտվի օտարնան: Այնպես որ, Հայ Առաքելական Եկեղեցին և նրա հոգևոր դաշնակիցները՝ Հայ Կաթոլիկ և Հայ Ավետարանական Եկեղեցիները միասին կոչված են դաշնալու Հայոց Տաճ քրիստոսաճառագ սիրո աղբյուրը՝ առանց ներքաշելու մեր ժողովրդին Աստվածաբանական քննարկումների մեջ:

Իսկ վերոհիշյալ «մրցման» կապակցությամբ ուզում են մեջ բերել Հայ Ավետարանական Համաշխարհային Խորհրդի նախագահ վեր. Վահան Թուրիկյանի խոսքը «Հայ Ավետարանական Եկեղեցի.150» գրքից. «...Պատմականորեն Հայ Ավետարանական Եկեղեցին ծնունդ առավ Մայր Եկեղեցվո ծոցին մեջ: Հայ Ավետարանական Եկեղեցին ոչ մեկ ատեն ինքզինք հակադրած է Հայ Առաքելական Եկեղեցին և ոչ մեկ ատեն ուրացած է անոր Մայրությունը... Անկարելի երազ մը չէ... Հայ Առաքելական և Հայ Ավետարանական Եկեղեցիներուն միությունը...»:

(2) Հողվածում պետության հետ պայմանագիր կնքելու իրավունք ունեցող (Երկրորդ մակարդակի) կրոնական կազմակերպության անդամների թիվը սահմանվում է մոտ 100000 մարդ, որով փաստորեն, օրինակ, Ավետարանական Եկեղեցին վերածվում է «կրոնական խմբի»: Ապշեցուցիչ է, թե հողվածագրի թերև գրչով ինչպես կարելի է «Հայ Ավետարանական»-ի կողքից ջնջել Եկեղեցի բառը, մեր ազգի անցյալ ավելի քան 160 տարվա պատմության, վերջին տասնամյակների կուլտների շարժման, պետական-հասարակական կառույցների (Վարչապետին առընթեր կրոնի գործերի խորհուրդ, «Հայաստան» հիմնադրամ և այլն), Հայ Առաքելական Եկեղեցու հետ հարաբերությունների և համագործակցության (Հայաստանի Աստվածաշնչային Ընկերություն, ԵՅԽ-ի Միջեկեղեցական Բարեգործական Կլր Սեղան և այլն), հայ հասարակական կյանքի կրթա-մշակութային ոլորտների էջերից:

Թերևս վերոնշյալ քանակական «պատնեշը» կարելի է հաղթահարել նոր ձևավորվող Համապետարանական Համագործակցությամբ, սակայն Եկեղեցիների Ավետարանական Ընտանիքին հիմա էլ «պակասում» են սոցիալական ծառայությունները, հետևաբար՝ «հասարակական կառուցողական կյանքին ակտիվութեն մասնակցելը», որովհետև ինչպես հողվածագիրն է նշում. «Սոցիալական ծառայությունների առումով ակտիվ են միայն դրսից վերջին տասնամյակում մուտք գործած և արտերկրյա աղբյուրներից սնվող կրոնական

³⁹ Արամ Ա կաթողիկոսի ուղղերձը Հայ Ավետարանական Եկեղեցու 150-ամյակի առթիվ:

խմբերը, որոնք այդ միջոցներով կազմակերպում են իրենց «բարեգործությունները», ամառային ճամբարները և այլն, հաճախ շատ մութ գործադրները, որոնց արժեքը հայ ժողովրդի և հայոց պետականության համար դեռևս ճշտման կարիք ունի»...

Այս առիթով ուզում ենք մեջբերել Հայ Ավետարանական Եկեղեցու 160-ամյակի առթիվ 2006թ. սեպտեմբերի 14-ին հանրապետության երկրորդ Նախագահի ուղերձից մի հատված . «Հայ Ավետարանական Եկեղեցին իր հիմնադրման օրվանից լուրջ դերակատարություն է ունեցել մեր ժողովրդի տարբեր հատվածների կյանքում: Հայկական գաղթօջախներում նա ծավալել է գիտակրթական, բարեգործական, հայրենասիրական գործունեություն... Հայաստանի անկախությանը զուգընթաց... հիմնադրվեց նաև հայրենիքում՝ իրականացնելու բազմաթիվ օգտակար ծրագրեր»: Իսկ ԼՂՀ Նախագահի ուղերձում բարձր գնահատական է տրվում Հայ Ավետարանական Եկեղեցու համակողմանի եղբայրական աջակցությանն արցախահայության անկախ պետականության կերտման, սոցիալ-տնտեսական կյանքի վերակենդանացման և այլ բնագավառներում: Կարծում եմ, որ մեկնարանություններն ավելորդ են...

Ինչ վերաբերում է բարոյական դաստիարակության հարցին, հիշեցնենք, որ սույն ամսագրի նախորդ համարում մենք արդեն առիթ ենք ունեցել նշելու, թե վերջինիս կոչված են նաև հայ ընտանիքը, դպրոցը, մշակույթը և այլն՝ էջ 77:

(3) Այնուհետև պարզվում է, որ իրենց տարիքի, թվի, պետականության հաստատման ու զարգացման գործում ներդրումներ չունենալու և սոցիալական ծառայություններ չնատուցելու պատճառով կրոնական խմբերը « կարող են ապրել և գործել իրենց խղճի համեմատ ընտրած դավանանքով, իրենց հավատակիցների շրջանակում՝ առանց հավաքագրման միջոցով մարդկանց հրգիները խռովելու և որսալու իրավունքի»: Իսկ Հայաստանի Հանրապետությունը պետք է պաշտպանի «հայ ժողովրդին՝ ա) դավանանքը և համոզմունքը փոխելու շահարկվող իրավունքի հարկադրանքից, բ) կրոնական փոքրամասնության շահերը բռնադատելու սին հերյուրանքներից...»: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ դարձյալ տեղ է գտել «հոգեորսություն» անորոշ եզրը (ի դեպ, հե'նց դա էլ հիմք ընդունելով՝ կառավարությանն առընթեր Մարդասիրական օգնության հանձնաժողովը մի շարք կրոնական կազմակերպությունների նվիրաբաշխությունը կապում է հոգեորսության հետ), ինչի փոխարեն, ինչպես նշել ենք ամսագրի 3-րդ համարի մեր հրապարակման մեջ, պարզապես պետք է նշվի, որ դավանադրության ուղղությամբ գործունեությունն անընդունելի է, եթե ուղղված է ՀՀ Սահմանադրության հոդված 26-ով երաշխավորված՝ մարդու իրավունքների և ազատությունների դեմ:

Այսպիսով, առաջարկվող հայեցակարգը առավել հետադիմական է, քան կոմունիստական ժամանակների նրա նախատիպը, ուր մնաց, որ համապատասխանի ՀՀ բարեփոխված Սահմանադրության (27.11.2005թ., հոդված 26, 27, 8.1), ինչպես նաև ՀՀ Աժ-ում 2002թ. մարտի 20-ին վավերացված «Մարդու իրավունքների հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» համաձայնագրի (մասնավորապես՝ հոդված 9) և «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» համաձայնագրի (հոդված 18) դրույթներին, քանի որ «կրոնական խմբերը» այս նախագծով գրկվում են... անգամ «հիմքանդանոցներ, դպրոցներ, զինված ուժեր և այլն» մուտք գործելուց՝ «այնտեղ գտնվող իրենց հետևորդների հոգևոր կարիքները հոգալու նպատակով», անշարժ գույքի հարկից, նվիրատվության հարկումից ազատվելուց և այլն (°):

Հոդվածագիրը մոռանում է իր իսկ պնդումը, որ եթե պետական Եկեղեցիներն ունեն ֆինանսական առավելություններ, սակայն ոչ-պետականների իրավունքները միայն կարող են սահմանափակվել այլոց իրավունքների և ազատությունների պատշաճ ճանաչումն ու հարգանքը երաշխավորելու, բարոյականության, առողջության, հասարակական կարգի, ընդհանուր բարեկեցության, պետական և հարասարակական անվտանգության արդարացի պահանջների հետ կապված խնդիրների դեպքում, ինչը խտրականություն չի կարող համարվել:

Վերջում ուզում եմ ավելացնել, որ «նոր կրոնական շարժում» և «աղանդ» եզրերը համարժեք չեն. քանի որ վերջինս աստվածաբանական եզր է, իսկ այն երկրներում որտեղ Եկեղեցին անջատված է պետությունից, պետությունը չի կարող սահմանել դրանք (Նկատի

ունենանք, որ ուղղափառ Եկեղեցիների կողմից մինչև հիմա չի վերցված միաբնակ Եկեղեցիներին ուղղված բանադրանքը:

բ) Բարեբախտաբար նշված հայեցակարգին լիովին հակասում է հանրապետության Նախագահի 2008թ. սեպտեմբերի 24-ի ամերիկահայության ընդունելությանը արտասանած ծրագրային ելույթը, որում մասնավորապես ասվում է.

- Յուրաքանչյուր հայ պետականության կրողն է, իսկ բոլորս միասին այն կերտողները.
- Միասնականությունը մեզ այսօր պետք է առավել, քան երբեք.
- Յայության կարողությունը բոլոր հայերի հավաքական կարողությունն է.
- Մշակութային, լեզվական, կրոնական բազմադեմությունը արատ չէ ամենաին, որի դեմ պետք է պայքարել, այլ հայությանը տրված առավելություն, որ յուրահատուկ հնարավորություններ է ընձեռում.
- Յայկական ինքնությունը պիտի լինի մարդակենտրոն, ազատակենտրոն ու իրավակենտրոն.
- Ազատության և իրավունքի վրա հիմնված ինքնությունն է առավել քան իրապուրիչ և զորացնող.
- Յայ ինքնության հանելուկի բանալին Յայաստան երկիրն է.
- Յայի ինքնությունը... պետք է հրաժարվի լեզվական, կրոնական, մշակութային, կուսակցական կամ գաղափարական տարանջատումներից.
- Յարատևանան բանալին բազմազանությունն է... Յայկական ինքնության հովանու տակ բազմազանությունը.
- Յայկական բազմազանության շաղախը հանդուրժողականությունն է:

Ուզում եմ վստահություն հայտնել, որ Նախագահի քաղաքականության այս սկզբունքներն իրենց հետքը կրողնեն նաև կրոնի գործերի վարչության Եկեղեցի-պետություն հարաբերությունների հայեցակարգի վրա, և անցյալ տարվա նոյեմբերի 30-ին այս թեմայի շուրջ խոստացված քննարկումը նրա անկասկած հայրենասեր և քաջատեյակ մասնագետները կտանեն հենց այս հունով...

գ) Քրիստոսի Եկեղեցին, ինչպես մշակութաբան Վարդան Զալոյյանն է ասում, կոչված է «սիրո քաղաքակրության» դրոշը բարձրացնելու: Այդ պատճառով էլ նա միշտ բարեփոխումների ընթացքի մեջ պիտի լինի: Յայ Առաքելական Եկեղեցին իր բարի օրինակն է տալիս՝ դեռևս 1999թ. հրատարակելով Խաչիկ Ղազարյանի «Բարենորոգչական նախաձեռնությունները Յայ Առաքելական Եկեղեցում...» գիրքը, որում բարձրացվում են պաշտամունքային լեզվի, նրանց ծխական համայնքների մասնակցության, քարոզի, հոգևորականության բարեփոխման, կուսակրոնության, հոգևոր կառավարման հետ կապված և այլ խնդիրներ: Դա էր նաև Ստեփանոս Նազարյանցի երազանքը, երբ ասում էր. «Յայոց Եկեղեցին պիտու է մի ռեֆորմ առներ... ժողովուրդը ճանաչելով քրիստոնեական իսկությունը, շինվելով և հաստատվելով ավետարանական խոսքի վրա, այնուհետև ոչ մի հայ տեղիք ունենալու չէր՝ վազելու յուր Եկեղեցուց դեպի մյուս Եկեղեցի...»: Իր հերթին վերապատվելի Վահան Թութիկյանը «Յայ Ավետարանական Եկեղեցի.150» գրքում խոստովանում է. «Յայ Ավետարանական Եկեղեցին ունի բացահայտ թերություններ ու տկարություններ... Ան նույնիսկ չկրցակ պետք եղած չափով հստակեցնել հայ ավետարանական նոր սերունդներուն ավետարանականության շուրջ նտածողությունը, որպեսզի անոնք չկրունցնեն իրենց նախնյաց հոգնատանք ջանքերով ստեղծված հոգևոր դիմագիծը, հոգեմտավոր ժառանգությունը» (Նշենք, որ Ամենայն Յայոց Կաթողիկոս Գարեգին Ա-ն Ավետարանական Եկեղեցու տարեդարձի առթիվ իր օրինության գրում նրա սպասավորությունը գնահատում է որպես Ավետարանի տարածման և հոգևոր կյանքի վերարժեսրման շարժում):

Մեր ավագներին հետևելով՝ ամբողջապետարանական քրիստոնյաներս էլ խոստովանում ենք, թե հաճախ գերագնահատել ենք սեփական փորձառությունը, պարզեների հետևում չենք տեսել Պարգևատուին, չենք ծածկվել Աստծու փառքի խոյակի տակ...

Այս ամենն, ասես, կարոտարադություն է առաջացնում այն ժամանակների հանդեպ, երբ XII-XIVդ.դ, մեր հոգևոր մեծարելի հայրերը՝ Ներսես Շնորհալին և Ներսես Լամբրոնացին, ինչպես նաև նրանց հետևողներ Վարդան Այգեկցին, Մխիթար Գոշը, Եսայի Նշեցին, մի քանի դար առաջ կանխելով Եկումենյան շարժումը, տանում էին դավանաբանական հանդուրժողա-

կանության և քրիստոնեական Եկեղեցիների միավորման գիծը: Ըստ Ներսես Շնորհալու, երբ տարբեր Եկեղեցիներ ընդունում են քրիստոնեական հավատի հիմնական ճշմարտությունները, ապա հակառակ նրանց երկրորդական տարբերություններին, գտնվում են ուղղափառության սահմանի մեջ:

11-րդ դարում Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունին գրում է, որ հակառակ «աղվեսադրոշ» դնելու հայկական կանոնական օրենքի՝ չի գնացել մարմնական պատիժներ կիրառելու ճանապարհով:

19-րդ դարի հայ առաջավոր մտածող Ստ. Նազարյանցը հանդես է գալիս դավանանքի ազատության և հանդուրժողականության պահանջներով՝ հայկական գերեզմանատանը ավետարանականին թաղելու արգելքը անվանելով «ֆանատիկոսության մաշող թույն»: Դավանական նախապաշտումների հաղթահարման կողմնակից է եղել նաև հայ դասական Րաֆֆին:

Այս ժառանգության կենսագործման մի արտահայտությունը չէ՝ այն, որ Յայ Առաքելական Եկեղեցին նույնպես մասնակցել է Արևելյան Ուղղափառ և Բարեկարգյալ Բողոքական Եկեղեցիների Յամաշխարհային Միության ներկայացուցիչների հանդիպումներին, որոնցից վերջինը տեղի է ունեցել 1999-ին Դամասկոսում («Քրիստոնյա Յայաստան» հանրագիտարան):

Մշակութաբան Վարդամ Զալյոյանը «Յայկական հասարակության հանդուրժողականության մոդելները» հոդվածում⁴⁰ եզրակացնում է. «Այն խնդիրը, որը լուծում էին միջնադարյան հայ աստվածաբանները, այսօր նորովի է կանգնած ժամանակակից հայ Եկեղեցու առաջ մարմնավորել նոր քրիստոնեական միասնությունը արդի Յայաստանի մշակութային և հասարակական հենքի վրա»: Ավելացնենք՝ «միություն ի կարևորս, ազատություն հերկայական և սեր համենայնի» սկզբունքով:

Վստահ են, որ այս ամենն ասում է նաև Յայոց տաճք հանդուրժողականության, սիրո և միավորման մթնոլորտ ստեղծելու անհրաժեշտության մասին (ի դեպ, ներկայիս Ամենայն Յայոց Կաթողիկոսը դեռևս Արարատյան թեմը ղեկավարելիս մեզանում առաջինը նախաձեռնեց Էկումենիկ ժողով Երևանում վերապատվելի Զամբազյան եղբայրների հետ միասին): Եկել է 1969թ. Վազգեն Ա հայրապետի ձեռնարկած մերձեցման և գործակցության շարժումը շարունակելու, Երկխոսությունը վերսկսելու, Կ.Պոլսի պատրիարք Մատթեոս Չուխանյանի 1846թ. և հետագայում Ամենայն Յայոց Կաթողիկոսի կարգավիճակում 1861թ. բանադրանքները վերցնելու, Աղոթքի Ազգային Կոմիտե և Եկեղեցիների Ազգային Խորհուրդ ստեղծելու ժամանակը, որին Ամենայն Յայոց Կաթողիկոսի նախագահությամբ կմասնակցեն թե՛ Յայ Առաքելական Եկեղեցու նվիրապետական աթոռները, թե՛ Յայ Կաթողիկե և Ավետարանական Ընտանիքի Եկեղեցիները (ի դեպ, Ուկրաինայում այն գործում է 1998 թվից, իսկ Ռուսաստանի Դաշնությունում արդեն հասունանում է այդ հարցը):

Եկել է Շուրջօրյա աղոթքի համագգային խորան բարձրացնելու, Աստվածաշնչական-Աստվածաբանական համատեղ հետազոտական-իրատարակչական ծրագրեր իրականացնելու, մեր հարուստ հոգևոր ժառանգությունը միասնաբար պեղելու և մեր ժողովրդին մատուցելու, հայ հասարակական կյանքի ամենատարբեր ոլորտները քրիստոնեական արժեքներով միասնաբար համեմելու ժամանակը:

Եկել է Սփյուռքում երեք ավանդական Եկեղեցիների համագործակցությունը գորացնելու, մահմերականացած հայերին ձեռք մեկնելու ժամանակը (Այս արիթով նշենք, որ Եթե Թուրքիայում նրանց դարձը քրիստոնեության Յայ Առաքելական Եկեղեցու ծոցում քաղաքական խնդիրներ է առաջացնում, ապա ավետարանականության մեջ այն տեղի է ունենում առանց սուր խնդիրներ առաջացնելով):

Սա այսօր մեր կոչումն է, պատասխանատվությունը և օրինությունը...

3. Եկեղեցու հասարակական կոչումը.

ա. Արքայության Ավետարանը.

1) Եկեղեցու հասարակական ամենակարևոր դերակատարությունը, անշուշտ, սկսվում է Քրիստոսի սիրո վկայությամբ մարդկանց և Նրա Ավետարանի քարոզությամբ, ինչի մասին

⁴⁰ «Կրոն և հասարակություն», N1, 2007թ,

Յշոնեացիների ուղերձում ասվում է. «...Ավետարանը... Աստծու գորությունն է՝ փրկելու համար ամեն հավատացողին...»: Սակայն փրկությունը կամ վերածնունդը, անհրաժեշտություն լինելով, միայն սկզբն է Աստծու թագավորության մասնակցության: Եվ իզուր չէ, որ ավետարաններում խոսվում է Արքայության ավետարանի քարոզության մասին (Մաք.4.23:9.35:24.14: Մարկ.1.14): Ֆրեդ Սալեն իր «Լոռությունը խոսեց վերջապես...» գրքում նշում է. «Մեղավորներին փրկելու ընթացքը՝ առանց նրանց ներկայացնելու և առաջնորդելու թագավորության կյանքին, ծախողում է փրկության նպատակը, որն է Աստծու թագավորությունը: Փրկությունն անձնական է, թագավորությունը՝ ընդհանուր: Անհատները փրկվուն են... մեղքից ու մահից, առաջնորդվում՝ փրկվելու անհատապաշտությունից (ոչ՝ անհատականությունից) ու բերվում Աստծու թագավորության տիրապետության տակ... Փրկության ավետարանը քարոզվում է այսօր... Որտե՞ղ է թագավորության ավետարանը»:

2) Լանդա Քոռովին իր «Յինկտակարանական մողելը» գրքում գրում է, թե նման «գլխատված» ավետարանական պատգամին հետևող հավատացյալները նման են իրենց մասին հոգ տանելու անկարող նորածինների, սակայն մեծահասակի անօգնական երեխա մնալն արդեն ողբերգություն է:

Մինչդեռ այսօր, երբ աշխարհում քրիստոնյաների թիվը գերազանցում է մարդկության պատմության բոլոր էտապներում եղած թվին, քիչ տարբերություն կա քրիստոնեական և ոչ քրիստոնեական երկրների բնակչության միջև (ըստ սոցիոլոգ Զորջ Բարնի դիտարկման): ԱՄՆ-ի Դալաս քաղաքը, որ ամենաքրիստոնեացվածն է նրանում, միաժամանակ աչքի է ընկնում հանցագործությունների մեջ թվով, փողոցներում անապահովիթյան զգացումով, սոցիալ-տնտեսական անհավասարությամբ, ռասայական անարդարությամբ և այլն: Զորջ Քինոթին իր «Հույս Աֆրիկայի համար...» գրքում հայտարարում է, թե ավետարանված Աֆրիկան այսօր չի գտնվում առավել լավ վիճակում, քան մինչ քրիստոնեության մուտքը մայրցամաք. նրան այսօր բաժին են ընկել հիվանդությունները, հանցավորությունը, ծախու դատարանը, հետամնաց տնտեսությունը, քայքայված ընտանիքները...

Ուրանդան, որտեղ վերջին տասնամյակների ընթացքում նկատվում է եկեղեցու վերածնունդ, շարունակում է տառապել միջցեղային քաղաքացիական պատերազմներից:

3) Եվ այս ամենի պատճառն այն է, որ մոռանալով մեր ամբողջական առաքելության մասին, ինչպես Լանդա Քոռովին է ասում, մենք հոգեսորը անջատել ենք նյութականից, փրկությունը՝ սոցիոլոգից, հավիտենականը՝ ժամանակավորից, երկնայինը՝ երկրայինից, աստվածայինը՝ մարդկայինից:

Պատճառն այն է, որ թեև մենք քարոզում ենք Աստծու անունների մասին մեր հավաքույթներում, սակայն գործնականում հոչակում ենք Նրան միայն որպես Փրկչի՝ հաշիվ չտալով, որ Յայր անվանվելով՝ Նա նաև ընտանիքի Յովանավորն է, Ստեղծիչ լինելով՝ մշակութի Ներշնչողն ու գիտական մտքի Ուղեցույցը, Կենդանի խոսք կոչվելով՝ Աղբյուրը հաղորդակցության, իբրև Մեծ Ուսուցիչ ճառագելով՝ Լույսը կրթության համակարգի, Աստվածաշնչում Երաշխավոր ներկայանալով (Եհովա-Յիրե), Օրինողը մեր տնտեսության, որպես Արքայից Արքա պատվվելով՝ Վերին ատյանը արդարադատության...

Մինչ Աստվածաշունչը, մասնավորապես Երկրորդ Օրինաց գիրքը, մեզ ուսուցանում է հասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների կերպարանափոխման սկզբունքները:

բ. Յասարակական կյանքի տարբեր ոլորտների համեմումը քրիստոնեական արժեքներով.

Այժմ համառոտ ներկայացնենք հասարակական կյանքի տարբեր բնագավառներում Աստվածաշնչական մի քանի սկզբունքների կիրառությունը.

1) Բարոյականության ոլորտում.

Այսօր, հետխորհրդային օտարացնան նոր ժամանակաշրջանում քրիստոնեությունը կոչված է հասարակությանը վերաբերնել բարոյական իդեալները: Պատահական չէ, որ 80-ական թվականներին հ.Կոնի խմբագրությամբ հրատարակված «Բարոյագիտական բառարան»-ում սերը բնութագրվում է որպես մարդկանց միջև ծգտումների ընդհանրությունն ու մոտիկությունը, փոխադարձ շահագրգուվածությունը, համակրանքն ու հակումը, բարեկամությունն արտահայտող զգացմունք, որն «անհնարին է առանց չարիքը կրողների հանդեպ անհանդուժողականության, գաղափարական թշնամիների դեմ

պայքարի», ինչի ականատեսն է եղել մեր սերունդը... Մինչդեռ քրիստոնեական սերը չի հիմնվում փոխադարձության և մյուս կողմի արժանիքների վրա: Այն նախ բարոյական սկզբունք է և ոչ՝ պարզապես հակում կամ կապվածություն: Այդ մասին Մաթեոսի ավետարանի 13-րդ գլխում կարդում ենք Երկնային Վաճառականի և Արտի Շինականի սիրո անձնուրացության մասին, որոնցից առաջինը՝ թանկարժեք մարգարիտ, իսկ Երկրորդը՝ մեծ գանձ գտնելով, վաճառում են ողջ ունեցվածքը՝ դրանք ձեռք բերելու համար: Այստեղ խոսքը Դիսուս Քրիստոսի մասին է, Ով, համաձայն Մարկոսի ավետարանի 5-րդ գլխի, հոգնատանց մի օրվա ծառայությունից հետո անցնում է Գալիլիական լճի մյուս ափը, միայն դիվային կապանքներից ազատագրելու և կյանքի կոչելու երկու թշվառ, մերժված, ապադասային վտարակների, և նորից վերադառնում: Խոսքը մեր Երկնային Դոր սիրո մասին է, Ով Դուկասի ավետարանի 15-րդ գլխում պատմված Անառակ որդու վերադարձի առակում Ի'նքն է առաջինը հեռվից ճանաչում որդուն և վազում նրան ընդառաջ: Եվ Ռեմբրանդտը հրաշալի է պատկերել Նրան իր հայտնի կտակում՝ սիրո տառապանքը դեմքին դրոշմված... Այնպէս որ պատահական չէ, որ Դուկասի ավետարանի 10-րդ գլխում, «Ո՞վ է իմ ընկերը» հարցմանն ի պատասխան, Դիսուս պատմում է մի ուրիշ առակ և պարզաբանում, որ ավազակներից վերքեր ստացած մարդու համար ընկերը քարի սամարացին էր, ով ի հակառակ քահանայի և կրոնական ծառայողի՝ ձեռք մեկնեց նրան...

Բարոյականը այսօր էլ պիտի լինի սիրո ջերմության հաղորդումն ու կարեկից հոգատարության դրսեռումը, սոցիալական լարվածության մեղմումը և ներհասարակական համերաշխության ուղղորդումը, այլադավանների հանդեպ հանդուրժողականությունը և բարեգործական մաշտաբային գործունեությունը (մանկական հիմնարկներում, զառամյալների և հաշմանդամների տներում, վերականգնողական կենտրոններում, հիվանդանոցներում, բանակում, ազատազրկման վայրերում, էքստրեմալ իրավիճակներում գտնվողների, նյութական և հոգևոր կարիքավորների շրջանակներում և այլն), քաղաքացիական հասարակությունը բարու և արդարի վրա հիմնումը և սիրո թագավորության համար ընծայահեղման մեջ կյանքի հմաստի որոնումը...

2) Ընտանիքում.

Քրիստոնեությունը ամուսնությունը դիտում է որպես տղամարդու և կնոջ միջև մի ուխտ և միություն, որ կայացվում է սիրո հիմնան վրա՝ ամբողջացնելով նրանց հոգևոր, ինտելեկտուալ, էմոցիոնալ և ֆիզիկական առումով: Դիմ կտակարանում մի ամբողջ գիրք՝ «Երգ Երգոցը», նվիրված է տղամարդու և կնոջ սիրավեպին: Այդ սիրավեպով է սկսվում Աստվածաշունչը՝ ամուսնական առաջին շրջանակի և որդենության Աստվածային օրինությամբ: Պողոս առաջյալը Եփեսացիներին ուղղված թղթի 5-րդ գլխում խոսում է ընտանիքում սիրո իշխանության և կնոջ նկատմամբ անձնուրաց սիրո մասին՝ համենատելով այն Քրիստոսի գողգորյան զոհաբերության հետ (21-25 խոսք): Իսկ նույն ուղերձի 6-րդ գլխի 1-4 համարներում՝ որդիների կողմից ծնողամեծառության և ծնողների ու որդիների ներդաշնակ փոխհարաբերությունների մասին:

Ընտանիքը նաև հասարակության բժիշն է, նրա պատկերը: Դե'նց ընտանիքն է հսկայական դեր խաղում մարդու ձևավորման գործում՝ կերտելով ազգի մշակութային կերպարը: Գիրք Ծննդոցում նահապետների թե՛ թերությունները, թե՛ բարեմասնությունները փոխանցվում են սերնեսերունդ՝ իրենց վնասակար հետքը թողնելով նրանց գործունեության մեջ: Այնպէս որ, անուրանալի են ընտանիքի կրթական և բարոյական գործառույթները: Այդ է պատճառը, որ գնալով ավելի ու ավելի սովորական դարձող ամուսնալությունները անձնական և ազգային ողբերգության են վերածվում: Որովհետև ահավոր է ծնողների կենդանության օրոք որը լինելը: Դայ մարդուն խորթ է նաև ինչպես ծնողների կենդանության օրոք զավակների հայտնվելը մանկատներում, այնպէս էլ զավակների կենդանության օրոք ծնողների հայտնվելը ծերանոցներում:

Դայի կերպարը խաթարում են կավատության և կանանց առևտրի երևույթները, ինչպես նաև ընտանիքի անդամների նկատմամբ կատարվող հանցագործությունների աճը՝ լինեն դրանք ամուսինների հանդեպ, թե ծնողների և զավակների շրջանակում:

Այդքանը դեռ չմարսած՝ հայոց խորհրդարանում ձայներ են հնչում կրկին հեթանոսական բազմամուսնությանը վերադառնալում՝ քրիստոնեությունն առաջինը պետականորեն ընդունած Երկրի կողմից քար գցելով հենց քրիստոնեությամբ ամրագրված մենամուս-

նության բարոյական բարձր արժեքի վրա: Իսկ Սահմանադրության 35-րդ հոդվածում ամուսնության և ընտանիք կազմելու մասին խորհրդավոր ասույթը («Ամուսնական տարիքի հասած կինը և տղամարդը իրենց կամքի ազատ արտահայտությամբ ունեն ամուսնանալու ու ընտանիք կազմելու իրավունք»), ասես երկնչելով արևմտյան «արժեքներին» դիմակայելուց, խուսանավում է հստակ սահմանել, թե հասարակության «բնական և հիմնական» բջիջը կառուցվում է կնոջ և տղամարդու միությունից:

Եկեղեցին այսօր էլ իր կարևոր դերակատարությունն ունի ընտանիքի ինստիտուտի, մասնավորապես նորաստեղծ և բազմանդամ ընտանիքների պաշտպանության գործում...

3) Ազգանվիրումի ոլորտում.

Սուրբ Գիրքը լի է սեփական ժողովրդի համար պատասխանատվության մասին ասույթ-ներով: Իրենց սեփական ազգի ճակատագրից չեն առանձնացնում ո՛չ Մովսեսը⁴¹, ո՛չ Պողոսը⁴²: Այդպիսի ընկալումը Պողոս առաքյալը համարում էր քրիստոնեական գիտակցության կարևոր բաղադրիչը⁴³:

Աստվածաշնչի համաձայն, երբ Աստված կամենում է օրինել որևէ ժողովրդի, իր առջև ուզում է կանգնած տեսնել Նրա նվիրյալ բարեխոսներին⁴⁴: Աստծու և իր ժողովրդի բարեխոսի համագործակցության մի անգերազանցելի օրինակ է ներկայացված Եզեկիել 37.4-14-ում, որի շնորհիվ անապատային չորացած ոսկորներից բարձրանում է վերակենդանացած ազգի հաղթական բանակը:

Մենք նույնապես կոչված ենք՝ ջատագովը լինելու մեր ազգի զարթոնքի ու ծաղկման՝ երևակայությանը համազոր պատկերավորմամբ օժտված մեր ոսկեղենիկ լեզվով, Յոգևոր Յայստամի մշակութային ահռելի արժեքներով, մեր հող ու ջրին տեր կանգնելով, նրա տնտեսության շենացման համար ջանք ու եռանդ չխնայելով...

4) Գիտամշակութային բնագավառում.

ա) Գիրք Ծննդոցի առաջին գլխի համաձայն՝ Արարիչը, մարդուն ստեղծելով իր պատկերով ու նմանությամբ, պատասխանատվություն դրեց նրա վրա՝ տիրապետելու երկրին և իր իշխանությունը տարածելու նրա վրա (ո՞նանք այն անվանում են մշակութային հանձնարարական): Դա նշանակում էր երկրային բոլոր համակարգերը բերել օպտիմալ արդյունավետության մի վիճակի՝ հենց ի շահ մարդկությանը: Իսկ դրա համար նախ անհրաժեշտ էր հասկանալ երկրային գործընթացների բնությունը:

Ինչպես նշում է դ-ր Յենրի Մորիսը, վերոնշյալ գլխում խոսվում է արարչագործական երեք ակտերի մասին (Ծննդոց 1.1,21,27), որոնք էլ նատնացույց են անում տիեզերաշենքի երեք տարբեր ոլորտները՝ նյութական, կենդանական և մարդկային: Այդ երեք ոլորտներում մարդկության հետազոտական աշխատանքը և զարգացումը համապատասխանում է գիտությունների եռադասմանը՝ ֆիզիկականի (ֆիզիկա, քիմիա, երկրաբանություն, էկոլոգիա, աստղագիտություն և այլն, որոնց վրա էլ հիմնվում են արդյունաբերության ճյուղերը), կենդանական աշխարհի մասին (կենսաբանություն, ֆիզիոլոգիա, գենետիկա և այլն, ընդ որում՝ այս երկու դասերի միջոցով զարգանում են բժշկությունը, գյուղատնտեսությունը, կենսաճարտարագիտությունը և այլն) և հումանիտարի կամ հասարակագիտականի (փիլիսոփայություն, հոգեբանություն, սոցիոլոգիա և այլն): Այդ չէ՝ պատճառը, որ մեծ գիտնականներից շատերը կրեացիոնիստներ են եղել (ընդունել են տիեզերքի արաշագործությունը), ինչպես օրինակ՝ Նյուտոնը, Պասկալը, Կեպլերը, Բոյլը, Կելվինը, Պաստերը, Ֆարաոնը, Մաքսվելը, Լինեյը, Մենդելը, Ռիմանը, Զոռուլը և այլն:

Այս ամենից հետևում է, որ այսօր անթույլատրելի է գիտության և տեխնիկայի նվաճումների օգտագործումը անհատի ներաշխարհը վերահսկելու, մարդու գիտակցության և ենթագիտակցության վրա ներազելու և այլ նման նպատակների համար: Այստեղից և համանման հարցերից էլ բխում է գիտական հետազոտության և բարոյական արժեքների ու սկզբունքների անխօնելի կապի անհրաժեշտությունը, ինչի մասին Եկեղեցին մշտապես պիտի բարձրածայնի:

⁴¹ Ելից 32.9-14,32:

⁴² Ուղերձ հռոմեացիներին 9.1-5:

⁴³ Առաջին ուղերձ Տիմոթեոսին 5.8:

⁴⁴ Եսայի 62.6,7:

բ) Ինչ վերաբերում է **արվեստին՝** որպես մարդու ստեղծագործ աշխատանքի և հոգևոր մշակույթի տեսակի, իրականության գեղագիտական արտացոլման և մանավանդ մարդկանց գիտակցության ու զգացմունքների վրա ներգործության միջոցի, ապա Ռոմանոս Սահակյանն իր «Գեղագիտություն» գրքում գեղագիտական կատեգորիաների բուրգի գագարում դնում է արվեստագետի իդեալը՝ որպես նպատակ և արդյունք: Նա նաև նշում է, որ իրականությունը արվեստում համակողմանի արտացոլելու մեջ աներևակայելի դեր է կատարում արվեստագետի աշխարհայացքը: Եվ պատահական չէ, որ դեռևս Կանտն ու Շեգելը գտել են, որ աշխահայացքային շատ հարցեր կապված են հե'նց գեղագիտական իդեալի հետ: Իդեալը գեղեցկության սահմանն է, կատարելությունը: Իսկ գեղեցիկը Աստվածային ծագում ունի (Տերտուղիանոս, Թովմաս Աքվինացի):

Ս.Սաննիկովն իր արդեն հիշյալ գրքում արձանագրում է, որ եվրոպական մշակույթը դեկադանսի (ֆր.՝ անկում), հոռետեսության ու հոգեգրկության բերեց նրանում հե'նց շեշտադրման տեղափոխությունը իդեալից: Վերահմաստավորվեցին մարդու և հասարակության դերակատարությունները: «Մարդն Աստծու պատկերից վերածվեց «ռեֆլեքսավորված ագրեգատի»... Քրիստոնեական իդելներին եկան փոխարինելու... մարդկանց մեծ խնդի գումարային արժեքները», որոնք «հեշտությամբ փոխվում են»: «Նման փիլիսոփայական, բարոյագիտական և մշակութաբանական դրույթները եվրոպական մշակույթը բերեցին ամբողջատիրության երկու արտաքնապես տարրեր, սակայն, ըստ էության, նման տարրերակների՝ հիտլերյան Գերմանիային և ստալինյան Խորհրդային Սիոնթյանը»: Իսկ պոստմոդեռնիզմի սպառողական փիլիսոփայությունը 20-րդ դարի կեսերից խօսեց կապերն ավանդականից, դարձավ մարմնակենտրոն ու մարմնապաշտ, սիրո վեհ զգացմունքը փոխարինվեց բնագդների բավարարմամբ: ՈՒթմը գերակայեց հարմոնիային՝ բազմապատկվելով անհավանական բարձրաձայնությամբ: Ներգործելով ենթագիտակցության վրա՝ այն վեր է հանում թաքնված, նսեմ լիցքերը՝ մարդուն ուղղորդելով ավերումի:

Հարց է առաջանում, մի՞թե 21-րդ դարասկզբուն ապրող Քրիստոսի ավելի քան 2 մլրդ. հետևորդները (այն դեպքում, եթե առաջին դարում, համաձայն վիճակագրության, մեկ քրիստոնյային ընկնում էր 360 ոչ-քրիստոնյա, ապա 2000 թվին՝ ընդամենը 2) չպիտի դիմակայեն օկուլտիզմին, նորիեթանոսությանը, սատանապաշտությանը, բացահայտ անբարոյությանը, պոռնոգրաֆիային, հանցավորությանը, բռնությանը և փողի պաշտամունքին և կրկին բարձրացնեն իրենց մշակույթը: Ունենալով այնպիսի ծով ժառանգություն, որի գանձերից են Անդրեյ Ռուբլյովի խոհական սրբապատկերները, Դամբե Ալիգերիի (1265-1321) բարձրարժեք «Աստվածային կատակերգությունը», Բարձր Վերածննդի ամենաականվոր ներկայացուցիչ Լեռնարդո դա Վինչիի (1452-1519) նշանավորագույն «Գաղտնի ընթրիք» որմնանկարը, հանճարեղ քանդակագործ-գեղանկարիչ Միքելանջելո Բուոնարոտիի (1475-1564) կերտած Դավթի մոնումենտալ արձանը և Սիբատինյան կապելայի Աստվածաշնչական թեմաներով նկարազարդումները, քրիստոնեական դիմանկարի անգերազանցելի վարպետներ Զորջոնեի (1477-1510), Տիգիանի (1485-1576) և Վերոնեզեի (1528-1588) գործերը, բարոկկոյի դարաշրջանի վարպետներ՝ Կարավաջոյի (1573-1610) «Պողոսի դարձը», «Մաքլենսի կոչումը» և Էլ Գրեկոյի (1541-1614) մեծարժեք կտավները, Ջյուսիսային Վերածննդի մեծ վարպետ Ալբրեխտ Դյուրերի (1471-1528) Աստվածաշնչական գրաֆիկան, Բարեկարգման ժամանակաշրջանի ներկայացուցիչներ՝ հոլանդացի նկարիչ Ռեմբրանտի «Անառակ որդու վերադարձը», օրատորային ժամրի բարձրունքին հասած Գեռոգ Ջենդելի և Իոհան Բախի ստեղծագործությունները: Դրանց ավելացնենք Դոստուսկու (1821-1881) կրոնակիլիստիկական գրականությունը, Տուլլոնի երևույթը (1828-1910), Ալեքսանդր Սոլժենիցինի երկերը: Ավելացնենք նաև Առաքել Սյունեցու «Դրախտագիրը» և «Աղամգիրը» պոեմները (15-րդ դար): Վերջինս գրաքննադատները համեմատել են Դամբեի «Աստվածային կատակերգության» և Միլտոնի (17-րդ դար) «Կորուսյալ դրախտի» հետ.

Այս առումով արժեքավոր է դոկտ.-պրոֆ. Դ. Գասպարյանի «Սուլք Գրիգոր Նարեկացին և 20-րդ դ. հայ գրականությունը» հոդվածաշարը⁴⁵, որտեղ խոսվում է մեր դարաշրջանում մարդու կատարելության նարեկացիական ձգտման ստեղծագործական ընկալման նաև Դ.Շուլմանիանի, Մ.Մեծարենցի, Սիամանթոյի, Վ.Տերյանի, Ե.Չարենցի, Վ.Շիրազի, Պ.Սևակի և

⁴⁵ «Շողակն Արարատյան», 2005թ., ԱՆ3-7.

այլոց պոեզիայում: Վերջում, անդրադառնալով Նարեկացու աղոթքի բարեխոսությանը, գրականագետն արձանագրում է. «Նարեկացին շարունակվում է...»: Ի լրումն՝ հիշենք նաև Տիրան Չրաբյանի լուսատենչ ստեղծագործությունը:

Այսպիսով, իրենց գոյության իմաստը և կեցության նպատակները կորցրած մեր ժամանակներում կրկի'ն քրիստոնեական արժեքներն են կոչված մարդուն վերադարձնել կյանքի իմաստը...

5) Կրթական համակարգում.

Սուրբ Գիրքը խոսում է աշխահի ճանաչելիության օգտին. այդ է պատճառը, որ քրիստոնեությունը ընդունած ժողովուրդները առաջատար դիրքեր են գրավում գիտության և տեխնիկայի բնագավառում: Մինչեւ հինդուիզմն ու բուդդիզմը խոսում են աշխարհի ոչ ռեալության, իսլամը՝ տիեզերքի օրենքների ոչ հստակության մասին:

Կրթությունը, անցյալի հոգևոր հարստության յուրացումը և սերնդեսերունդ փոխանցումը լինելով հանդերձ, իր մեջ ներառում է ոչ միայն ուսուցումը, այլ մանավանդ դաստիարակչական և անձի ձևավորման առաքելությունը:

Սուրբ Գրքում փոխանցելիությունը կարևոր սկզբունքներից մեկն է, որի հետևանքով մենք տեսնում ենք, թե ինչպես Մովսես մարգարեն հոգևոր արժեքները փոխանցում է Շեսուին, իսկ Սամուել մարգարեն՝ սաղմոսերգու Դավթին: Պողոս առաքյալը Տիմոթեոսին ուղղված իր երկրորդ ուղերձում նրան պատվիրում է իր պատգամը փոխանցել հավատարիմներին, որպեսզի նրանք էլ իրենց հերթին ուսուցանեին այլոց:

Մինչեւ կրթական համակարգի «բարեփոխումների» նպատակով 1930-ականներին ԱՄՆ-ի Ընդհանուր Կրթության Վարչությունը (հիմնված Զոն Դ. Ողքֆելերի կողմից 1902թ.) ֆինանսավորում է Կոլումբիայի համալսարանի ուսուցչանոցի բաժնի պատասխանատու Զոն Դիուին ("առաջադիմական" կրթության հայր), ով դասարան է մտցնում հետևյալը. "Ո՛չ Աստված, ո՛չ հոգի, պետք չի եկեղեցին, հավատքն ու դավանանքը մեռցնում, թաղում են անսասան ճշմարտությունը, կարիք չկա բացարձակ բարոյականության": Ընդ որում այս ամենը նախատեսված է ոչ միայն ամերիկյան մտածելակերպի վրա ազդելու համար: Դիուն հասցնում է գալ Խորհրդային Միություն՝ օգնելու կազմակերպել մարքսիստական կրթության համակարգը: Իսկ տասնամյակներ անց ստեղծվում է "Ուսուցիչների ազգային ասոցիացիան", որի վրա նույնպես ազդեցություն են ունենում հարուստ բանկիրները, և "առաջադիմական" կրթական այս համակարգն արտահանվում է տարբեր երկրներ: Այդ համակարգը, ցավոք, հասավ նաև Հայաստան օպտիմալացման տեսքով...

Քրիստոնեությունը ոչ միայն նշել է անհատի լիարժեք և ներդաշնակ, ինտելեկտուալ զարգացման, ինչպես նաև կրթության ու գիտելիքի կիրառման կարևորությունը, այլև ընդգծել է կրթության առաջադիմականության անհրաժեշտությունը՝ նշելով, որ այն պետք է ուղղորդված լինի մարդկանց ու ժողովուրդների, ռասայական, եթնիկ, կրոնական և սոցիալական խնբերի փոխընթանանն ու համագործակցությանը՝ և մերժելով բռնության, թշնամանքի, ատելության ու խորականության, օկուլտիզմի ու նոր հերանոսության, հակաքրիստոնեական գաղափարախոսության թափանցումը կրթական համակարգ, ինչպես նաև մատերիալիստական աշխարհայացքի մենաշնորհը նրանում:

Մշակութային ժառանգության պահպանման ու հարստացման գործում սերունդների համագործակցությունը հրամայական պահանջ է:

«Լայֆ» ամսագրի 1962թ. մի համարում կան երկու հակընդդեմ հոդվածներ, որոնցից առաջինում Մերիլին Մոնրոն խոստովանում է, որ միլիարդներ վատնող Յոլիվուդը այդպես էլ մի թանգարան չթողեց հետագա սերունդների համար, իսկ երկրորդում պատմվում էր հայտնի քրիստոնյա քարոզիչ Օրալ Ռոբերտսի մասին, ով աղքատ ընտանիքի զավակ լինելով, սերունդների կրթության համար թողեց իր հայտնի համալսարանը:

Մեծի Տաճա Կիլիկիո կաթողիկոս Գարեգին Բ-ն (հետագայում՝ Ամենայն հայոց կաթողիկոս) խոսելով գտարյուն նտավորականի արյան և մելանի ընդհանրության մասին՝ անդրադառնում է Վարդգես Պետրոսյանի «Հայկական էսքիզներից» հայ քահանա-ուսուցչի անջնջելի կերպարին: Նա իր աշակերտներին հայերենի վերջին տառն ուսուցանելիս,

արժանանալով թուրք ասկյարի սրի հարվածին ու վերջին ճիգերը գործադրելով, այն գրում է սալահատակին թափված իր արյունով՝ աշակերտի ձեռքը նրա մեջ թաթախելով... Սիաժամանակ կերտելով ուսուցչի մշտնջենական կերպարը:

6) **Զանգվածային լրատվական միջոցներում Եկեղեցու դերակատարության մասին խոսելը սկսենք նրան տված մասնագետի գնահատականով. հեռուստալրագրող Արա Շիրինյանը, վերլուծելով հայկական հեռուստատեսությունում վարկանիշներով առաջնորդվելու երևույթը գրում է, որ այն «մի ճանապարհ ունի՝ զվարճացնել, զբաղեցնել հասարակությանը, պարտադրել նրան մտածողության և ճաշակի կարծրատիպեր, իրականությունը դարձնել ժամանց և ուրիշ ոչինչ...»: Իսկ բոլորովին վերջերս ռուսական ՕՈՏ հեռուստատեսությունում Կյեզայի ֆիլմի վերաբերյալ քննարկման ժամանակ հնչեց, թե 21-րդ դարին հատուկ են ինֆորմացիոն մեքենայությունները, ինչը տանում է նրա կործաննանը...**

Այս ամենն իհարկե ուղարկած չէ մանուլի ազատության դեմ, քանի որ այն հնարավորություն է տալիս նաև խոսելու ծշմարտության մասին:

Աստված Ինքն էլ է մարդուն միշտ ընտրության հնարավորություն տալիս՝ չփորձելով նրան լրեցնել:

Չնայած դրան՝ քրիստոնյաները, որ տպագրության օյուտից հետո Աստվածաշնչի տպաքանակը ամենամեծն են դարձրել բոլոր մյուս հրատարակությունների թվում, տպագրել են թերևս աշխարհում առաջին թերթը, ստեղծել առաջին լիամետրաժ ֆիլմը («Փրկության բանակի» կողմից), ռադիոհաղորդումներում գերակշիռ դիրք գրավել, հեռուստատեսության և ինտերնետի նկատմամբ կրավորական դիրք են բռնել՝ նրանց ապակառուցողական տեղեկատվության պատճառով: Մոռանալով, ինչպես Լանդա Թոուփն է ասում, թե գիտական հայտնագործությունները բարոյական տեսանկյունից չեն կարող բացասական լինել: Մինչեռ, լրացնելով բաց թողածը, վաղուց անհրաժեշտ է գնալ առավել որակյալ կայք-էջեր, ֆիլմեր և հեռուստածրագրեր ստեղծելու ժամապարհով:

7) Խոսելով տնտեսական բնագավառի մասին և վերլուծելով Երկրորդ Օրինաց գրքի 15.1-10-ը՝ Լանդա Թոուփն անում է հետևյալ եզրակացությունը.

ա) Հասարակությունը իր վրա պիտի վերցնի աղքատության վերացման պարտավորությունը, այնպես որ աղքատների թվի փոքրացումը դառնա ազգի տնտեսական կայունության հայտանիշը.

բ) Աղքատներին պետք է հնարավորություն տալ՝ անձամբ բարձրանալու, իրենց տաղանդները և հնարավորությունները օգտագործելով՝ անհատույց օգնություն ցուցաբերելով միայն նրանց, ովքեր կտապալվեն առանց կողմնակի օգնության: Իր հերթին ոտքի կանգնածների առջև պիտի դրվի ուրիշներին աջակցելու պարտավորությունը, որպեսզի մարդիկ ոչ միայն օրինություն փնտրեն, այլև այլոց համար օրինություն դառնան.

գ) Լիովին պետք է խուսափել ազգային պարտքից՝ վարելով սեփական արտադրության ապրանքները գնելու քաղաքականություն.

դ) Գործարարությունն անհրաժեշտ է դիտել ոչ միայն որպես եկամուտ վաստակելու միջոց, այլ մանավանդ արժանապատիվ կենսամակարդակ ապահովելու, սրտի բարությունը դրսևորելու, Արարշին սեփական աշխատանքով ներկայացնելու, հասարակության կարիքներին բավարարություն տալու հնարավորություն:

8) Եկեղեցին, բաժանված լինելով պետությունից, նույնպես պատասխանատվություն պիտի կրի նրա համար: Լանդա Թոուփի վերոնշյալ գրքում պատմվում է, որ երբ 85%-ը ով քրիստոնյաներով բնակեցված Նամիբիայում սկամորթներն առաջին անգամ մասնակցում են ընտրություններին, իշխանության են գալիս կոմունիստները: Իսկ ԱՍՍ-ում այսօր ընտրությունների են մասնակցում քրիստոնյաների միայն 25%-ը: Մինչեռ Աստվածաշնչական հեղինակներ Դավիթն ու Սողոմոնը արքաներ են եղել, իսկ Յովսեփը, Նեեմիան, Եսթերն ու Դանիելը բարձր դիրք են ունեցել եթերանոսական երկրներում: Ռաֆայել Պապայանն իր «Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքներում» հիշատակում է Գարեգին Ա կաթողիկոսի հետևյալ խոսքը. «...Որտեղ կա անարդարություն, բռնություն, խտրականություն, Եկեղեցին չաետք է շեղվի իր կոչումից, պնդելով, թե դա... չի վերաբերում հոգենոր ոլորտին»: Ռ. Պապայանն այնուեւս շարունակում է, թե մարդու արժանապատվության ցանկացած ոտնահարում վերաբերում է հոգենոր ոլորտին. «Զսպելու գործառույթն այստեղ, բնակա-

նաբար, ոչ թե իրավական գործառույթ է, այլ զուտ հոգևոր-բարոյական... Որը գործում է ինչպես առանձին մարդու առումով..., այնպես էլ հասարակության կտրվածքով...»:

Երկրորդ Օրինաց գրքում էլ հենց նշվում են պետական կառավարման այնպիսի սկզբունքներ, ինչպիսիք են հանրության իրավունքը՝ կառավարման մարմիններն ընտրելու, սոցիալական արդարությանը միտված կառավարության գործունեությունը և այլն:

Ավարտելով իր աշխատությունը՝ Ռաֆայել Պապայանը գրում է, թե աստվածաբանների և օրենսգետների համագործակցության բացակայության պատճառով առայժմ բաց է մնացել հասարակական հարաբերություններին և հասարակական-պետական հարցերին վերաբերող Աստվածաշնչյան «ուղիղ գծի» պարզաբանումը, որը պիտի գոյատևի և լուսարձակի իրավունքի, օրենսդրության, պետական կառավարման, ազգամիջյան և միջազգային հարաբերությունների ցանկացած ծալքերի և շեղումների միջից...

Ավելացնենք. առավել ևս այսօր քաղաքացիական հասարակության կերտման ճանապահին:

9) Ի վերջո՝ համաշխարհային հանրության մեջ մեր դերակատարության մասին.

Մեծն Թումանյանը «Դայոց լեռներում» բանաստեղծության մեջ, նկարագրելով սպանդ ու եղեռն տեսած մեր «քարավանի» երթը հայոց «դժվար», «արնոտ» և միաժամանակ «մեր խորունկ հոգու» երկնած «ծով գանձերի» «բարձր» լեռներով, լավատեսություն է հայտնում, թե ի վերջո «պայծառ առավոտը» կրացվի և կկանաչն մեր լեռները:

Լևոն Անանյանը, խոսելով աշխարհին ալեկորդող համաշխարհայնացման աննախադեպ ցնցումների, նորօրյա բարբարոսության և մշակութագերծության, ինչպես նաև մեր ժողովրդի ջլատվածության և անհանդուրժողականության նախին, հետևյալն է մեջբերում Թումանյանից. «Արդ՝ եթե ունենանք ազգային ինմաստություն, հոգու արիություն... անկարելի է աչքներս փակենք մեր էս ծանր հիվանդության առաջ և չզգանք, որ մեր հոգին շատ է դառնացած, մեր ներքին մարդը շատ է փչացած, և դրա դեմ կռվելու, առողջանալու առաջին պայմանը էն է, որ մենք և' մեր սրտերում, և' աշխարհի առաջ անկեղծ խոստովանենք ու ճանաչենք մեր դժբախտությունը... Այլ ճանապահ չկա, ներսից է լինելու հաստատ փրկությունը, որովհետև ներսից ենք փչացած»: Եվ այնուհետև. «Մենք շատ ենք քարացել չկամության և չարակամության մեջ, շատ ենք ընտելացել ատելության մաղձի դառնությանը և դարձել ատելի: Մի՞թե խորը ու անմատչելի պիտի մնա մեզ սիրո պայծառ գգացմունքը...»:

Թումանյանի մի այլ բանաստեղծության միջոցով էլ փորձենք գտնել մեր ազգային-հոգևոր զարդումի ճանապարհը: Այն մեզ տանում է դեպի Լուսավորչի բարձրացրած բարեխսսական աղոթքի այրվող արցունքներով ճառագայթող կանթեղը, որը ոչ' մարդու ծեռքը, ոչ' էլ «Վիշապ-քամին» կարող է հանգընել: Ու երբ, ինչպես այսօր «պատում է մութ խավարը չնաշխարհիկ մեր երկրին, երբ տիրում է ահն ու վախը թույլ կասկածոտ սրտերին», ապա միայն Քրիստոսի «անսասան հավատը», «լի սերը» և «հայոց ապագայի» վառ հույսը կարող են մեզ համար տեսանելի դարձնել հարատևության մշտավառ ջահը և Աստծու հավիտենական նախախնամությունը:

Չերկնչենք այդպես հավատալ, հուսալ և սիրել...

գ. Հաղթական թիմի մեջ.

1) Տաղանդավոր արվեստագետներ՝ Արմեն և Աննա Էլբակյանները, վերջին ամիսներին բեմադրում են 20-րդ դարի գրականության սիրո և բարության առաքյալ, մեծանուն Վիլյամ Սարոյանի պիեսները: Եվ «Քարանձավի բնակիչները» վերանվանելով «Աշխարհի վերջին օրը»՝ կոչ են անում ամեն մի օր դիտել որպես բացարիկ հնարավորություն՝ սիրով ընդարձակվող մարդկային մեր փոքր սրտի «քարանձավում» տեղ տալու բոլոր կարիքավորներին: Իսկ «Կպարե՞ս ինձ հետ»-ը, սարոյանական մի քանի պիեսների սինթեզ լինելով, աղաղակ է՝ սիրելու նաև ընկածներին...

Սարտյան դեաքերից հետո, ի հանդիմանություն (նաև՝ քաջալերանք) մեզ՝ հոգևոր գործիչներիս, մի ուրիշ տաղանդավոր դերասան Վարդան Պետրոսյանը հաջողությամբ ներկայացնում է իր աննախադեպ մենաներկայացումները («Սեր և ատելություն»)՝ մեջբերելով Պողոս առաքյալի Կորնթացիների առաջին ուղերձից սիրո հիմնը («Սերը համբերատար է, քաղցր, չի նախանձում, չի գոռզանում ու հպարտանում, չի բարկանում ու գրգռվում, իրենը չի փնտրում, չարը չի մտածում, անիրավության վրա չի ուրախանում... ամեն բանի

դիմանում է, ամեն բանի հավատում, ամեն բանի հուսում... սերը երբեք չի ընկնի»⁴⁶): Նաև ավելացնում է չտրորել մեր հայրենակցի արժանապատվությունը՝ ով էլ լինի: Իսկ հեռուստատեսային հարցազրույցներում, վկայելով իր հոգևոր զարթոնքի մասին, կոչում է դեպի Սիրո աղբյուրը եղող Հիսուս Քրիստոսին:

Ավետուս սակայն, որ հրապարակախոս Արծրուն Պետանյանի՝ «Ուրեմն համախմբման ահազանգ պետք է հնչեցնել» արձագանքին պատասխանում է, թե՝ «Ես իմ գործն անում եմ թատրոնում»...

2) Արդեն մի քանի տարի է, ինչ հասարակական կյանքում մեր գործոն դերակատարության նպատակով Խաչիկ Ստամբուլցյանը շարունակ հնչեցնում է Քրիստոնեական համահավաք գումարելու անհրաժեշտության մասին:

Առիթից օգտվելով՝ ասեմ, որ այս նպատակին կարող է ծառայել նաև Հանրային խորհուրդը, որի անդամակցության համար Ավետարանական Ընտանիքի շատ եկեղեցիներ առաջադրել են Հայաստանի Ավետարանական Եկեղեցիների Միության նախագահ, ավագ հովիվ, վեր. դոկտ. Ռընե Լևոնյանի թեկնածությունը:

3) Այսօր առավել քան երբեք հնչում է Եկեղեցու ճշմարիտ և հոգևոր Երկրպագության, Ավետարանի քարոզության, սիրո միաբանության ու դիվային արշավանքին դիմակայության, ինչպես նաև իր հասարակական առաքելությունը կենսագործելու հրամայականը: Այն ասես նման է Էստաֆետային վազքին, որում թիմի հաղթանակը պայմանավորված է ոչ միայն անդամների անհրաժեշտ որակներով, այլև որոշակի հատվածներում էստաֆետային փայտիկի փոխանցումով: Այդպես սուրբ Պետոսի տաճարի վերականգնումը 16-րդ դարում պահանջել է տարբեր սերունդների համագործակցություն մի անբողջ դարում, երբ ճարտարապետներն ու արհեստավորները իրենց ողջ հնտությունն ու գիտելիքները մի սերնդից փոխանցում էին մյուսին՝ դրանով այդ շինությունը դարձնելով սերունդների համագործակցության փայլուն հուշարձան:

Ամբողջապետարանական Եկեղեցին իր կոչումը տեսնում է՝ մեր հավիտենական Երթին գործոն մասնակցություն բերելու մեջ...

Հավելված

Ամբողջապետարանական Քրիստոնյաների Եկեղեցու հավատո հանգանակը

Դավանում ենք՝

ա. Աստվածաշնչի ներշնչվածությունը (Ես.34.16: 2Տիմ.3.16) և քրիստոնեական հավատքի աղբյուր լինելը (Հռ. 10.17).

բ. Աստծու մեկությունը (Ել.20.2,3) և Երրորդությունը՝ Հայր, Որդի և Սուրբ Հոգի (Սաղմ.33.5,6: 2Կոր. 13.13).

գ. Մարդու՝

- 1) Աստծու պատկերով ստեղծված լինելը (Ծննդ. 1. 26,27: 1Թես. 5. 2,3),
- 2) Նրա փառքին մասնակից դառնալու մտահղացումը (Հռ. 8. 29,30: Եբր. 2.10),
- 3) Անհնազանդության մեջ գործելով՝ անկումը (Ծննդ.3.1-6: Հռ.5.12).

դ. Սեղք՝

- 1) անցումը մարդուն որպես բնություն (Ծննդ.2.17: Եփ.2.1),
- 2) ի հայտ գալը որպես վիճակ և գործողություն (Երեմ.17.19: Մարկ.7.20-23: Մաք.5.21,22,27,28),
- 3) մարդուն դատապարտության ու գերությունից ազատվելու անկարողության մատնումը (Հռ.3.19,20: 7.23).

ե. Հիսուս Քրիստոսի՝

- 1) ճշմարիտ Աստված և ճշմարիտ մարդ լինելը (Հովհ.1.3: Մաք.1.28),
- 2) Երկրի վրա սուրբ կյանք ապրելը (Հռ.5.19: Եբր.4.15) և Ավետարանը քարոզելը (Եբր.1.1,2: Մարկ.1.1),
- 3) խաչվելով՝

⁴⁶ Առաջին ուղերձ կորնթացիներին 13.4-8:

- արյամբ մեր մեղքերի քավումը (Հռ.3.25: 1Հովի.2.2) և օրենքի անեօքից ազատագրումը (Գաղ.3.13,14),
- մեր հին մարդու խաչահանությունը (Հռ.6.6) և սատանայի նկատմամբ հաղթությունը (Ծննդ.3.15: Կող. 2.14),
- մեր անձերի վրա Նրա մահվան ներգործությունը և մեզանից իր կյանքի ելքի ապահովումը (2Կոր.4.10).

4) հարություն առնելով՝

- մեզ համար արդարություն ու նոր կյանք,
- հասունացում.
- մարմնով հարություն պատրաստելը (Հռ.4.25,26: 1Կոր.15.20-23,45: Փիլ.3.10: Կող.2.12: 1Պետ.1.3).

5) և համբարձվելով՝

- խոստացյալ Սուրբ Հոգուն ուղարկելը,
- մեր Բարեխոսը լինելը,
- մեզ Աստծուն փառակից ու գահակից դարձնելը (Գործք.2.33: Հռ.5.17: Եփ.1.18-23:2.6:4.8: Եբր.7.25).

գ. Փրկության Աստծու ձրի պարզեց լինելը Հիսուս Քրիստոսի շնորհով (Հովի.1.17), որը՝

- 1) ապաշխարող և հավատացող մեղավորի արդարացումը, Վերածնունդն ու որդեգրությունն է՝ անցյալի առումով (Հռ.5.1: Տիտ.3.5: Հռ.8.15),
- 2) մեղքի և անձի իշխանությունից հավատցյալի ազատագրություն-սրբացումն ու հասունացումն է՝ ներկայի առումով (Հռ. 6.6,11,13: 1Թես. 5.25: 2Կոր. 3.18),
- 3) մեղքի առկայությունից ազատագրումն ու մեր մարմնների փառավորումն է՝ ապագայի առումով (1Կոր.15.49-53: 1Հովի. 3.2).

հ. Սուրբ Հոգու՝ ճշմարիտ Աստված լինելը (Գործք.5.3,4)

- 1) Որը մեղավորին դարձի բերելով և փրկարար հավատք պատվաստելով՝ Վերածնում է նրան (Հովի.16.8,9: 3.5),
- 2) մի կողմից՝ մեր մեջ բերում է կյանքի իր պտուղը (Գաղ. 5. 22,23),
- 3) մյուս կողմից՝ օժտում է իր պարզելու ու զորությամբ (1Կոր. 12.8-11: Եփ. 4. 11,12).

ի. Հրեշտակների՝ Աստծուն երկրագող ու Նրա կամքն իրագործող երկնային էակներ լինելը (Եբր.1.14: 1Մնաց.21.15: Սաղմ.103.20,21) և ընկած հրեշտակների՝ սատանայի թագավորության գոյությունը, որի նկատմամբ, որպես Քրիստոսի մարմնի անդամներ, կոչված ենք մեր իշխանությունը կիրառելու Հիսուս Քրիստոսի Անունով (Մար.18.18: Մարկ.16.17: Ղուկ.10.19).

թ. Մեկ, սուրբ, ընդհանրական և առաքելական Եկեղեցու՝ Վերածնվածներից կազմված լինելը՝ որպես՝

- 1) Աստծու տուն՝ ընտանիք և բնակարան (Եբր.12.22: Եփ.2.19),
- 2) ճշմարտության այուն, Քրիստոսի մարմնին, որի անդամները կոչված են Աստծու փառքի ու մեղավորների փրկության համար համընդհանուր սպասավորության (Հռ.12.4,5: Եփ.4.11,12) Սուրբ Հոգու ձեռքով.
- 3) Քրիստոսի հարս և հավիտենական ընկերակից (Հայտ.19.7).

Ժ. Քրիստոսի Երկրորդ գալուստը՝

- 1) Եկեղեցու հափշտակությամբ, Տիրոջ ատյանի առջև կանգնելով (1Թես. 4.15,16: 2Կոր. 5.10) և պսակադրությամբ,
- 2) Երկրի վրա Նրա հայտնությամբ, Ների կործանումով ու Հազարամյա թագավորությամբ (Հայտ.20.1-6),
- 3) Մեծ դատով, Նոր Երկնքով ու Երկրով և Աստծու հետ հավիտենական թագավորությամբ (Հայտ.20.11-15: 21.1-6):

Օգտագործված գրականություն

1. Աստվածաշունչ.
2. Գրիգոր Նարեկացի «Մատյան ողբերգության. Տաղեր»և Երևան, 1979.
3. Գրիգոր Տաթևացի «Գիրք հարցմանց». հատոր թ.
4. Գրիգոր Տաթևացի «Զմեռան հատոր».
5. Եղնիկ ծ.վ. «Հայրաբանություն». Ա մաս. Ս.Էջմիածին, 1996.
6. Հակոբ Քյոսեյան «Եկեղեցու հայրեր, վարդապետներ (IV-VIIIդդ.)». Երևան, 2007.
7. С.В.Санников "Двадцать веков христианства". В двух томах, Одесса, С.-П.,2001.

8. «Եկեղեցու պատմություն», միssия "Возможность", 1997.
9. Ծնորհը արք. Գալստյան «Համաքիստոնեական սուրբեր». Երևան, 1997.
10. Արշակ Տեր-Միքայելյան «Հայաստանյաց Սուրբ Եկեղեցու Քրիստոնեականը». Ս.Էջմիածին, 2007.
11. Սերժ Սարգսյանի ելույթը ամերիկահայերի ընդունելությանը, 25.09.2008, <http://www.armtown.com/news/am/Ira/20080925/17149>.
12. Զոյ Մաք-Դաուել «Վճռական Վկայություն». 2 հատորով. Երևան, 2005, 2006.
13. Քրիստոնյա Հայաստան. Հանրագիտարան, Երևան, 2002.
14. Ներսես ավ.քահ. Ներսեսյան «Աստվածաշունչը և իայ մշակույթը». Հայաստանի Աստվածաշնչային Ընկերություն, 2001.
15. Գանձասար. Աստվածաբանական համդես. Ա, Դ. Երևան, 1992, 1993.
16. Լևոն Անանյան. «Տագմաններ», Երևան, 2004.
17. Լанда Коуп "Ветхозаветная модель". Киев, 2006.
18. Владимир Франчук "Просила Россия дождя у Господа". В трех томах, Киев, 2001,2002,2003.
19. Яков Цопфи "... На всякую плоть". Аугсбург (ФРГ).
20. Тонни Лейн "Христианские мыслители". С.-П., 1997.
21. Роджер Хедланд "Миссия церкви в мире". С.-П., 1998.
22. Питер Вагнер "Восстание против тьмы". С.-П., 1999.
23. Генри Г. Гелей "Краткий библейский справочник". Канада, 1984.
24. Генри А. Верклер "Герменевтика".
25. Генри Моррис "Библейские основания современной науки". С.-П., 1995.
26. Датч Шитс "Ходатайственная молитва".
27. Боб Сордж "Исследование поклонения". С.-П., 2001.
28. Խաչիկ Ղազարյան «Բարենորոգչական նախաձեռնությունները Հայ Առաքելական Եկեղեցում...». Ս.Էջմիածին, 1999.
29. Վեր. Վահան Թուրիկյան «Հայ Ավետարանական Եկեղեցու նպաստն ու ծառայությունները հայ ազգին». Հայ Ավետարանչական Ընկերակցություն, 2001.
30. Վեր. Վահան Թուրիկյան «Հայ Ավետարանական Եկեղեցի. 150». Հայ Ավետարանչական Ընկերակցություն, 1996.
31. "Молитва весь день и ночь 24-7-365". http://www.pokaisa.narod.ru/vid_molitv.pdf
32. Томми Тинни, Эмми Докери. "На плечах у папочки".
33. П-ерей Зноско-Боровский "Лекции по сравнительному богословию". Москва, 1991.
34. Ռաֆայել Պապյան «Արդի իրավունքի քրիստոնեական ակունքները». Ս.Էջմիածին, 2002.
35. Ֆրեդ Սալե «Լոռությունը խոսեց վերջապես». Կանադա, 2001.
36. Ռոմանոս Սահակյան «Գեղագիտություն». Երևան, 2008.
37. «Կրոն և հասարակություն», N3,4, Երևան, 2008.
38. Զոյ Մաք-Դաուել, Ռոն Ստուարտ «Մոլորեցնողները». Երևան, 2002.
39. «Շողակն Արարատյան», 2005թ., NN3-7.
40. Բարոյագիտական բառարան. Խնք.Ի.Ս.Կոնի, Երևան, 1985.
41. Ս. Մայիսյան «Ժամանակակից աղանդները Հայաստանում». Ս.Էջմիածին, 2000.
42. «Նոր դարաշրջան» շարժումը և նրա պաշտամունքները. «Անհատի և ընտանիքի պաշտպանության միավորում», Երևան, 2006.
43. Սատանապաշտություն. «Անհատի և ընտանիքի պաշտպանության միավորում», Երևան, 2003.
44. О.А.Платонов "Почему погибнет Америка...". 1998.